

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI**

**SH.K.MAXMUDOV, B.X. SHAXIMARDONOVA,
I.S.TURDIYEVA**

Barcha pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun
INKLYUZIV TA’LIM. GOSPITAL PEDAGOGIKA
O‘quv qo‘llanma

DENOV-2026

Sh.K.Maxmudov, B.X. Shaximardonova, I.S.Turdiyeva. Inklyuziv ta’lim. Gospital pedagogika.-Denov: “Innovative publication” nashriyoti, 2026.- 216 b.

Mazkur “Inklyuziv ta’lim. Gospital pedagogika” fanidan ma’ruza mashg‘ulotlar uchun tayyorlangan o‘quv qo‘llanma barcha Pedagogika ta’lim yo‘nalishlaridagi talabalarga mo‘ljallangan bo‘lib, unda inklyuziv ta’lim mazmun-mohiyatini yoritishga, uning nazariy asoslari, tushunchalari, tamoyillari, metodlari hamda amaliy texnologiyalarini tizimli bayon etishga bag‘ishlangan. Qo‘llanmada alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlashning psixologik-pedagogik jihatlari, gospital sharoitida ta’limni tashkil etish xususiyatlari, o‘qituvchi shaxsining roli va kasbiy mas’uliyati ilmiy yondashuv asosida ochib beriladi.

O‘quv qo‘llanma Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti tomonidan 30.08.2025-yildagi 1-son yig‘ilish bayoni asosida tasdiqlangan “Inklyuziv ta’lim. Gospital pedagogika” fani dasturi asosida tayyorlangan.

Mas’ul muxarrir: Pedagogika fanlari doktori, professor X.J.Xudoyqulov

Taqrizchilar: Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent D.Boboqulova. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (Phd), R.S.Xurramov

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti O‘quv-uslubiy Kengashining 26 mart 2026 yil № 8 -bayonnomasi qarori bilan nashrga tavsiya etildi.

ISBN 978-9910-5229-1-8

© “Innovative publication” nashriyoti 2026

MUNDARIJA

	KIRISH	4
1	I-MODUL. Inklyuziv ta’limning metodologik va nazariy asoslari Inklyuziv ta’lim mazmuni va mohiyati	6
2	Inklyuziv ta’limning uslubiy asoslari	20
3	Inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari	31
4	Inklyuziv ta’limning psixologik-pedagogik va tashkiliy shartlari	44
5	II-MODUL. Inkyuziv ta’lim texnologiyalari Ta’limning universal dizayni va individual ta’limiy reja	56
6	Ta’lim tashkilotlarida alohida yordamga muhtoj bolalarni ta’lim olishini qo‘llab-quvvatlash texnologiyalari	68
7	III-MODUL. Alohida ehtiyojlarga ega o‘quvchilar inklyuziv ta’limining xususiyatlari O‘quvchilar va sinfdagi xilma-xillik	80
8	Turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo‘lgan bolalar, autistik spektr buzilishlariga ega bolalar uchun inklyuziv ta’lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart-sharoitlari	93
9	Sensor kamchiliklarga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart-sharoitlari	107
10	Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim strategiyalari va ularni amalga oshirish shart-sharoitlari	121
11	Talimiy tashkilotda inklyuziv muhitni loyihalash	130
12	IV-MODUL. Gospital pedagogika asoslari Gospital pedagogika – inklyuziyani ajralmas qismi sifatida	141
13	Xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta’lim va gospital pedagogika an’analari va xususiyatlari	152
14	Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta’lim muhitini yaratish va pedagogik qo‘llab-quvvatlash	169
15	Uzoq muddatli davolanayotgan bolalarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashda o‘qituvchi shaxsi.	181

KIRISH

“Yangi O‘zbekistonning asosiy ustuni – bilim, ta’lim va tarbiya bo‘ladi.”

Bugungi kunda ta’lim tizimini insonparvarlik, tenglik va adolat tamoyillari asosida rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning barcha a‘zolari, jumladan sog‘lig‘i, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida muayyan cheklovlari bo‘lgan bolalar ham sifatli ta’lim olish huquqiga ega ekanligi xalqaro va milliy huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlangan. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim va gospital pedagogika zamonaviy pedagogikaning dolzarb, ijtimoiy ahamiyatga ega va ustuvor yo‘nalishlari sifatida shakllanmoqda.

Inklyuziv ta’lim jamiyatda mavjud xilma-xillikni tabiiy holat sifatida qabul qilgan holda, har bir bolaning individual ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish sur‘atlarini hisobga olib ta’lim jarayonini tashkil etishga yo‘naltirilgan ta’lim tizimidir. Ushbu yondashuv alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni umumta’lim muassasalariga jalb etish, ularning sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim olishini ta’minlash, ta’lim muhitini esa bolaning imkoniyatlariga moslashtirishni nazarda tutadi. Inklyuziv ta’limning mohiyati bolani jamiyatdan ajratmaslik, aksincha, jamiyatni har bir bola uchun ochiq va qulay qilish g‘oyasiga asoslanadi.

Gospital pedagogika esa uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan maxsus pedagogik yo‘nalishdir. Ushbu soha tibbiyot va pedagogikaning uzviy integratsiyasi asosida shakllanib, shifoxona sharoitida bolalarning ta’lim-tarbiyasi, psixologik holatini qo‘llab-quvvatlash hamda ularning ijtimoiy ajralib qolishining oldini olishga xizmat qiladi. Gospital pedagogika bolani faqat bilim oluvchi subyekt sifatida emas, balki murakkab psixologik va jismoniy holatda bo‘lgan shaxs sifatida ko‘rib, ta’lim jarayonini uning sog‘lig‘i, emotsional holati va rehabilitatsiya ehtiyojlari bilan uyg‘un holda tashkil etishni talab etadi.

Bugungi globalashuv va ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida inklyuziv va gospital ta'lim masalalariga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirish alohida dolzarblik kasb etmoqda. Statistik ma'lumotlar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, ta'limdan chetda qolgan, uzoq muddat davolanayotgan yoki alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar bilan tizimli pedagogik ishlash ularning nafaqat akademik rivojlanishiga, balki psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va hayotga bo'lgan ishonchining mustahkamlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli zamonaviy pedagog kadrlar inklyuziv va gospital pedagogika asoslarini chuqur egallagan, insonparvarlikka asoslangan kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur.

Mazkur o'quv qo'llanma "Inklyuziv ta'lim. Gospital pedagogika" fanining mazmun-mohiyatini yoritishga, uning nazariy asoslari, tushunchalari, tamoyillari, metodlari hamda amaliy texnologiyalarini tizimli bayon etishga bag'ishlangan. Qo'llanmada alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlashning psixologik-pedagogik jihatlari, gospital sharoitida ta'limni tashkil etish xususiyatlari, o'qituvchi shaxsining roli va kasbiy mas'uliyati ilmiy yondashuv asosida ochib beriladi.

Ushbu o'quv qo'llanma pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar, bo'lajak o'qituvchilar, maxsus pedagoglar, psixologlar hamda inklyuziv va gospital ta'lim masalalariga qiziqqan mutaxassislar uchun mo'ljallangan bo'lib, ta'limda tenglik, adolat va insonparvarlik g'oyalarini amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi.

I-MODUL. INKLYUZIV TA'LIMNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLARI

1-MAVZU: INKLYUZIV TA'LIM MAZMUNI VA MOHIYATI

Reja:

1. Inklyuziv ta'lim haqida umumiy ma'lumot.
2. Nogironlik ta'rifi. Nogironlik modellari. Nogironlikning tibbiy modeli. Nogironlikning ijtimoiy modeli.
3. Inklyuziv ta'limda qiyinchiliklar va yondashuvlar.
4. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish shartlari.
5. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash 7 ustuni.
6. Alohida ehtiyojlarga ega va bunday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi uchun integratsiya tizimining afzalliklari.
7. Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi.

1.1. Inklyuziv ta'lim haqida umumiy ma'lumot.

Inklyuziv ta'lim ingliz tilidagi inclusive va inclusion tushunchalaridan kelib chiqqan bo'lib, "qamrab olish", "uyg'unlashtirish", "birgalikda ishtirok etish" ma'nolarini anglatadi.

Mazkur ta'lim modeli nogironligi bo'lgan va sog'lom bolalar o'rtasida mavjud ijtimoiy, pedagogik hamda psixologik to'siqlarni bartaraf etishga, maxsus ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalar va o'smirlarni ularning jismoniy, ruhiy, ijtimoiy yoki iqtisodiy holatidan qat'i nazar umumiy ta'lim muhitiga to'laqonli jalb etishga qaratilgan zamonaviy ta'lim tizimi hisoblanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy g'oyasi har bir bolaning shaxs sifatida qadr-qimmatini tan olish, uning

mavjud imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirish orqali ta'lim jarayonida teng ishtirokini ta'minlashdan iboratdir.

Inklyuziv ta'lim konsepsiyasining mohiyati shundan iboratki, bunda bola ta'lim tizimiga moslashmaydi, aksincha ta'lim muhiti, o'quv dasturlari, metodlar va pedagogik yondashuvlar bolaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtiriladi. Shu jihati bilan inklyuziv ta'lim integratsiyalashgan ta'limdan tubdan farq qiladi.¹

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda inklyuziv ta'lim ijtimoiy adolat, inson huquqlari va ta'limga universal kirish tamoyillari bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinadi. UNESCO, UNICEF va Jahon banki tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda inklyuziv ta'lim barcha bolalar uchun ta'lim sifatini oshiruvchi, kamsitishlarni kamaytiruvchi va ijtimoiy birlashuvni mustahkamlovchi omil sifatida e'tirof etilgan. Ayniqsa, 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi inklyuziv ta'limning xalqaro metodologik asoslarini belgilab berib, barcha davlatlarni maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimiga jalb etishga chaqirdi. Keyinchalik Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi ta'lim sohasida diskriminatsiyani bartaraf etish va inklyuziv ta'limni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida joriy etishni majburiy norma darajasiga ko'tardi.

Inklyuziv ta'lim konsepsiyasining mohiyati shundan iboratki, bunda bola ta'lim tizimiga moslashmaydi, aksincha ta'lim muhiti, o'quv dasturlari, metodlar va pedagogik yondashuvlar bolaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtiriladi.

Shu jihati bilan inklyuziv ta'lim integratsiyalashgan ta'limdan tubdan farq qiladi. Integratsiyalashgan ta'limda imkoniyati cheklangan bola mavjud umumta'lim tizimiga moslashishga majbur bo'lsa, inklyuziv ta'limda ta'lim tizimi barcha o'quvchilarni qamrab olishga yo'naltiriladi. Xalqaro tadqiqotlar

¹ UNESCO. (1994). The Salamanca statement and framework for action on special needs education. Paris, France: UNESCO.

shuni ko'rsatadiki, integratsiya qisqa muddatli tashkiliy yechim bo'lsa, inklyuziya uzoq muddatli madaniy, pedagogik va institutsional o'zgarishlarni talab qiladigan jarayondir.

1.2. Nogironlik ta'rifi. Nogironlik modellari. Nogironlikning tibbiy modeli. Nogironlikning ijtimoiy modeli. Nogironlik tushunchasi zamonaviy pedagogika, sotsiologiya va ijtimoiy siyosat fanlarida murakkab va ko'p qirrali hodisa sifatida talqin qilinadi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda nogironlik shaxsning individual jismoniy yoki ruhiy holati bilangina cheklanmay, balki u yashayotgan ijtimoiy muhit, madaniy munosabatlar va institutsional sharoitlar bilan o'zaro bog'liq jarayon sifatida qaraladi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ta'rifiga ko'ra, nogironlik — bu organizm funksiyalaridagi cheklanishlar, faoliyatdagi qiyinchiliklar hamda shaxsning jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etishiga to'sqinlik qiluvchi ijtimoiy omillar majmuasidir. Demak, nogironlik faqat tibbiy holat emas, balki shaxs va muhit o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabat mahsuli hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlarda nogironlikni tushuntirish uchun turli nazariy yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, ularning eng keng tarqalganlari nogironlikning **tibbiy modeli va ijtimoiy modeli** hisoblanadi. Ushbu modellar nogironlik mohiyatini turlicha talqin qiladi hamda ta'lim, ijtimoiy siyosat va rehabilitatsiya jarayonlariga turli ta'sir ko'rsatadi.

Nogironlikning tibbiy modeli shaxs organizmidagi biologik yoki psixologik nuqsonlarni asosiy muammo sifatida talqin qiladi.² Nogironlikning tibbiy modeli tarixan eng qadimgi yondashuvlardan biri bo'lib, u nogironlikni shaxs organizmidagi biologik yoki psixologik nuqsonlar bilan bog'laydi. Ushbu modelga ko'ra, nogironlik kasallik, jarohat yoki tug'ma nuqson natijasida yuzaga keladi va asosiy muammo shaxsning o'zida joylashgan deb hisoblanadi.

² Shakespeare, T. (2014). Disability rights and wrongs revisited (2nd ed.). London, UK: Routledge.

Tibbiy model nogironlikni aniqlash, tashxislash va davolashga yo'naltirilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi shaxsni "normal holat"ga qaytarish yoki imkon qadar sog'lomlashtirishdan iboratdir. Shu sababli bu yondashuvda shifokorlar, rehabilitologlar va mutaxassislar yetakchi rol o'ynaydi, nogiron shaxs esa ko'proq passiv yordam oluvchi sifatida qaraladi.

Ta'lim tizimida tibbiy model uzoq vaqt davomida maxsus ta'lim muassasalari, alohida sinflar va segregatsiyalashgan o'qitish shakllarining vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Imkoniyati cheklangan bolalar umumta'lim muhitiga moslasha olmaydi degan qarash ustun bo'lib, ularning alohida sharoitlarda ta'lim olishi samaraliroq deb hisoblangan. Biroq zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tibbiy modelning bir qator cheklovlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv nogironlikning ijtimoiy sabablarini yetarli darajada hisobga olmaydi, shaxsni "muammo manbai" sifatida talqin qiladi hamda kamsituvchi munosabatlarning shakllanishiga zamin yaratishi mumkin.

Nogironlikning ijtimoiy modeli XX asrning ikkinchi yarmida inson huquqlari va gumanistik g'oyalarning rivojlanishi natijasida shakllandi. Ushbu modelga ko'ra, nogironlik shaxsning individual nuqsonlari bilan emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan to'siqlar bilan bog'liqdir. Ya'ni jismoniy muhitning moslashtirilmaganligi, ta'lim tizimidagi qat'iy standartlar, salbiy stereotiplar va kamsituvchi munosabatlar nogironlikni yuzaga keltiruvchi asosiy omillar sifatida qaraladi. Ijtimoiy model nogironlikni shaxsning kamchiligi emas, balki jamiyatning yetarli darajada inklyuziv bo'lmagan tuzilmasi natijasi deb tushuntiradi.

Ijtimoiy model doirasida asosiy e'tibor shaxsni "tuzatish"ga emas, balki ijtimoiy muhitni o'zgartirishga qaratiladi. Ta'lim jarayonida bu yondashuv inklyuziv ta'lim, moslashtirilgan o'quv dasturlari, universal dizayn, individual pedagogik yondashuvlar va teng imkoniyatlar yaratish orqali amalga oshiriladi. Nogironligi bo'lgan shaxs faol subyekt sifatida qaralib, uning huquqlari, qobiliyatlari va salohiyati e'tirof etiladi. Xalqaro ilmiy tadqiqotlar ijtimoiy model asosida tashkil etilgan ta'lim muhitida nogironligi bo'lgan bolalarning

nafaqat akademik, balki ijtimoiy va emotsional rivoji ham samaraliroq kechishini ko'rsatadi.

Zamonaviy ilmiy qarashlarda nogironlikni faqat tibbiy yoki faqat ijtimoiy model asosida tushuntirish yetarli emasligi ta'kidlanadi. Shu sababli ko'plab tadqiqotchilar integrativ yondashuvni ilgari surib, shaxsning sog'lig'i bilan bog'liq holatlari va ijtimoiy muhit omillarini birgalikda hisobga olish zarurligini qayd etadilar. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan funksional imkoniyatlar, nogironlik va sog'liqning xalqaro tasnifi (ICF) aynan mana shu integrativ yondashuvga asoslanadi.

Nogironlik tushunchasi bugungi kunda tor tibbiy doiradan chiqib, keng ijtimoiy va pedagogik mazmun kasb etmoqda. Nogironlikning tibbiy modeli sog'liqni tiklash va rehabilitatsiya masalalarida muhim ahamiyatga ega bo'lsa-da, inklyuziv jamiyat va ta'lim tizimini shakllantirishda ijtimoiy model ustuvor ahamiyat kasb etadi. O'quv qo'llanmalarda ushbu modellarni qiyosiy va tanqidiy tahlil qilish talabalarda nogironlikka nisbatan ilmiy asoslangan, insonparvar va zamonaviy qarashlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

1.3. Inklyuziv ta'limda qiyinchiliklar va yondashuvlar. Inklyuziv ta'lim umumta'lim tizimini rivojlantiruvchi kuch sifatida qaraladi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, inklyuziv sinflarda ta'lim olayotgan imkoniyati cheklangan bolalarning akademik natijalari ko'pincha maxsus muassasalardagi tengdoshlaridan kam bo'lmaydi, ayrim hollarda esa ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalar rivoji jihatidan ustunlik kuzatiladi. Shu bilan birga, sog'lom bolalar ham inklyuziv muhitda bag'rikenglik, hamkorlik, empatiya va ijtimoiy mas'uliyat kabi muhim hayotiy kompetensiyalarni egallaydi. Bu holat inklyuziv ta'limning nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar, balki barcha o'quvchilar uchun foydali ekanligini tasdiqlaydi.

Inklyuziv ta'limning muhim tarkibiy qismi — ta'lim jarayonini individuallashtirish va differensiyalashdir. Jahon tajribasida Universal Design for Learning (UDL) yondashuvi keng qo'llanilib, bunda o'quv materiallari bir nechta formatda taqdim etiladi, baholash usullari moslashtiriladi va

o'quvchilarning o'zlashtirish sur'atlari inobatga olinadi. Shuningdek, ko'p darajali qo'llab-quvvatlash tizimlari orqali barcha bolalar uchun umumiy pedagogik yordamdan tortib, individual korreksion xizmatlarga bo'lgan yondashuvlar amalga oshiriladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv sinflarda ta'lim olayotgan imkoniyati cheklangan bolalarning akademik va ijtimoiy rivoji maxsus muassasalardagi tengdoshlaridan kam bo'lmaydi.³

Sharq mutafakkirlari — Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy va Abdulla Avloniylarning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari ham inklyuziv ta'limning gumanistik mohiyatiga mos keladi. Ularning asarlarida har bir insonning qadr-qimmatini, tarbiyaning shaxs kamolotidagi o'rni va ta'limning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati alohida ta'kidlangan. Bu qarashlar inklyuziv ta'limning milliy va madaniy asoslarini mustahkamlashda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, inklyuziv ta'limni joriy etishda qator muammolar mavjud. Xalqaro tajribada normativ-huquqiy bazaning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, moddiy-texnik resurslar yetishmasligi, pedagog kadrlarning inklyuziv metodikalar bo'yicha tayyorgarligi pastligi va jamiyatdagi stereotiplar asosiy to'siqlar sifatida ko'rsatiladi. Biroq ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mazkur muammolarni tizimli yondashuv, davlat siyosati va uzluksiz pedagogik tayyorgarlik orqali bosqichma-bosqich bartaraf etish mumkin.

1.4. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish shartlari. Inklyuziv ta'limni samarali rivojlantirish murakkab, ko'p omilli va tizimli yondashuvni talab qiladigan jarayondir. Jahon tajribasida inklyuziv ta'lim faqat imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilish bilangina cheklanmay, balki ta'lim tizimini butunlay qayta tashkil etish, pedagogik tafakkur va ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirishni nazarda tutuvchi keng ko'lamlı islohot sifatida talqin qilinadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki,

³ Hehir, T., Grindal, T., Freeman, B., Lamoreau, R., Borquaye, Y., & Burke, S. (2016). A summary of the evidence on inclusive education. Cambridge, MA: Harvard Graduate School of Education.

inklyuziv ta'limni rivojlantirish ma'lum shartlar majmuasi mavjud bo'lgan taqdirdagina kutilgan natijani beradi.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning eng muhim shartlaridan biri mustahkam normativ-huquqiy asosning mavjudligidir. Xalqaro hujjatlar, jumladan, Salamanka deklaratsiyasi hamda Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiya inklyuziv ta'limni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilaydi.

Ushbu hujjatlarda ta'lim sohasida kamsitishga yo'l qo'ymaslik, barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish va inklyuziv muhitni shakllantirish davlatning bevosita majburiyati sifatida e'tirof etiladi. Shu bois inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun milliy qonunchilikda aniq me'yorlar, mexanizmlar va javobgarlik tizimi belgilangan bo'lishi zarur.

Ikkinchi muhim shart — ta'lim muassasalarining moddiy-texnik va infratuzilmaviy jihatdan moslashtirilganligidir. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, jismoniy muhitdagi to'siqlar inklyuziv ta'limning eng asosiy cheklovlaridan biri hisoblanadi. Maktab binolarining arxitektura jihatdan qulayligi, sinflarning ergonomik jihozlanishi, maxsus texnik vositalar, assistiv texnologiyalar va o'quv materiallarining moslashtirilganligi imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Jahon tajribasida universal dizayn tamoyillariga asoslangan ta'lim muhitini yaratish inklyuziv ta'limning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tadqiqotlar ko'rsatishicha, o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyalari yetarli darajada shakllanmagan sharoitda hatto eng yaxshi normativ va moddiy sharoitlar ham kutilgan natijani bermaydi. Inklyuziv ta'lim o'qituvchidan differensial o'qitish, individual yondashuv, hamkorlikda ishlash, psixologik sezgirlik va moslashuvchan pedagogik strategiyalarni qo'llashni talab etadi. Shu sababli pedagoglarni

tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida inklyuziv ta'lim masalalarini majburiy komponent sifatida joriy etish muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning yana bir muhim sharti — ta'lim jarayonining moslashuvchanligi va individuallashtirilganligi hisoblanadi. Xalqaro tajribada o'quv dasturlarini moslashtirish, baholash tizimini differensiyalash, individual o'quv rejalari va ko'p darajali pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimlarini joriy etish inklyuziv ta'limning samaradorligini oshiruvchi asosiy mexanizmlar sifatida e'tirof etiladi. Bunday yondashuv o'quvchilarning o'zlashtirish sur'ati, qobiliyati va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishga imkon yaratadi.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirish shartlari orasida oila va jamiyat bilan hamkorlik muhim o'rin tutadi. Ilmiy tadqiqotlar ota-onalarning inklyuziv ta'limga nisbatan ijobiy munosabati va faol ishtiroki bolalarning ta'limiy va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlari o'rtasidagi hamkorlik inklyuziv yondashuvning kompleks xarakterini ta'minlaydi hamda bolaga ko'rsatiladigan yordamning uzluksizligini kafolatlaydi.

Shuningdek, inklyuziv ta'limni rivojlantirishda ijtimoiy ong va madaniyatni o'zgartirish muhim shartlardan biri hisoblanadi. Jahon tajribasida kamsituvchi stereotiplar, salbiy munosabatlar va noto'g'ri tasavvurlar inklyuziv ta'limning keng joriy etilishiga jiddiy to'sqinlik qiluvchi omillar sifatida qayd etiladi. Shu sababli inklyuziv madaniyatni shakllantirish, bag'rikenglik, inson qadr-qimmatini hurmat qilish va xilma-xillikni qadrlash g'oyalarini targ'ib etish ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirish alohida choralar majmuasi emas, balki normativ-huquqiy, pedagogik, moddiy, ijtimoiy va madaniy shartlarning o'zaro uyg'unlashgan tizimini talab etadi. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu shartlar kompleks va izchil ravishda amalga oshirilgan taqdirdagina inklyuziv ta'lim barqaror rivojlanadi, ta'lim sifati oshadi va jamiyatda ijtimoiy adolat hamda tenglik tamoyillari mustahkamlanadi. Shu bois inklyuziv ta'limni

rivojlantirish masalasi zamonaviy ta'lim tizimining strategik vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

1.5. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash 7 ustuni. Inklyuziv ta'lim samarali bo'lishi uchun u faqat pedagogik tashabbus emas, balki ijtimoiy, huquqiy va institutsional tizim sifatida shakllanishi lozim. Jahon tajribasida inklyuziv ta'limni barqaror rivojlantirish va amaliyotda qo'llab-quvvatlash yetti asosiy ustun orqali amalga oshiriladi.

1. Normativ-huquqiy ustun.

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning birinchi va asosiy ustuni — mustahkam huquqiy bazadir. Ta'lim sohasida kamsitmaslik, teng imkoniyatlar va ta'limga universal kirishni kafolatlovchi qonunlar inklyuziv yondashuvning poydevorini tashkil etadi. Davlat siyosatida inklyuziv ta'lim alohida yo'nalish sifatida belgilanishi, moliyalashtirish va monitoring mexanizmlari aniq ko'rsatilishi zarur. Huquqiy asoslar inklyuziv ta'limning barqarorligini ta'minlaydi va uni tasodifiy tashabbuslardan tizimli jarayonga aylantiradi.

2. Moliyaviy-iqtisodiy ustun.

Inklyuziv ta'limning amaliyotga tatbiqi yetarli moliyaviy resurslar bilan ta'minlanmas ekan, u to'liq samaraga erisha olmaydi. Ta'lim muassasalarini moslashtirish, assistiv texnologiyalar, maxsus mutaxassislar va qo'shimcha xizmatlar moliyaviy qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Ilmiy manbalarda inklyuziv ta'limga yo'naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatda jamiyat uchun iqtisodiy jihatdan ham foydali ekani ta'kidlanadi.

3. Pedagogik-kadrlar ustuni.

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning muhim ustunlaridan biri — malakali pedagog kadrlardir. O'qituvchilar inklyuziv metodikalar, differensial ta'lim, individual yondashuv va psixologik sezgirlikka ega bo'lishi lozim. Jahon tajribasida inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va inklyuziv kompetensiyalariga bog'liq ekani isbotlangan.

4. Ta'lim muhiti va infratuzilma ustuni.

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash moslashtirilgan jismoniy va didaktik muhimsiz mumkin emas. Maktab binolari, sinfxonalar, o'quv jihozlari va axborot resurslari barcha o'quvchilar ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur. Universal dizayn tamoyillari asosida yaratilgan muhit nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar, balki barcha o'quvchilar uchun qulaylik yaratadi.

5. Moslashuvchan o'quv dasturi va baholash ustuni.

Inklyuziv ta'limning muhim ustuni — ta'lim mazmunining moslashuvchanligidir. O'quv dasturlari, metodlar va baholash tizimi o'quvchilarning individual imkoniyatlari va rivojlanish sur'atlariga moslashtirilishi kerak. Differensial baholash, individual o'quv rejaları va ko'p darajali qo'llab-quvvatlash tizimlari inklyuziv ta'limning ilmiy asoslangan mexanizmlari hisoblanadi.

6. Ijtimoiy-psixologik va madaniy ustun.

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash jamiyatda inklyuziv madaniyat mavjud bo'lishini talab etadi. Kamsituvchi stereotiplar, salbiy munosabatlar va noto'g'ri tasavvurlar inklyuziv ta'limning rivojlanishiga jiddiy to'sqinlik qiladi. Shu bois bag'rikenglik, o'zaro hurmat va xilma-xillikni qadrlash g'oyalarini targ'ib etish inklyuziv ta'limning muhim ustunidir.

7. Oila va tarmoqlararo hamkorlik ustuni.

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashda oila, ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlari o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlar ota-onalarning faol ishtiroki va institutlararo hamkorlik bolalarning ta'limiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Bu ustun inklyuziv yondashuvning uzluksizligini va barqarorligini ta'minlaydi.

1.6. Alohida ehtiyojlarga ega va bunday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi uchun integratsiya tizimining afzalliklari. Nogiron bolani umumiy ta'lim sharoitiga kiritish integratsiya jarayonining boshlang'ich bosqichi hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayoniga jalb etilishi xalqaro pedagogik adabiyotlarda "integratsiyalashgan" hamda

“inklyuziv” ta’lim tushunchalari orqali ifodalanadi. Ushbu atamalar o’rtasida yaqinlik mavjud bo’lsa-da, ularning mazmunida muhim farqlar mavjud.

“Integratsiya” tushunchasi pedagogik lug’atlarda ijtimoiy guruhlar o’rtasidagi o’zaro munosabatlarni muvofiqlashtirish, shaxslararo aloqalarni tartibga solish jarayoni sifatida talqin etiladi. Jumladan, G. M. Kajdasparov tomonidan ta’kidlanishicha, integratsiya jamoa doirasida insonparvarlik munosabatlari qaror topgan hamda ijobiy jamoatchilik fikri shakllangan sharoitdagina samarali amalga oshirilishi mumkin. Demak, integratsiya nafaqat tashkiliy choralar majmui, balki ijtimoiy-psixologik muhit bilan chambarchas bog’liq jarayondir.

So’nggi yillarda imkoniyati cheklangan bolalarning sog’lom tengdoshlari bilan birgalikda umumta’lim tizimida ta’lim olishi masalasi pedagogik siyosatning muhim yo’nalishiga aylanmoqda. Inklyuziv ta’lim g’oyalari ommaviy axborot vositalari orqali keng targ’ib qilinib, jamiyat va ota-onalar orasida bunday ta’lim shakliga nisbatan ijobiy munosabat shakllanmoqda. Natijada ota-onalar farzandlarining integratsiyalashgan va inklyuziv guruh hamda sinflarda ta’lim-tarbiya olishiga tobora ko’proq intilmoqda.

Integratsiyalashgan ta’lim modelida asosiy e’tibor maxsus ehtiyojli bolaning umumta’lim muassasasiga qatnashini ta’minlashga qaratiladi. Bunda bolaning jismoniy jihatdan maktab muhitida bo’lishi ustuvor hisoblanadi, ya’ni ta’lim tizimining o’zi emas, balki bola mavjud sharoitga moslashishi talab etiladi. Shu sababli integratsiyalashgan ta’limda bola ko’pincha muammo markazida turgan subyekt sifatida qaraladi.

Integratsiyalashgan ta’lim bir nechta shakllarda amalga oshiriladi. **Jismoniy integratsiya** nogiron va nogiron bo’lmagan bolalar o’rtasidagi makon jihatidan ajralishni kamaytirishga qaratilgan bo’lib, oddiy maktablar qoshida maxsus sinf yoki bo’limlar tashkil etilishi bilan ifodalanadi. **Funksional integratsiya** bolalar o’rtasidagi funksional cheklovlarni yumshatishga xizmat qiladi. **Ijtimoiy integratsiya** esa nogiron va sog’lom bolalar o’rtasida o’zaro muloqot va hamkorlikni rivojlantirish orqali ijtimoiy to’siqlarni kamaytirishga

yo'naltiriladi. Bundan tashqari, imkoniyati cheklangan bolalarni keng ijtimoiy muhitga moslashtirishni ko'zda tutuvchi **jamiyatga integratsiya** qilish shakli ham muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim esa integratsiyadan farqli ravishda ta'lim tizimining bolaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashishini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish, ularning psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy hayotga to'laqonli jalb etishdan iboratdir. Bu jarayonda ta'lim muassasalarida zarur psixologik-pedagogik va korreksion sharoitlar yaratiladi, moslashtirilgan ta'lim dasturlari joriy etiladi hamda bolalarning ijtimoiy moslashuvi ta'minlanadi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'lim jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan insonparvar, mehr-muhabbatli va do'stona munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

1.7. Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi. Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etish bugungi kunda ta'lim tizimini rivojlantirishning eng dolzarb va strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda ta'lim faqat bilim berish vositasi emas, balki ijtimoiy adolatni ta'minlash, inson huquqlarini ro'yobga chiqarish va har bir shaxsning salohiyatini rivojlantirish mexanizmi sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim pedagogik amaliyotda kamsitishsiz, teng imkoniyatlarga asoslangan va insonparvar ta'lim muhitini yaratishga qaratilgan muhim yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda inklyuziv ta'limning dolzarbligi, avvalo, ijtimoiy tengsizliklarni kamaytirish zarurati bilan izohlanadi. An'anaviy ta'lim tizimida alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar ko'pincha segregatsiyalashgan muassasalarga yo'naltirilgan bo'lib, bu holat ularning jamiyatdan ajralib qolishiga va ijtimoiy moslashuvining cheklanishiga olib kelgan. Inklyuziv ta'lim esa bunday yondashuvdan voz kechib, barcha bolalarning umumiy ta'lim muhitida birgalikda ta'lim olishini ta'minlash orqali ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, inklyuziv muhitda ta'lim olgan

bolalarda ijtimoiy faollik, o‘zaro hurmat va hamkorlik ko‘nikmalari yuqori darajada shakllanadi.

Inklyuziv ta’limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi uning ta’lim sifati bilan bevosita bog‘liqligida ham namoyon bo‘ladi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar differensial va individuallashtirilgan o‘qitish yondashuvlari barcha o‘quvchilar uchun samaraliroq ekanligini ko‘rsatadi. Inklyuziv ta’lim amaliyotida o‘qitish metodlari, o‘quv materiallari va baholash tizimlari o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va rivojlanish sur‘atlariga moslashtiriladi. Bu esa nafaqat alohida ehtiyojlarga ega bolalar, balki bunday qiyinchiliklarga ega bo‘lmagan o‘quvchilarning ham kognitiv rivojlanishi va o‘quv motivatsiyasini oshiradi.

Pedagogik amaliyotda inklyuziv ta’limni joriy etishning dolzarbligi o‘qituvchi kasbiy faoliyatining mazmuni va rolini qayta ko‘rib chiqishni ham taqozo etadi.

Zamonaviy o‘qituvchi endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini muvofiqlashtiruvchi, o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini aniqlovchi va ularni rivojlantiruvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim sharoitida ishlayotgan pedagoglar professional refleksiya, ijodkorlik va moslashuvchanlik kabi muhim kasbiy sifatlarni faol rivojlantiradilar. Bu esa pedagogik amaliyotning umumiy sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limni joriy etishning dolzarbligi, shuningdek, inson huquqlari va demokratik qadriyatlarning ta’lim tizimidagi ifodasi bilan ham izohlanadi. BMTning Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasida ta’lim olish huquqi barcha shaxslar uchun teng ta’minlanishi zarurligi qayd etilgan. Ilmiy adabiyotlarda ushbu huquqning amaliy ro‘yobga chiqishi aynan inklyuziv pedagogik yondashuv orqali ta’minlanishi ta’kidlanadi. Shu bois inklyuziv ta’limni pedagogik amaliyotga joriy etish nafaqat pedagogik, balki huquqiy va axloqiy zarurat sifatida ham qaraladi.

Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan ham inklyuziv ta'limning dolzarbligi yuqori baholanadi. Tadqiqotlar inklyuziv sinflarda ta'lim olayotgan bolalarda empatiya, ijtimoiy mas'uliyat va tolerantlik kabi shaxsiy sifatlar samarali shakllanishini ko'rsatadi. Bu holat kelajakda jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va fuqarolik birdamligini mustahkamlash uchun muhim omil hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim pedagogik amaliyot orqali jamiyatning ijtimoiy madaniyatini o'zgartirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi zamonaviy ta'lim tizimining insonparvarlik mohiyati, ta'lim sifati, ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanish talablari bilan bevosita bog'liqdir. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv yondashuv pedagogik amaliyotda izchil va tizimli ravishda joriy etilgan taqdirda, u barcha o'quvchilarning shaxsiy va kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda ta'lim tizimini yanada samarali va adolatli qiladi. Shu sababli inklyuziv ta'lim bugungi kunda pedagogik amaliyotni modernizatsiya qilishning ajralmas va dolzarb yo'nalishi sifatida e'tirof etiladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Inklyuziv ta'lim tushunchasi qanday ilmiy tamoyillarga asoslanadi?
2. Integratsiyalashgan ta'lim va inklyuziv ta'lim o'rtasidagi asosiy farq nimada?
3. Nogironlikning tibbiy modeli qanday yondashuvni ifodalaydi?
4. Nogironlikning ijtimoiy modeli ta'lim amaliyotida nimani o'zgartiradi?
5. Inklyuziv ta'limni pedagogik amaliyotga joriy etish nega dolzarb hisoblanadi?
6. Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy roli qanday o'zgaradi?
7. Integratsiya tizimining alohida ehtiyojlarga ega bolalar rivojlanishidagi afzalliklari nimalardan iborat?
8. Inklyuziv ta'limda differensial o'qitish nima uchun muhim?
9. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni nimalardan iborat?
10. Inklyuziv ta'lim jamiyatda qanday ijtimoiy o'zgarishlarga olib keladi?

2-MAVZU. INKLYUZIV TA'LIMNING USLUBIY ASOSLARI

Reja:

1. Inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, ta'lim va tarbiya nazariyalari, inklyuziv ta'lim tamoyillari.
2. Tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetentsiyaga asoslangan yondashuvlar - ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida.
3. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati.

2.1. Inklyuziv ta'lim konsepsiyalari, ta'lim va tarbiya nazariyalari, inklyuziv ta'lim tamoyillari. Markaziy Osiyo hududida ijtimoiy-falsafiy, siyosiy va pedagogik tafakkur bilan bog'liq masalalar qadimdan ilmiy doiralarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Bu mavzular nafaqat olimlar, balki davlat va jamiyat arboblari, pedagoglar, talabalar, jamoat tashkilotlari vakillari hamda keng jamoatchilik tomonidan doimiy ravishda muhokama qilib kelinmoqda. Ayniqsa, O'zbekistonda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish jarayonida mamlakat xalqlarining falsafiy, siyosiy va huquqiy merosini chuqur o'rganish, buyuk mutafakkirlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalarga murojaat qilish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ko'plab taniqli olimlar mazkur ta'limotlarning tarkibiy jihatlariga murojaat etib, ularning turli qirralarini ilmiy asoslab berganlar. Natijada fuqarolik jamiyati g'oyalarining rivojlanishi bilan birga, ming yillik falsafiy merosga bo'lgan qiziqish tobora ortib, ushbu sohani tadqiq etuvchi mutaxassislar doirasi kengayib bormoqda. Bu holat ijtimoiy taraqqiyotda tarixiy-falsafiy tajribaning uzluksiz ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Qadimgi manbalardan biri bo'lgan "Avesto"da inson huquqlariga, xususan bolalar huquqlariga alohida e'tibor qaratilganini ko'rish mumkin. Ushbu manbada tug'ilgan va tug'ilmagan bolalarning huquqlari qat'iy muhofaza qilingan bo'lib, voyaga yetmaganlarni ota-onadan ajratish yoki vasiysiz qoldirish og'ir jinoyat sifatida baholangan. Bolalarni yoshligidan ilm-fan asoslariga o'rgatish, ularni kasb-hunar va harbiy ishlarga tayyorlash zarurligi ta'kidlangan. Bu qarashlar qadimgi davrlardayoq bolaga ijtimoiy va pedagogik mas'uliyat bilan yondashilganidan dalolat beradi.

Manbalarga ko'ra, "Avesto"ning bizgacha yetib kelgan qismi to'rt asosiy bo'limdan iborat bo'lib, ular "Yashna" (duolar va qurbonlik marosimlari), "Visparad" (ibodat qo'shiqlari), "Yashtlar" (ma'budlarga bag'ishlangan madhiyalar) hamda "Vendidod" (yovuzlik kuchlariga qarshi qonun-qoidalar)dan tashkil topgan. Ushbu asarda ilgari surilgan g'oyalar ezgulikni ulug'lash bilan bir qatorda, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tuzilmasi va boshqaruv tamoyillarini ham aks ettiradi. Unda jamoa a'zolarining davlat boshqaruvida ishtirok etishi, erkaklar va ayollarning teng huquqliligi, muhim masalalarning oqsoqollar kengashida muhokama qilinishi kabi holatlar fuqarolik jamiyatining dastlabki shakllari sifatida namoyon bo'ladi.

O'rta Osiyo xalqlarining ilg'or mutafakkirlari siyosiy-falsafiy qarashlarida adolatli hukmdor g'oyasi markaziy o'rinni egallaydi. Ularning ta'limotiga ko'ra, davlat boshqaruvida adolat, axloqiy poklik va xalqparvarlik ustuvor bo'lsa, jamiyatda barqarorlik va farovonlik ta'minlanadi. Shu bois mutafakkirlar insonni ma'naviy kamolotga yetaklashni jamiyatdagi adolatsizlik va axloqiy inqirozlarni bartaraf etishning muhim sharti sifatida ko'rganlar.

XI–XII asrlardayoq Sharq mutafakkirlari tomonidan milliy pedagogikaning ilmiy-didaktik asoslari ishlab chiqilgan. Insonning biologik va ijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyati chuqur tahlil etilib, ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Bu borada Imom al-Buxoriy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud az-Zamaxshariy va Alisher Navoiy kabi allomalarning ilmiy merosi alohida ahamiyatga ega. Ularning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari bugungi

kunda ham pedagogika fanining mustahkam metodologik poydevori bo'lib xizmat qilmoqda.

Islom madaniyati va axloqiy tarbiya rivojida Imom al-Buxoriy alohida o'rin tutadi. Uning “Al-Jome’ as-Sahih” asari Qur’oni karimdan keyingi eng ishonchli manba sifatida e’tirof etilgan bo’lsa, “Al-adab al-Mufrad” asari axloqiy tarbiyani shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hadislar majmuasida insonlar, jumladan alohida yordamga muhtoj shaxslar o’rtasida mehr-shafqat, adolat va o’zaro yordam g’oyalari ilgari suriladi.

Abu Nasr Forobiy inson bilish jarayonini aql, tafakkur va nutq bilan bog’lab, bilim tashqi ta’sir va ta’lim-tarbiya natijasida shakllanishini asoslab bergan. Uning “Aql ma’nolari haqida” asarida aql ruhiy jarayon bo’lishi bilan birga, ijtimoiy ta’sir mahsuli ekanligi ta’kidlanadi. Abu Ali ibn Sino esa psixik funksiyalarni miya faoliyati bilan bog’lab, tafakkur buzilishlari va ularning sabablari haqida ilmiy qarashlarni ilgari surgan. “Tib qonunlari” asarida u tafakkurga zarar yetkazuvchi omillar va ularning oqibatlarini batafsil tahlil qilgan.

Abu Rayhon Beruniy insonni aql-zakovati orqali ulug’lab, jamiyat va davlat tuzilmalari inson manfaatlariga xizmat qilishi zarurligini uqtiradi. Sharqning eng yorqin mutafakkirlaridan biri, musulmon olamida “Ustoz ul-dunya”, “Ustoz ul-arab va-l ajam”, “Faxru Xorazm” kabi yuksak unvonlarga sazovor bo’lgan Abulqosim Mahmud ibn Umar az-Zamaxshariy (1075–1144) shaxsiy hayoti va ilmiy faoliyati bilan inklyuziv pedagogika g’oyalariga yorqin tarixiy misol bo’la oladi.

Manbalarda qayd etilishicha, Zamaxshariy jismoniy imkoniyati cheklangan, ya’ni bir oyog’idan ayrilgan holda hayot kechirgan. Shunga qaramay, u o’z zamonasining eng yirik olimlaridan biriga aylangan va ilm-fan sohasida beqiyos yutuqlarga erishgan.

Zamaxshariyning jismoniy nuqsoni uning ilmiy va ma’naviy kamolotiga to’sqinlik qilmagan, aksincha, u aql-zakovat, iroda va mehnatsevarlik orqali inson imkoniyatlari jismoniy holat bilan cheklanmasligini amalda isbotlab bergan.

Uning “yog‘och oyoq” bilan butun musulmon olamida tan olinishi va “arablar va g‘ayri arablar ustozlari” degan sharaflilar unvonga sazovor bo‘lishi shaxsning qadriyatini avvalo uning aqliy salohiyati, ma’naviy dunyosi va jamiyatga qo‘shgan hisssasi bilan belgilanishini yaqqol ko‘rsatadi.

Zamaxshariyning didaktik va axloqiy qarashlarida aqliy tarbiya, ilm-ma’rifat va insoniy fazilatlar ustuvor o‘rin tutadi. Uning fikricha, jamiyat taraqqiyoti jismoniy mukammallikka emas, balki aql-idrok, bilim va axloqiy yetuklikka tayanadi. Shu bois Zamaxshariy shaxsida jismoniy imkoniyati cheklangan insonlarning ham jamiyatda yetakchi o‘rin egallashi, ilm-fan va madaniyat rivojiga ulkan hissa qo‘shishi mumkinligi amaliy jihatdan namoyon bo‘ladi.

Zamaxshariy merosi bugungi kunda inklyuziv ta’lim va maxsus pedagogika nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Uning hayoti va faoliyati imkoniyati cheklangan shaxslarni chetlatish emas, balki ularning salohiyatini ro‘yobga chiqarish zarurligini asoslab beruvchi kuchli tarixiy-didaktik dalil hisoblanadi. Shu jihatdan Zamaxshariy shaxsiyatini inklyuziv pedagogikaning milliy-ma’naviy ildizlarini ochib beruvchi muhim manba sifatida qaraladi.

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining boy ilmiy-falsafiy va pedagogik merosi zamonaviy ta’lim tizimini, jumladan maxsus va inklyuziv pedagogika rivojini ilmiy asoslashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu merosni chuqur o‘rganish va zamonaviy pedagogik amaliyot bilan uyg‘unlashtirish bugungi kun ta’lim islohotlarining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

2.2. Tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan, kompetentsiyaga asoslangan yondashuvlar - ijtimoiy va ta’limiy inklyuziyasining nazariy va uslubiy asoslari sifatida. Ijtimoiy va ta’limiy inklyuziya zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u jamiyatdagi barcha shaxslar, jumladan alohida ehtiyojlarga ega bo‘lgan bolalar va yoshlarning teng huquqli ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayondir. Inklyuziyani samarali tashkil etish faqat tashkiliy chora-tadbirlar bilan

cheklanmaydi, balki u aniq nazariy va uslubiy yondashuvlarga tayangan holda amalga oshirilishi lozim. Ilmiy adabiyotlarda tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar inklyuziv ta'limning nazariy-metodik poydevori sifatida e'tirof etiladi.

Tizimli yondashuv inklyuziv ta'limni yagona yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Bu yondashuvga ko'ra, inklyuziya faqat bitta sinf yoki bitta o'qituvchining sa'y-harakati bilan amalga oshmaydi.

Masalan, agar maktabda alohida ehtiyojli bola o'qiyotgan bo'lsa, faqat sinf o'qituvchisining harakati yetarli bo'lmaydi: maktab ma'muriyati, psixolog, logoped, ota-ona va jamiyat hamkorlikda ishlashi zarur. Agar tizimning bir bo'g'ini ishlamasa, masalan, baholash tizimi moslashtirilmagan bo'lsa, inklyuziya to'liq amalga oshmaydi. Shu sababli tizimli yondashuv inklyuziv ta'limni barcha bosqich va subyektlar faoliyatining o'zaro uyg'unligi sifatida tushuntiradi.

“Inklyuziv ta'lim – bu alohida ehtiyojlarga ega bolalarni mavjud ta'lim tizimiga moslashtirish emas, balki ta'lim tizimini barcha o'quvchilarning ehtiyoj va imkoniyatlariga mos ravishda qayta tashkil etish jarayonidir”⁴

Aksiologik yondashuv inklyuziv ta'limning qadriyatlar asosida qurilishini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvda inson qadr-qimmati, tenglik, adolat, bag'rikenglik va hurmat asosiy mezon hisoblanadi.

Masalan, agar sinfda nogironligi bo'lgan bola “achinish obyekti” sifatida emas, balki teng huquqli sinfdosh sifatida qabul qilinsa, bu aksiologik yondashuvning amaliy ifodasidir. Talabalar uchun bu yondashuvni tushunish juda muhim, chunki inklyuziv ta'lim, avvalo, texnika yoki metod emas, balki insoniy munosabatlar tizimidir.

⁴ Florian, L. (2014). What counts as evidence of inclusive education? *European Journal of Special Needs Education*, 29(3), 286–294.
<https://doi.org/10.1080/08856257.2014.933551>

Antropologik yondashuv inklyuziv ta'limning markaziga insonni qo'yadi. Har bir bola biologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan betakror ekanligi e'tirof etiladi.

Masalan, bir sinfda eshitishida nuqsoni bo'lgan bola, ikkinchisida nutqida muammosi bo'lgan bola, uchinchisida esa ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari bo'lishi mumkin. Antropologik yondashuv shuni talab qiladiki, o'qituvchi barcha bolalarga bir xil talab qo'yish o'rniga, ularning individual xususiyatlarini hisobga olib ta'lim jarayonini tashkil etsin. Bu yondashuv talabalarga "hamma bolani bir qolipga solish mumkin emas" degan g'oyani singdiradi.

Sinergetik yondashuv inklyuziv ta'limni doimiy rivojlanib boruvchi, ochiq tizim sifatida talqin qiladi. Bu yondashuvga ko'ra, kichik o'zgarishlar katta natijalarga olib kelishi mumkin. Masalan, o'qituvchining oddiygina sinfda guruhli ishni yo'lga qo'yishi nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirib, ijtimoiy integratsiyani ta'minlashi mumkin. Sinergetik yondashuv talabalarga inklyuziv ta'limda "har bir kichik pedagogik harakat muhim" ekanligini tushuntirishga yordam beradi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv inklyuziv ta'limning eng tushunarli va amaliy yondashuvlaridan biridir. Bu yondashuvda o'quvchi ta'lim jarayonining markazida turadi. Masalan, dars davomida barcha bolalarga bir xil topshiriq berish o'rniga, o'qituvchi topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra moslashtiradi. Bu nafaqat alohida ehtiyojli bolalarga, balki bilim darajasi past yoki yuqori bo'lgan barcha o'quvchilarga qulaylik yaratadi. Talabalar uchun bu yondashuv kelajakdagi kasbiy faoliyatda juda muhim metodik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Faoliyatga asoslangan yondashuv inklyuziv ta'limda o'quvchilarning faol ishtirokiga alohida ahamiyat beradi. Bola bilimni tayyor holda emas, balki faoliyat jarayonida egallaydi. Masalan, sinfda loyiha asosida ishlash, rolli o'yinlar yoki jamoaviy muammolarni hal qilish orqali barcha bolalar, jumladan alohida ehtiyojli o'quvchilar ham faol qatnashadi. Bu yondashuv bolalarda ijtimoiy tajriba, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv inklyuziv ta'limning natijasiga yo'naltirilganligini ko'rsatadi. Bu yondashuvda asosiy savol "bola nimani biladi?" emas, balki "bola hayotda nimani qila oladi?" degan savolga qaratiladi. Masalan, alohida ehtiyojli bola mustaqil muloqot qila olishi, jamoada ishlashi yoki oddiy ijtimoiy vazifalarni bajarishi kompetensiyaga asoslangan yondashuvning muhim natijasi hisoblanadi. Talabalar uchun bu yondashuv inklyuziv ta'limning real hayot bilan bog'liqligini yaqqol ko'rsatadi.

Tizimli, aksiologik, antropologik, sinergetik, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar ijtimoiy va ta'limiy inklyuziyaning bir-birini to'ldiruvchi va uzviy bog'liq nazariy-uslubiy asoslarini tashkil etadi. Ushbu yondashuvlarni birgalikda qo'llash inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish, barcha bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash hamda jamiyatda tenglik va adolat tamoyillarini mustahkamlash imkonini beradi.

2.3. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasi zamonaviy pedagogika fanida alohida yo'nalish sifatida shakllanib, o'z mohiyatiga ko'ra fanlararo xususiyatga ega murakkab ilmiy-pedagogik tizim hisoblanadi. Chunki inklyuziv ta'lim faqat ta'lim jarayonini tashkil etish bilan cheklanmay, balki shaxsning psixologik rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi, sog'lig'i, huquqlari va madaniy muhit bilan o'zaro munosabatini ham qamrab oladi.

Shu sababli inklyuziv ta'lim metodologiyasi pedagogika bilan bir qatorda psixologiya, sotsiologiya, tibbiyot, maxsus pedagogika, ijtimoiy ish, huquqshunoslik va madaniyatshunoslik fanlari bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi.

Inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish pedagogika, psixologiya, sog'liqni saqlash va ijtimoiy fanlar o'rtasidagi izchil hamkorlikni talab etuvchi fanlararo jarayondir”⁵

Pedagogika fani inklyuziv ta'lim metodologiyasining yetakchi asosi bo'lib, unda ta'lim mazmuni, metodlari, shakllari va natijalari ilmiy jihatdan asoslanadi. Inklyuziv ta'lim pedagogikasi shaxsga yo'naltirilgan, differensial va individual yondashuvlarni amalga oshirishni talab etadi. Masalan, bitta sinfda eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchi, nutqida muammosi bo'lgan bola va sog'lom tengdoshlari birgalikda ta'lim olayotgan bo'lsa, pedagog darsni faqat standart ma'ruza asosida olib bora olmaydi. Bu holatda pedagogik metodologiya moslashuvchan bo'lib, vizual materiallar, guruhli ishlar, amaliy topshiriqlar orqali barcha o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashi lozim. Bu esa inklyuziv ta'lim metodologiyasining pedagogika fani bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

Psixologiya fani inklyuziv ta'lim metodologiyasining muhim fanlararo tayanchlaridan biridir. Alohida ehtiyojlarga ega bolalarning psixik rivojlanishi, emotsional holati, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvi psixologik yondashuvsiz to'liq tushunib bo'lmaydi. Masalan, autizm spektridagi bola bilan ishlashda o'qituvchi uning xulq-atvoridagi o'ziga xosliklarni bilmasa, pedagogik ta'sir samarasiz bo'lishi mumkin. Shu bois inklyuziv ta'lim metodologiyasi pedagogik psixologiya, yosh psixologiyasi va maxsus psixologiya yutuqlariga tayanadi. Bu fanlar yordamida pedagog bolalarning individual ehtiyojlarini aniqlaydi va ta'lim jarayonini psixologik jihatdan qulay tashkil etadi.

Inklyuziv ta'lim metodologiyasining fanlararo xususiyati sotsiologiya fani bilan bog'liqligida ham namoyon bo'ladi. Sotsiologiya inklyuziv ta'limni jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, kamsitish va marginalizatsiya muammolari bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Masalan, ijtimoiy kelib chiqishi past bo'lgan yoki nogironligi mavjud bolalarning ta'limdan chetda qolish xavfi sotsiologik

⁵ Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2006). Inclusion and the standards agenda: Negotiating policy pressures in England. *International Journal of Inclusive Education*, 10(4–5), 295–308.
<https://doi.org/10.1080/13603110500430633>

tadqiqotlarda keng yoritiladi. Inklyuziv ta'lim metodologiyasi ushbu ilmiy xulosalarga tayangan holda ta'lim muassasalarida ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlarni ta'minlash mexanizmlarini ishlab chiqadi. Bu jarayonda maktab va mahalla, oila va jamiyat o'rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyat kasb etadi.

Tibbiyot va sog'liqni saqlash fanlari ham inklyuziv ta'lim metodologiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy va psixofiziologik holati tibbiy bilimlarsiz to'g'ri baholanmaydi. Masalan, ko'rish yoki eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun o'quv muhitini moslashtirish, dars yuklamasini to'g'ri belgilash, charchashning oldini olish tibbiy tavsiyalarga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim metodologiyasi tibbiyot bilan hamkorlikda bolaning sog'lig'ini saqlagan holda ta'lim samaradorligini oshirishni ko'zda tutadi.

Maxsus pedagogika inklyuziv ta'lim metodologiyasining fanlararo asosida alohida o'rin tutadi. Surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika va logopediya kabi yo'nalishlarda to'plangan ilmiy tajriba inklyuziv ta'limda individual va korreksion yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim manba hisoblanadi. Masalan, nutqida nuqsoni bo'lgan bola bilan ishlashda logopedik mashg'ulotlar umumta'lim darslari bilan uyg'unlashtiriladi. Bu fanlararo integratsiya inklyuziv ta'lim metodologiyasining amaliy samaradorligini oshiradi.

Huquqshunoslik fani inklyuziv ta'lim metodologiyasiga normativ-huquqiy asos yaratadi. Ta'lim olish huquqi, kamsitmaslik, teng imkoniyatlar prinsiplari xalqaro va milliy huquqiy hujjatlar bilan kafolatlangan. Inklyuziv ta'lim metodologiyasi ushbu huquqiy me'yorlarni pedagogik amaliyotda ro'yobga chiqarish mexanizmlarini ishlab chiqadi. Masalan, alohida ehtiyojli bolaning umumta'lim muassasasida o'qish huquqini ta'minlash nafaqat pedagogik, balki huquqiy mas'uliyat ham hisoblanadi.

Ijtimoiy ish va madaniyatshunoslik fanlari inklyuziv ta'lim metodologiyasining ijtimoiy-madaniy jihatlarini ochib beradi. Inklyuziv muhit faqat maktab devorlari bilan cheklanmaydi. Oila, mahalla, ommaviy axborot vositalari va madaniy qadriyatlar bolalarning inklyuziyasiga bevosita ta'sir

ko'rsatadi. Masalan, jamiyatda nogironlikka nisbatan salbiy stereotiplar mavjud bo'lsa, hatto eng mukammal pedagogik metodlar ham kutilgan natijani bermaydi. Shu bois inklyuziv ta'lim metodologiyasi madaniy-ma'rifiy ishlar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasi o'zining fanlararo xususiyati bilan ajralib turadi. Pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, tibbiyot, maxsus pedagogika, huquqshunoslik va ijtimoiy fanlar yutuqlarining integratsiyasi inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu fanlararo yondashuv inklyuziv ta'limni nafaqat ta'lim texnologiyasi, balki ijtimoiy adolat, insonparvarlik va barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida qarash imkonini beradi. Shu sababli inklyuziv ta'lim metodologiyasining fanlararo xususiyatini chuqur anglash bo'lajak pedagoglar uchun muhim kasbiy kompetensiya hisoblanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Inklyuziv ta'limni zamonaviy pedagogik amaliyotga joriy etishning dolzarbligi nimada namoyon bo'ladi?
2. Integratsiyalashgan ta'lim va inklyuziv ta'lim o'rtasidagi asosiy metodologik farqlarni tushuntirib bering.
3. Tizimli yondashuv inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda qanday rol o'ynaydi? Hayotiy misol bilan izohlang.
4. Aksiologik yondashuv inklyuziv ta'limda qanday qadriyatlarga tayanadi va u pedagog faoliyatida qanday namoyon bo'ladi?
5. Antropologik yondashuv nima sababdan inklyuziv ta'lim metodologiyasining muhim asosi hisoblanadi?
6. Sinergetik yondashuv inklyuziv ta'lim muhitida qanday ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirishi mumkin?
7. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv inklyuziv sinfda ta'lim jarayonini qanday tashkil etishni talab qiladi?
8. Faoliyatga asoslangan yondashuv inklyuziv ta'limda o'quvchilarning ijtimoiy moslashuviga qanday ta'sir ko'rsatadi?

9. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv inklyuziv ta'lim natijalarini baholashda nimasi bilan muhim?

10. Inklyuziv ta'limni tashkil etish metodologiyasining fanlararo xususiyati nimada va qaysi fanlar bilan uzviy bog'liq?

3-MAVZU. INKLYUZIV TA'LIMNING HUQUQIY ASOSLARI

Reja:

1. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy qilishning huquqiy asoslari.
2. Bola huquqlari to'g'risida konvensiya.
3. Nogironlar huquqlari to'g'risida konvensiya.
4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiya, Salamanka deklaratsiya, Dakar deklaratsiyasi.

3.1. 1.O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy qilishning huquqiy asoslari.

O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ularga tibbiy, ijtimoiy va pedagogik yordam ko'rsatish, shuningdek, ularning hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan tizimni takomillashtirish bo'yicha izchil va kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mazkur jarayonda xalqimizga xos bo'lgan mehr-shafqat, insonparvarlik va ezgulik qadriyatlari asosiy mezon sifatida qaralib, nogironligi bo'lgan shaxslarning muhim ehtiyoj va talablariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ularning ta'lim olish, kasb egallash va mehnat bozoriga moslashuvi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Mazkur yo'nalishdagi islohotlarning huquqiy asosi 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"⁶gi Qonunining 20-moddasida "Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-

⁶ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son

xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi" deya belgilab yo'yilgan. Shuningdek, 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli

"O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi⁷ farmon mamlakatda ijtimoiy sohani modernizatsiya qilish, aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirishni nazarda tutadi. 2017-yil 1-

dekabrdagi PF-5270-sonli farmon nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan yaxshilashga qaratilgan muhim hujjat sifatida e'tirof etiladi.

Ta'lim sohasida inklyuziv yondashuvni joriy etish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi⁸ farmoni hamda 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-sonli farmonida alohida ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Ushbu hujjatlarda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun sifatli ta'lim xizmatlarini yaratish, moslashtirilgan o'quv muhitini tashkil etish hamda pedagog kadrlar tayyorlash masalalariga alohida urg'u berilgan.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirish borasidagi muhim huquqiy hujjatlardan yana biri O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860-sonli qarori bo'lib, unda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-

tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan. Ushbu qarorga muvofiq, ta'lim muassasalarida to'siqsiz muhit yaratish, maxsus pedagogik va

⁷ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son

⁸ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 06/19/5712/3034-son

texnik vositalar bilan ta'minlash, shuningdek, mutaxassislar tayyorlash tizimini kuchaytirish nazarda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-sonli qarori bilan "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida"⁹ Nizom tasdiqlanib, unda alohida ta'lim

ehtiyotlari bo'lgan bolalar va ularning ota-onalariga pedagogik, psixologik hamda kasbga yo'naltirish bo'yicha kompleks yordam ko'rsatish mexanizmlari belgilandi. Bu hujjat inklyuziv ta'limni amaliy jihatdan joriy etishning muhim bosqichi hisoblanadi.

Shuningdek, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"¹⁰ farmon inklyuziv ta'limni davlat siyosati darajasida rivojlantirishni nazarda tutib, imkoniyati cheklangan bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish masalasini ustuvor vazifa sifatida belgiladi. Ushbu strategiya doirasida "Zamonaviy maktab"lar qurilishida inklyuziv ta'lim talablari inobatga olinib, maxsus infratuzilma va moslashtirilgan jihozlar bilan ta'minlash bo'yicha me'yoriy talablar ishlab chiqildi.

Shu bilan birga, mavjud muammolar ham inkor etilmaydi. Jumladan, ayrim ta'lim muassasalarida to'siqsiz muhitning yetarli darajada yaratilmagani, metodik qo'llanmalar va maxsus jihozlar bilan ta'minlanishdagi kamchiliklar, pedagog kadrlarning inklyuziv ta'lim bo'yicha yetarli tayyorgarlikka ega emasligi kabi masalalar dolzarb bo'lib qolmoqda. 2020-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatdagi 3,2 mingdan ortiq umumta'lim maktablarida 13 mingga yaqin o'quvchi inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan bo'lsa-da, bu ko'rsatkichni yanada oshirish zarurati mavjud.

Prezident qarorlariga muvofiq, 2025-yilgacha inklyuziv umumta'limni bosqichma-bosqich joriy etish, pedagog kadrlar tayyorlash tizimini

⁹ Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 13.10.2021-y., 09/21/638/0962-son

¹⁰ Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son

takomillashtirish, o'quv-moddiy bazani mustahkamlash va ta'lim muassasalarida to'siqsiz muhit yaratish vazifalari belgilangan. Ushbu chora-tadbirlar imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olish huquqini to'liq ta'minlash, ularni jamiyat hayotiga faol jalb etish va insonparvar ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

3.2. Bola huquqlari to'g'risida konvensiya. Bolalar huquqlarini himoya qilish maqsadida 1989-yilda qabul qilingan "Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya" barcha bolalar, jumladan alohida ehtiyojlarga ega bolalarning ham fuqarolik, ijtimoiy, madaniy va ta'lim huquqlarini kafolatlovchi muhim xalqaro hujjat hisoblanadi. Konvensiyada nogiron bolalarning maxsus ehtiyojlarini hisobga olgan holda ularning ta'lim olishiga har tomonlama ko'maklashish zarurligi alohida ta'kidlangan.

Ushbu huquqiy-me'yoriy hujjatlar asosida alohida ehtiyojli bolalar jamiyatning to'laqonli va teng huquqli a'zolari sifatida e'tirof etilib, ularning ta'lim-tarbiyasiga nisbatan yangicha, insonparvar va inklyuziv yondashuv shakllandi. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning oilada yashab, o'z mahallasida sog'lom tengdoshlari bilan birga ta'lim olishiga sharoit yaratadi. Bu esa ularning ijtimoiylashuvi, mustaqil hayotga tayyorgarligi va shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya zamonaviy inklyuziv ta'lim konsepsiyasining eng muhim xalqaro-huquqiy asoslaridan biri hisoblanadi. Ushbu Konvensiya bolani jamiyatning mustaqil subyekti sifatida tan olib, uning hayoti, rivojlanishi, ta'lim olishi va jamiyatda to'laqonli ishtirok etish huquqlarini kafolatlaydi. Inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyati aynan Konvensiyada belgilangan tamoyillar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning amaliy tatbiqi ta'lim tizimida kamsitishsiz, teng imkoniyatlarga asoslangan muhitni shakllantirishni taqozo etadi.

Konvensiyada bolalarning huquqlari universallik, tenglik va kamsitmaslik tamoyillari asosida belgilangan. Unda har bir bola irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, sog'lig'i yoki jismoniy hamda ruhiy rivojlanishidagi

xususiyatlaridan qat'i nazar, teng huquqlarga ega ekanligi ta'kidlanadi. Mazkur yondashuv inklyuziv ta'limning asosiy g'oyasini – barcha bolalarning umumiy ta'lim tizimida birgalikda ta'lim olish huquqini ilmiy va huquqiy jihatdan asoslab beradi. Shu bois Konvensiya inklyuziv ta'limni joriy etishda kamsitishlarga yo'l qo'ymaslikning fundamental hujjati sifatida qaraladi.

Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning inklyuziv ta'limdagi ahamiyati, avvalo, ta'lim olish huquqining alohida e'tirof etilganligida namoyon bo'ladi.

Konvensiyada ta'lim bolaning shaxs sifatida rivojlanishi, uning qobiliyatlari va salohiyatini ro'yobga chiqarishning asosiy vositasi sifatida talqin etiladi. Ta'lim faqat bilim berish jarayoni emas, balki bolaning insoniy qadriyatini hurmat qilish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayoni sifatida baholanadi. Bu yondashuv inklyuziv ta'limning gumanistik mohiyatiga to'liq mos keladi.

Konvensiyada nogironligi bo'lgan bolalarga alohida e'tibor qaratilib, ularning maxsus ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim olishiga sharoit yaratish davlatlarning majburiyati sifatida belgilangan. Unda nogiron bolaning ijtimoiy hayotga qo'shilishi va shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlaydigan ta'lim tizimini yaratish zarurligi ta'kidlanadi. Mazkur norma inklyuziv ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lgan ta'lim muhitini bolaning ehtiyojlariga moslashtirish g'oyasini huquqiy jihatdan mustahkamlaydi. Demak, Konvensiya inklyuziv ta'limda bolaning ta'lim tizimiga moslashishini emas, balki ta'lim tizimining bolaga moslashishini talab etadi.

Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya inklyuziv ta'limning oilaviy muhit bilan uzviy bog'liqligini ham asoslaydi. Konvensiyada har bir bolaning o'z oilasida tarbiyalanish huquqi alohida qayd etilib, davlat tomonidan oilani qo'llab-quvvatlash zarurligi ta'kidlanadi. Inklyuziv ta'lim aynan shu tamoyilga asoslanib, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning internat muassasalardan ko'ra, o'z oilasi va mahallasi doirasida ta'lim olishini ustuvor deb biladi. Bu esa bolaning

psixologik barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Konvensiyada bolalarning fikr bildirish va qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etish huquqi ham e'tirof etilgan. Ushbu tamoyil inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim jarayonida bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari va fikrlari inobatga olinishi, uning ta'lim jarayonidagi faol ishtiroki ta'minlanishi Konvensiya ruhiga to'liq mos keladi. Bu holat bolada mas'uliyat, mustaqillik va o'z-o'zini anglash sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning inklyuziv ta'limdagi ahamiyati uning ijtimoiy ongini o'zgartirishga qaratilganligida ham namoyon bo'ladi. Konvensiya bolalarni, jumladan alohida ehtiyojlarga ega bolalarni himoya qilishni faqat davlat organlarining vazifasi sifatida emas, balki jamiyatning umumiy mas'uliyati sifatida talqin etadi. Shu jihatdan, inklyuziv ta'lim Konvensiyada belgilangan g'oyalarni pedagogik amaliyot orqali hayotga tatbiq etuvchi muhim mexanizm hisoblanadi.

Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya inklyuziv ta'limning huquqiy, axloqiy va pedagogik asoslarini belgilab beruvchi muhim xalqaro hujjatdir. U inklyuziv ta'limni inson huquqlariga asoslangan ta'lim modeli sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Konvensiyada ilgari surilgan tamoyillarning ta'lim amaliyotiga izchil joriy etilishi barcha bolalarning, jumladan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ham teng huquqli, faol va to'laqonli shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlaydi. Shu sababli Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy rivojlanishida muhim metodologik manba hisoblanadi.

3.3. Nogironlar huquqlari to'g'risida konvensiya. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya¹¹ (BMT, 2006) zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimining

¹¹ <https://lex.uz/docs/-5501227>

shakllanishi va rivojlanishida tayanch xalqaro-huquqiy hujjat sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu Konvensiya nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatdan ajratilgan yoki faqat ijtimoiy yordamga muhtoj qatlam sifatida emas, balki jamiyatning teng huquqli, faol va mas'uliyatli a'zolari sifatida tan oladi. Inklyuziv ta'lim aynan shu yondashuvga asoslanib, nogironligi bo'lgan bolalar va yoshlarning umumiy ta'lim tizimida kamsitishsiz, teng imkoniyatlar asosida ta'lim olishini ta'minlashni maqsad qilib qo'yadi.

Konvensiyaning inklyuziv ta'limdagi ahamiyati, avvalo, nogironlik tushunchasiga berilgan yangi talqinda namoyon bo'ladi. Hujjatda nogironlik faqat shaxsning jismoniy yoki ruhiy nuqsoni bilan bog'liq holat emas, balki shaxs va jamiyat o'rtasida mavjud bo'lgan turli to'siqlar natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy hodisa sifatida izohlanadi. Bu yondashuv nogironlikning ijtimoiy modeliga asoslanib, inklyuziv ta'limni segregatsiyalashgan ta'limdan tubdan farqlaydi. Natijada ta'lim jarayonida bolaning ta'lim tizimiga moslashishi emas, balki ta'lim tizimining bolaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashishi asosiy tamoyilga aylanadi.

Konvensiyada ta'lim olish huquqi nogironligi bo'lgan shaxslarning asosiy va ajralmas huquqlaridan biri sifatida mustahkamlangan. Unda davlatlar nogironligi bo'lgan bolalar va yoshlarning umumta'lim tizimida boshqalar bilan teng ravishda ta'lim olishini ta'minlashi, ularni ta'limdan chetlashtiruvchi har qanday shakldagi kamsitishlarga barham berishi lozimligi qayd etilgan. Bu norma inklyuziv ta'limni davlatlar uchun ixtiyoriy tajriba emas, balki xalqaro majburiyat darajasiga ko'targanligi bilan muhimdir.

Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya inklyuziv ta'limda tenglik va kamsitmaslik tamoyillarini huquqiy jihatdan kafolatlaydi. Hujjatga muvofiq, nogironligi bo'lgan bolalarni alohida muassasalarga majburan yo'naltirish, ularning umumiy ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkoniyatlarini cheklash yoki

ta'lim muhitini moslashtirmaslik kamsitish sifatida baholanadi. Shu jihatdan Konvensiya inklyuziv ta'limni ijtimoiy adolatni ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida belgilaydi.

Konvensiyaning inklyuziv ta'limdagi muhim jihatlaridan biri – ta'lim muhitini moslashtirish majburiyatining aniq belgilanganligidir. Unda jismoniy infratuzilmani (panduslar, liftlar, maxsus sinf jihozlari), axborot va kommunikatsiya vositalarini (Brayl yozuvi, subtitrlar, eshitish apparatlari), shuningdek, o'quv dasturlari va baholash tizimlarini moslashtirish zarurligi qayd etiladi. Bu talablar inklyuziv ta'limni faqat pedagogik metodlar majmui emas, balki keng qamrovli tashkiliy va texnik islohotlar tizimi sifatida qarashni taqozo etadi.

Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya¹² inklyuziv ta'limda shaxsning qadr-qimmati va mustaqilligini hurmat qilish tamoyiliga alohida urg'u beradi. Ta'lim jarayonida nogironligi bo'lgan bolalarning qobiliyatlari va kuchli tomonlarini aniqlash, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida qaraladi. Bu yondashuv inklyuziv ta'limning shaxsga yo'naltirilgan va gumanistik mohiyatini yanada kuchaytiradi.

Konvensiyada inklyuziv ta'limni amalga oshirishda oila va jamiyatning roli ham muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Nogironligi bo'lgan bolalarning ta'lim olish jarayonida ota-onalar, pedagoglar, psixologlar, ijtimoiy xodimlar va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlik inklyuziv muhitni shakllantirishning ajralmas sharti hisoblanadi. Masalan, ota-onaning ta'lim jarayonida faol ishtiroki bolaning ijtimoiy moslashuvi va o'quv motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning inklyuziv ta'limdagi ahamiyati uning davlat siyosatiga ko'rsatgan ta'sirida ham namoyon bo'ladi. Ko'plab mamlakatlarda, jumladan O'zbekistonda ham, Konvensiya talablari asosida inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar, dasturlar va

¹² <https://lex.uz/docs/-5501227>

normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan. Bu jarayon inklyuziv ta'limni tizimli, bosqichma-bosqich va barqaror rivojlantirish imkonini beradi.

Inklyuziv ta'lim Konvensiyada belgilangan tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish orqali nogironligi bo'lgan bolalarning jamiyat hayotida to'liq ishtirok etishiga zamin yaratadi. Umumta'lim muassasalarida ta'lim olgan bolalar o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lib, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi, kelajakda mustaqil hayotga tayyorlanadi. Shu bilan birga, sog'lom bolalarda ham bag'rikenglik, hamdardlik va ijtimoiy mas'uliyat kabi muhim shaxsiy sifatlar shakllanadi.

Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya inklyuziv ta'limning huquqiy, ijtimoiy, axloqiy va pedagogik asoslarini belgilab beruvchi fundamental xalqaro hujjatdir. U inklyuziv ta'limni inson huquqlariga asoslangan ta'lim modeli sifatida mustahkamlab, nogironligi bo'lgan bolalar va yoshlarning teng huquqli, faol va to'laqonli shaxs sifatida kamol topishini ta'minlashni davlatlar zimmasiga majburiyat sifatida yuklaydi. Shu bois Konvensiya inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyotining rivojlanishida hal qiluvchi metodologik manba hisoblanadi.

3.4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiya, Salamanka deklaratsiya, Dakar deklaratsiyasi. Inklyuziv ta'lim sohasidagi islohotlar xalqaro huquqiy normalar bilan hamohang tarzda olib borilmoqda. BMT tomonidan 1948-yilda qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"¹³da ta'lim olish har bir insonning ajralmas huquqi sifatida e'tirof etilgan. Mazkur hujjatning barcha qoidalari alohida ehtiyojlarga ega shaxslarga ham to'liq tatbiq etilishi belgilangan. 1975-yilda qabul qilingan "Nogiron shaxslar huquqlari to'g'risidagi Deklaratsiya" esa nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etish huquqini mustahkamlab berdi.

¹³ <https://lex.uz/docs/-7338189>

Zamonaviy inklyuziv ta'lim g'oyasi tasodifan yuzaga kelmagan bo'lib, u inson huquqlari, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar haqidagi umuminsoniy qarashlarning mantiqiy natijasidir. Ushbu yondashuvning shakllanishida va mustahkamlanishida Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Salamanka deklaratsiyasi hamda Dakar deklaratsiyasi alohida o'rin tutadi. Mazkur hujjatlar turli tarixiy davrlarda qabul qilingan bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi asosiy g'oya — ta'limning har bir inson uchun ochiq, teng va kamsitishsiz bo'lishi zarurligidir. Inklyuziv ta'lim aynan ushbu hujjatlarda ilgari surilgan tamoyillarning ta'lim tizimidagi amaliy ifodasidir.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi 1948 yilda qabul qilinib, inson huquqlari sohasida global burilish yasagan hujjat sifatida e'tirof etiladi. Unda ta'lim olish har bir insonning ajralmas va asosiy huquqi sifatida mustahkamlangan. Deklaratsiyada ta'limning vazifasi faqat savodxonlikni ta'minlash bilan cheklanmasdan, balki inson shaxsini har tomonlama rivojlantirish, inson huquqlari va erkinliklariga hurmatni shakllantirish, jamiyatda bag'rikenglik va tinchlikni mustahkamlashdan iborat ekani qayd etiladi. Ushbu yondashuv inklyuziv ta'limning gumanistik mohiyatiga to'liq mos keladi.

Mazkur deklaratsiya inklyuziv ta'lim uchun muhim bo'lgan yana bir asosiy tamoyil — kamsitmaslik prinsipini ilgari suradi. Unda barcha insonlar irqi, millati, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi yoki boshqa belgilaridan qat'i nazar teng huquqlarga egaligi e'tirof etiladi. Bu qoida keyinchalik nogironligi bo'lgan shaxslar, alohida ehtiyojli bolalar va ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj qatlamlarning ta'lim olish huquqini keng talqin qilishga zamin yaratdi. Shu bois Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi inklyuziv ta'limning falsafiy va huquqiy poydevori sifatida qaraladi.

Salamanka deklaratsiyasi esa inklyuziv ta'lim tarixida alohida bosqichni boshlab bergan hujjat hisoblanadi. 1994-yilda qabul qilingan ushbu deklaratsiya ta'lim tizimida maxsus ehtiyojli bolalarga nisbatan mavjud bo'lgan segregatsiyalashgan yondashuvni tanqid qilib, "barcha bolalar uchun yagona maktab" g'oyasini ilgari surdi. Salamanka deklaratsiyasiga ko'ra, ta'lim tizimi

bolalarni saralashga emas, balki ularning xilma-xilligini qabul qilishga va qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilishi lozim.

Ushbu deklaratsiyada inklyuziv maktablar kamsitishlarga qarshi kurashish, ijtimoiy tenglikni ta‘minlash va insonparvar jamiyatni shakllantirishning eng samarali vositasi sifatida e‘tirof etiladi. Salamanka deklaratsiyasi inklyuziv ta‘limni alohida ehtiyojli bolalarni oddiy maktabga “joylashtirish” emas, balki butun ta‘lim tizimini barcha bolalar ehtiyojlariga moslashtirish jarayoni sifatida talqin etadi. Bu yondashuv pedagogik metodlar, o‘quv dasturlari, baholash tizimi va ta‘lim muhitini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Dakar deklaratsiyasi esa inklyuziv ta‘limni global rivojlanish strategiyasi bilan bevosita bog‘laydi. 2000-yilda qabul qilingan ushbu hujjat “Barchaga ta‘lim” tashabbusining muhim dasturiy asosi bo‘lib, unda ta‘limga kirish imkoniyatini kengaytirish bilan birga ta‘lim sifatini oshirish masalasi ham ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Dakar deklaratsiyasi ayniqsa ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj guruhlar — nogironligi bo‘lgan bolalar, qizlar, kambag‘al oilalar farzandlari uchun ta‘lim imkoniyatlarini kengaytirishga alohida urg‘u beradi.

Dakar deklaratsiyasining inklyuziv ta‘limdagi ahamiyati shundaki, u inklyuzivlikni faqat qamrov masalasi sifatida emas, balki sifat va samaradorlik bilan bog‘liq jarayon sifatida ko‘radi. Ya‘ni, bolani maktabga olib kelishning o‘zi yetarli emas, balki u yerda bolaning ehtiyojlariga mos, sifatli va mazmunli ta‘lim berilishi zarur. Bu esa pedagoglar tayyorlash, ta‘lim muhitini moslashtirish, o‘quv resurslarini diversifikatsiya qilish kabi masalalarni inklyuziv ta‘limning ajralmas qismi sifatida qarashga undaydi.

Uch deklaratsiyani qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi inklyuziv ta‘limning umumiy huquqiy va axloqiy poydevorini yaratgan bo‘lsa, Salamanka deklaratsiyasi ushbu g‘oyalarni aniq pedagogik modelga aylantirdi, Dakar deklaratsiyasi esa inklyuziv ta‘limni global miqyosda joriy etish va barqaror rivojlantirish strategiyasini belgilab berdi. Ushbu

hujjatlar bir-birini mantiqan to'ldirib, inklyuziv ta'limni zamonaviy ta'lim siyosatining ajralmas qismi sifatida shakllantirdi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Salamanka deklaratsiyasi va Dakar deklaratsiyasi inklyuziv ta'limning g'oyaviy, huquqiy, pedagogik va strategik asoslarini belgilab beruvchi muhim xalqaro hujjatlar hisoblanadi. Ular inklyuziv ta'limni inson qadr-qimmatini hurmat qiluvchi, teng imkoniyatlarga asoslangan va ijtimoiy adolatni ta'minlovchi ta'lim modeli sifatida qarashni mustahkamlaydi. Shu bois mazkur deklaratsiyalar inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyotini o'rganishda, bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda va ta'lim siyosatini ishlab chiqishda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida ta'lim olish huquqi qanday talqin etilgan va bu yondashuv inklyuziv ta'lim g'oyasiga qanday asos bo'ladi?
2. Kamsitmaslik tamoyili Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida qanday ifodalangan va u inklyuziv ta'limda qanday amaliy ahamiyatga ega?
3. Salamanka deklaratsiyasi inklyuziv ta'lim tushunchasiga qanday yangi mazmun olib kirdi? Uning asosiy g'oyalarini izohlang.
4. Salamanka deklaratsiyasida "barcha bolalar uchun maktab" konsepsiyasi qanday talqin qilinadi va bu yondashuv an'anaviy maxsus ta'limdan nimasi bilan farq qiladi?
5. Dakar deklaratsiyasining "Barchaga ta'lim" tashabbusi inklyuziv ta'lim rivojiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
6. Dakar deklaratsiyasida ta'lim sifati va inklyuzivlik o'rtasidagi bog'liqlik qanday asoslab berilgan?
7. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Salamanka deklaratsiyasi va Dakar deklaratsiyasining umumiy va farqli jihatlarini inklyuziv ta'lim nuqtai nazaridan tahlil qiling.
8. Ushbu uch deklaratsiya inklyuziv ta'limni inson huquqlariga asoslangan ta'lim modeli sifatida shakllantirishda qanday o'rin tutadi?

9. Salamanka va Dakar deklaratsiyalarida ta'lim tizimini moslashtirish masalasi qanday yoritilgan va bu inklyuziv maktablar faoliyatida qanday aks etadi?

10. Sizningcha, mazkur xalqaro hujjatlarning g'oyalari O'zbekiston ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirishda qanday ahamiyat kasb etadi?

4-MAVZU. INKLYUZIV TA'LIMNING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK VA TASHKILY SHARTLARI.

Reja:

1. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari.
2. Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari.
3. Differentsial ta'lim tushunchasi va mohiyati.
4. Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning qiyosiy tavsiflari.

4.1. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari. Inklyuziv ta'limning psixologik-pedagogik shartlari o'quvchilar bilan samarali ishlash, ularga o'quv materiallarini to'g'ri va tushunarli yetkazish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu shartlar ta'lim jarayonida har bir o'quvchining individual xususiyatlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari hamda rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olishga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim samaradorligi aynan shaxsga yo'naltirilgan va insonparvar yondashuv asosida tashkil etilgan psixologik-pedagogik muhit bilan belgilanadi.

“Inklyuziv ta'lim samaradorligi ta'lim muhitining psixologik xavfsizligi, individual yondashuv va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan pedagogik shart-sharoitlar bilan bevosita bog'liqdir”¹⁴.

Inklyuziv ta'limda individual yondashuv va ta'limni integratsiyalash muhim psixologik-pedagogik shartlardan biri hisoblanadi. Har bir o'quvchining o'ziga xos rivojlanish darajasi, qiziqishlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini

¹⁴ Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). *Exploring inclusive pedagogy*. *British Educational Research Journal*, 37(5), 813–828.
<https://doi.org/10.1080/01411926.2010.501096>

inobatga olgan holda ta'limni tashkil etish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshiradi.

Individual yondashuv orqali o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning mustaqil o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirish va psixologik xavfsizligini ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Bu jarayonda ta'limning mazmuni va shakllari o'quvchilarning imkoniyatlariga moslashtiriladi.

O'quvchilar tarkibi va ularning turli xususiyatlarini hisobga olish inklyuziv ta'limda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning jismoniy, ruhiy, intellektual va ijtimoiy jihatdan farqlanishi ularning o'zaro munosabatlari va hamkorligini to'g'ri tashkil etishni talab qiladi. Psixologik nuqtai nazardan o'quvchilar o'rtasidagi individual farqlarni tushunish, ularning bir-birini qabul qilishi va qo'llab-quvvatlashiga sharoit yaratish inklyuziv muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Hamkorlik va samarali aloqa inklyuziv ta'limning asosiy psixologik-pedagogik shartlaridan biridir. O'quvchilar, o'qituvchilar, tyutorlar, ota-onalar hamda ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik murakkab pedagogik va psixologik muammolarni hal etishda muhim rol o'ynaydi. O'zaro maslahatlashish, qo'llab-quvvatlash va axborot almashinuvi o'quvchilarning ta'lim jarayoniga moslashuvini osonlashtiradi hamda ularning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Inklyuziv ta'limda o'quvchilar bilan individual, ya'ni birma-bir ishlash ham muhim shartlardan hisoblanadi. O'qituvchi va tyutorlarning o'quvchilar bilan shaxsiy muloqoti o'quv materialini chuqurroq tushunishga, o'quvchining ichki imkoniyatlarini aniqlashga va unga zarur yordam ko'rsatishga imkon yaratadi. Birebir ishlash o'quvchilarning psixologik rivojlanishiga, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishga va o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv dasturlar, audiovizual materiallar va masofaviy ta'lim vositalari o'quvchilar uchun qulay va moslashuvchan o'quv muhitini yaratadi.

Texnologiyalar yordamida o‘quv materiallarini turli sezgi organlari orqali qabul qilish imkoniyati kengayadi, bu esa alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun ayniqsa muhimdir.

O‘quvchilarni taqsimlash va baholash tizimini moslashtirish inklyuziv ta’limning muhim shartlaridan biridir. O‘quvchilarning bilim darajasi, o‘zlashtirish sur’ati va rivojlanish imkoniyatlari turlicha bo‘lishi sababli, baholash jarayoni ham moslashuvchan va adolatli bo‘lishi lozim. Individual yutuqlarni hisobga olgan baholash tizimi o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning o‘z rivojlanishini anglashiga yordam beradi.

Inklyuziv ta’lim tizimida quyidagi asosiy maqsad va vazifalar amalga oshiriladi:

- ✚ ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlar uchun zarur psixologik-pedagogik va korreksion sharoitlarni yaratish;
- ✚ ularning imkoniyatlariga moslashtirilgan umumta’lim dasturlarini joriy etish orqali ruhiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini ta’minlash;
- ✚ barcha o‘quvchilarning ta’lim olishdagi teng huquqini kafolatlash;
- ✚ jamiyat va oilaning faol ishtiroki asosida sog‘lom va imkoniyati cheklangan bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish; do‘stona va hamkorlikka asoslangan munosabatlarni shakllantirish;
- ✚ imkoniyati cheklangan bolalarning o‘z oilasidan ajralmagan holda yashash va ta’lim olish huquqini ro‘yobga chiqarish.

Insonparvarlik nuqtai nazaridan imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan qo‘llaniladigan atamalar ham muhim ahamiyatga ega. “Imkoniyati cheklangan bola”, “maxsus yordamga muhtoj bola”, “maxsus ehtiyojli bola” kabi atamalar inson qadr-qimmatini hurmat qilgan holda qo‘llanilishi lozim. Aqliy rivojlanishida muammosi bo‘lgan bolalar bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida rivojlanishi turg‘un buzilgan bolalar sifatida tavsiflanadi. Ko‘rishda muammosi bo‘lgan bolalar ko‘rish qobiliyati qisman yoki keskin pasaygan, ya’ni ko‘zi ojiz yoki zaif ko‘ruvchi bolalar hisoblanadi. Harakatlanishida muammosi bo‘lgan bolalarda tayanch-harakat a’zolari faoliyatida turli buzilishlar kuzatiladi.

Eshitishda muammosi bo'lgan bolalar esa eshitish qobiliyati qisman yoki to'liq pasaygan zaif eshituvchi yoki kar bolalar sifatida tavsiflanadi.

Tarixan imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan “anomal bola”, “nogiron bola”, “aqli zaif bola”, “kar bola”, “ko‘r bola” kabi atamalar qo‘llanilgan. Biroq bunday iboralar insonparvarlik tamoyillariga zid bo‘lib, bolalarning huquqlarini poymol qiladi va ota-onalarda ham salbiy psixologik holatni yuzaga keltiradi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiyada bunday yondashuvlardan voz kechilib, shaxsga hurmat asosidagi terminologiyadan foydalanish talab etiladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar sog‘lom tengdoshlari kabi topshiriqlarni bir xil tezlikda bajara olmasligi mumkin, biroq ular o‘z imkoniyatlari doirasida vazifalarni bajarishga qodirdir. Imkoniyati cheklanganlik qobiliyatsizlikni anglatmaydi. Har qanday holatda ham bolaning rivojlanishi davom etadi va to‘xtab qolmaydi. Ushbu bolalar ko‘proq e‘tibor, qo‘llab-quvvatlash va tushunishni talab etadi, xolos.

Shu sababli har bir bolaning huquqlarini himoya qilish, kamsitishlarga yo‘l qo‘ymaslik va ularga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish tarbiya jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir. Bolani alohida nomlar bilan tahqirlashga yo‘l qo‘ymaslik, uning shaxsini hurmat qilish va imkoniyatlarini rivojlantirish inklyuziv ta‘limning asosiy g‘oyalaridan biri hisoblanadi.

4.2. Inklyuziv ta‘limning tashkiliy shartlari. Inklyuziv ta‘limning samarali tashkil etilishi ko‘p jihatdan uning tashkiliy shartlariga bog‘liq bo‘lib, bu shartlar ta‘lim jarayonining barqarorligi, uzluksizligi va natijadorligini ta‘minlaydi.

Jahon ilmiy adabiyotlarida inklyuziv ta‘lim pedagogik metodlar yig‘indisi emas, balki puxta rejalashtirilgan, tizimli va muvofiqlashtirilgan tashkiliy jarayon sifatida talqin etiladi. Shu sababli inklyuziv ta‘limni muvaffaqiyatli joriy etish

uchun ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimi, kadrlar siyosati, moddiy-texnik bazasi, muassasalararo hamkorligi va monitoring mexanizmlari izchil yo'lga qo'yilishi zarur.

Jahon ilmiy adabiyotlarida inklyuziv ta'lim pedagogik metodlar yig'indisi emas, balki puxta rejalashtirilgan, tizimli va muvofiqlashtirilgan tashkiliy jarayon sifatida talqin etiladi. Shu sababli inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli joriy etish uchun ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimi, kadrlar siyosati, moddiy-texnik bazasi, muassasalararo hamkorligi va monitoring mexanizmlari izchil yo'lga qo'yilishi zarur.

Jahon tajribasida inklyuziv ta'limning asosiy tashkiliy shartlaridan biri aniq normativ-huquqiy va strategik asoslarning mavjudligi hisoblanadi. Xalqaro tashkilotlar, xususan UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyalarda inklyuziv ta'lim davlat ta'lim siyosatining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Masalan, ko'plab Yevropa mamlakatlarida inklyuziv ta'lim bo'yicha milliy strategiyalar qabul qilingan bo'lib, ushbu hujjatlarda maktab rahbarlari, o'qituvchilar va mutaxassislar uchun aniq vazifalar belgilab berilgan. Bunday yondashuv inklyuziv ta'limni tasodifiy tashabbus emas, balki tizimli jarayon sifatida amalga oshirishga imkon beradi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etishda ta'lim muassasasini boshqarish tizimini moslashtirish muhim tashkiliy shart hisoblanadi. Jahon tadqiqotlarida inklyuziv maktablar faoliyati samaradorligi rahbarlarning inklyuziv qadriyatlarga asoslangan boshqaruviga bevosita bog'liqligi ko'rsatib o'tiladi. Masalan, inklyuziv maktab rahbari dars jadvalini tuzishda alohida ehtiyojli o'quvchilar uchun reabilitatsion mashg'ulotlar, psixologik yordam va individual mashg'ulotlar vaqtini hisobga oladi. Bu tashkiliy qarorlar o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlaydi.

Kadrlar bilan ta'minlash inklyuziv ta'limning eng muhim tashkiliy shartlaridan biridir. Jahon ilmiy adabiyotlarida inklyuziv ta'lim "bitta o'qituvchi modeli"ga emas, balki ko'p tarmoqli mutaxassislar jamoasiga tayanishi ta'kidlanadi. Masalan, sinfda nutqida nuqsoni bo'lgan bola ta'lim olayotgan

bo'lsa, umumta'lim o'qituvchisi bilan bir qatorda logoped va psixolog ham jarayonga jalb etiladi. OECD tadqiqotlariga ko'ra, aynan mutaxassislararo hamkorlik inklyuziv ta'limni tashkiliy jihatdan samarali qiladi.

Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari qatorida ta'lim muhitini moslashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv muhit faqat jismoniy infratuzilma bilan cheklanmaydi. Masalan, pandus va liftlar bilan birga sinf xonalarining joylashuvi, yoritilishi, shovqin darajasi, o'tirish joylari va o'quv jihozlari ham o'quvchilarning ehtiyojlariga mos bo'lishi lozim. Ayrim mamlakatlarda sinflarda harakatlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilar uchun moslashtirilgan partalar va texnik vositalar tashkil etilgan bo'lib, bu tashkiliy yechimlar ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.

O'quv jarayonini tashkiliy jihatdan moslashtirish inklyuziv ta'limning yana bir muhim sharti hisoblanadi. Jahon adabiyotlarida inklyuziv maktablarda moslashuvchan dars modellari qo'llanilishi tavsiya etiladi. Masalan, bitta sinfda barcha o'quvchilar bir xil topshiriq bajarmaydi, balki ularning imkoniyatlariga mos differensial vazifalar beriladi. Ayrim o'quvchilar kichik guruhlarda, ayrimlari esa individual tarzda ishlaydi. Bunday tashkiliy yondashuv barcha o'quvchilarning o'rganish jarayonida faol bo'lishini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etishda muassasalararo hamkorlik muhim tashkiliy shart sifatida qaraladi. Jahon ilmiy tadqiqotlarida ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash tizimi va ijtimoiy xizmatlar o'rtasidagi hamkorlik alohida ta'kidlanadi. Masalan, rivojlanishida muammosi bo'lgan bola bilan ishlashda pedagog, shifokor va ijtimoiy xodimning birgalikdagi rejalashtirilgan faoliyati bolaning ta'limga moslashuvini osonlashtiradi. Bu borada World Health Organization tavsiyalarida ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari o'rtasidagi integratsiya muhim omil sifatida ko'rsatiladi.

Ota-onalar bilan hamkorlik inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari orasida alohida o'rin tutadi. Jahon tajribasida ota-onalar inklyuziv ta'lim jarayonining passiv kuzatuvchisi

emas, balki faol ishtirokchisi sifatida qaraladi.

Masalan, maktablarda ota-onalar uchun seminar va maslahatlar tashkil etilishi, individual ta'lim rejaları ota-onalar bilan birgalikda muhokama qilinishi keng tarqalgan. Bu tashkiliy mexanizmlar bolaning ta'limdagi muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari monitoring va baholash tizimi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Jahon ilmiy adabiyotlarida inklyuziv ta'lim samaradorligini baholash faqat akademik natijalar bilan cheklanmasligi ta'kidlanadi. Masalan, o'quvchining sinfdagi ijtimoiy moslashuvi, o'ziga bo'lgan ishonchi, tengdoshlari bilan munosabatlari ham muhim ko'rsatkichlar sifatida baholanadi. Tashkiliy jihatdan muntazam monitoring olib borilishi inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirishga imkon beradi.

Inklyuziv ta'limning tashkiliy shartlari murakkab va ko'p qirrali tizim bo'lib, u aniq siyosiy- huquqiy asos, samarali boshqaruv, malakali mutaxassislar jamoasi, moslashtirilgan muhit, muassasalararo va oilaviy hamkorlik hamda uzluksiz monitoringni o'z ichiga oladi. Jahon ilmiy adabiyotlari shuni ko'rsatadiki, aynan ushbu tashkiliy shartlarning uyg'unligi inklyuziv ta'limni barqaror, samarali va insonparvar ta'lim modeli sifatida qaror toptirishga xizmat qiladi.

4.3. Differensial ta'lim tushunchasi va mohiyati. Differensial ta'lim zamonaviy pedagogikada ta'lim jarayonini o'quvchilarning individual farqlari, imkoniyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda tashkil etishga qaratilgan yondashuvdir. Ushbu ta'lim modeli barcha o'quvchilarga bir xil mazmun, usul va sur'atda ta'lim berish samarali emasligi haqidagi ilmiy xulosalarga asoslanadi. Differensial ta'limning mohiyati shundaki, u o'quvchilarning bilim darajasi, o'zlashtirish tezligi, psixologik xususiyatlari va qobiliyatlaridagi farqlarni tabiiy holat sifatida qabul qiladi hamda ta'limni ana shu farqlarga mos ravishda tashkil etishni ko'zda tutadi.

Pedagogik adabiyotlarda differensial ta'lim, avvalo, ta'limning shaxsga yo'naltirilganligini ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida talqin etiladi. Bu

yondashuvda o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki o‘z imkoniyatlariga mos sharoitda rivojlanadigan faol subyekt sifatida qaraladi.

Differensial ta’limning asosiy g‘oyasi – barcha o‘quvchilardan bir xil natijani talab qilish emas, balki har bir o‘quvchining individual taraqqiyotini ta’minlashdir.

Differensial ta’lim mohiyatan tenglik va adolat tushunchalarini yangicha talqin qiladi. An’anaviy yondashuvda tenglik barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq va talablar qo‘yish orqali tushunilgan bo‘lsa, differensial ta’limda tenglik har bir o‘quvchiga o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun teng sharoit yaratish sifatida talqin etiladi. Ya’ni, o‘quvchilarga turlicha yondashish kamsitish emas, aksincha, pedagogik adolatning ifodasi hisoblanadi.

Differensial ta’limning mohiyati ta’lim mazmuni, metodlari, shakllari va baholash tizimining moslashuvchanligida namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarga murakkablik darajasi turlicha bo‘lgan topshiriqlar berilishi, ularning qiziqishlariga mos faoliyat turlari tanlanishi va o‘quv materiallari turli usullarda yetkazilishi differensial ta’limning amaliy ko‘rinishlaridan biridir. Masalan, ayrim o‘quvchilar mavzuni mustaqil o‘rganish orqali o‘zlashtirsa, boshqalari ko‘proq ko‘rgazmali vositalar yoki amaliy mashg‘ulotlar orqali bilimga ega bo‘ladi.

Differensial ta’limning muhim jihatlaridan biri o‘quvchilarning rivojlanish sur’atini hisobga olishdir. O‘quvchilar bir xil yoshda bo‘lishiga qaramay, ularning bilimni qabul qilish tezligi va mustahkamlash darajasi turlicha bo‘ladi. Differensial ta’lim ushbu farqlarni inobatga olib, ayrim o‘quvchilar uchun qo‘shimcha tushuntirish va yordamni, boshqalari uchun esa murakkabroq va ijodiy vazifalarni taklif etadi. Bu esa o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va muvaffaqiyat hissini kuchaytiradi.

Zamonaviy pedagogik nuqtai nazardan, differensial ta’lim inklyuziv ta’lim bilan chambarchas bog‘liqdir. Inklyuziv sinflarda o‘quvchilar o‘rtasidagi jismoniy, intellektual va psixologik farqlar yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.

Shunday sharoitda differensial ta'lim inklyuziv muhitda barcha o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. U alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni umumiy ta'lim jarayonidan chetda qoldirmasdan, ularni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Differensial ta'limning mohiyati baholash tizimida ham o'z aksini topadi. Ushbu yondashuvda baholash faqat yakuniy natijani aniqlash vositasi emas, balki o'quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish va unga o'z vaqtida pedagogik yordam ko'rsatish mexanizmi sifatida qaraladi. O'quvchining individual yutuqlari, harakatlari va sa'y-harakatlari baholash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Differensial ta'lim tushunchasi va mohiyati ta'lim jarayonini o'quvchilarning individual farqlariga moslashtirish, ularning imkoniyatlarini ochish va har bir o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik yondashuvda mujassamdir. Differensial ta'lim zamonaviy, insonparvar va samarali ta'lim tizimini shakllantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

4.4. Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning qiyosiy tavsiflari.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning individual farqlarini hisobga olish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu muammoni hal etishda inklyuziv ta'lim va tabaqalashtirilgan ta'lim yondashuvlari muhim pedagogik konsepsiyalar sifatida namoyon bo'ladi. Har ikkala yondashuv ham o'quvchilarning turli ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olishga qaratilgan bo'lsa-da, ularning maqsadi, mohiyati va tashkil etilish mexanizmlarida muhim farqlar mavjud.

Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarni, jumladan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ham umumiy ta'lim muhitiga to'liq jalb etishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda ta'lim tizimi o'quvchiga moslashtiriladi va har bir bola teng huquqli ishtirokchi sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta'limning asosiy g'oyasi – farqlilikni norma sifatida qabul qilish va barcha o'quvchilar uchun umumiy, ammo moslashuvchan ta'lim muhitini yaratishdir.

Tabaqalashtirilgan ta'lim esa o'quvchilarni ularning bilim darajasi, qobiliyati, qiziqishi yoki o'zlashtirish sur'atiga qarab guruhlariga ajratish orqali ta'limni tashkil etishga asoslanadi. Ushbu yondashuvda ta'lim jarayoni o'quvchilarning akademik imkoniyatlariga moslashtiriladi, biroq ular ko'pincha turli darajadagi yoki yo'nalishdagi guruhlarda ta'lim oladi. Tabaqalashtirilgan ta'limning asosiy maqsadi – o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini samarali rivojlantirishdir.

Quyida inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning asosiy jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi.

4.4.1.-Jadval

Taqqoslash mezonlari	Inklyuziv ta'lim	Tabaqalashtirilgan ta'lim
Asosiy g'oya	Barcha o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitiga to'liq jalb etish	O'quvchilarni imkoniyat va darajalariga ko'ra guruhlash
O'quvchiga munosabat	Har bir bola – teng huquqli va noyob shaxs	O'quvchi – ma'lum daraja yoki guruh vakili
Ta'lim muhiti	Umumiy, moslashuvchan va inklyuziv	Nisbatan ajratilgan yoki darajalangan
Farqlarga yondashuv	Farqlilik – tabiiy va ijobiy holat	Farqlar – ta'limni samarali tashkil etish mezon
Ta'limni moslashtirish	Ta'lim tizimi o'quvchiga moslashadi	O'quvchi tanlangan ta'lim darajasiga moslashadi
Ijtimoiylashuv	Yuqori darajada ta'minlanadi	Chegaralangan bo'lishi mumkin
Kamsitish xavfi	Minimal darajada	Nisbatan yuqori bo'lishi mumkin
Inklyuzivlik darajasi	To'liq inklyuziv	Qisman inklyuziv yoki selektiv

4.4.1.-jadval. Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning qiyosiy jadvali

Inklyuziv ta'limning ustun jihati shundaki, u barcha o'quvchilarning ijtimoiylashuvi va jamiyatda teng huquqli shaxs sifatida shakllanishini

ta'minlaydi. Ushbu yondashuv o'quvchilar o'rtasida hamkorlik, bag'rikenglik va o'zaro hurmatni rivojlantiradi. Inklyuziv muhitda sog'lom va alohida ehtiyojli bolalar birgalikda ta'lim olib, bir-birining imkoniyatlarini qabul qilishni o'rganadi.

Tabaqalashtirilgan ta'lim esa o'quvchilarning akademik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Chunki u o'quvchilarning bilim darajasi va o'zlashtirish sur'atini hisobga olib, ularga mos murakkablikdagi o'quv materialini taqdim etadi. Biroq bu yondashuvda o'quvchilarni ajratish xavfi mavjud bo'lib, bu ijtimoiy tengsizlik va o'z-o'zini past baholash holatlariga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim va tabaqalashtirilgan ta'lim bir-biriga mutlaqo qarama-qarshi emas. Aksincha, inklyuziv ta'lim doirasida tabaqalashtirilgan yondashuvlardan oqilona foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi. Masalan, inklyuziv sinfda barcha o'quvchilar birgalikda ta'lim olgan holda, topshiriqlar murakkabligi va bajarish usullari tabaqalashtirilishi mumkin.

Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'limning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim insonparvarlik, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan bo'lsa, tabaqalashtirilgan ta'lim o'quvchilarning akademik ehtiyojlarini hisobga olishga yo'naltirilgan. Zamonaviy ta'lim amaliyotida ushbu ikki yondashuvni uyg'unlashtirish orqali har bir o'quvchining ta'lim olish huquqini va rivojlanish imkoniyatlarini to'liq ta'minlash mumkin.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Inklyuziv ta'lim tushunchasining asosiy mohiyati nimadan iborat va u zamonaviy ta'lim tizimida nima sababdan muhim hisoblanadi?
2. Tabaqalashtirilgan (differensial) ta'limning maqsadi va pedagogik mohiyatini izohlang.
3. Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'lim yondashuvlarining umumiy va farqli jihatlarini taqqoslab tahlil qiling.
4. Inklyuziv ta'limda tenglik va adolat tushunchalari qanday talqin etiladi?

5. Tabaqalashtirilgan ta'limda o'quvchilarni guruhlarga ajratishning pedagogik afzalliklari va ehtimoliy salbiy oqibatlarini baholang.

6. Inklyuziv ta'lim muhitida tabaqalashtirilgan yondashuvdan foydalanish qanday shartlarda samarali bo'ladi?

7. Inklyuziv ta'limning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'siri nimada namoyon bo'ladi?

8. Tabaqalashtirilgan ta'lim o'quvchilarning akademik rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

9. Inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'lim yondashuvlarini uyg'unlashtirishning pedagogik ahamiyatini misollar orqali tushuntiring.

10. Sizningcha, O'zbekiston ta'lim tizimida inklyuziv va tabaqalashtirilgan ta'lim yondashuvlaridan qanday foydalanish maqsadga muvofiq?

II-MODUL. INKYUZIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

5- MAVZU. TA'LIMNING UNIVERSAL DIZAYNI VA INDIVIDUAL TA'LIMYIY REJA

Reja:

1. Ta'limning universal dizayni. Ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari.
2. Differensial ko'rsatmalar tushunchasi.
3. Individual ta'lim dasturi tushunchasi. Individual ta'limiy marshrut tushunchasi.
4. Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati.

5.1. Ta'limning universal dizayni. Ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari. So'nggi o'n yilliklarda ta'lim tizimida o'quvchilar xilma-xilligini tan olish va unga moslashish zarurati kuchayib bormoqda. Globallashuv, migratsiya jarayonlari, ijtimoiy tengsizliklar, shuningdek, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar sonining ortishi ta'limni an'anaviy "bir qolipdagi" yondashuv asosida tashkil etish samarasiz ekanini ko'rsatdi. Ana shunday sharoitda ta'limning universal dizayni (Universal Design for Learning – UDL) zamonaviy pedagogikaning yetakchi konsepsiyalaridan biri sifatida shakllandi.

Ta'limning universal dizayni o'z mohiyatiga ko'ra, ta'limni keyinchalik moslashtirish emas, balki dastlabdan barcha

o‘quvchilar ehtiyojlarini hisobga olgan holda loyihalash g‘oyasiga asoslanadi.

Ushbu yondashuvning falsafiy negizi shundaki, o‘quvchilarning turlicha bo‘lishi muammo emas, balki ta’lim jarayonining tabiiy holatidir. Demak, muammo o‘quvchining o‘zida emas, balki ta’lim muhiti va o‘qitish metodlarida bo‘lishi mumkin.

Jahon ilmiy adabiyotlarida UDL konsepsiyasi dastlab arxitektura sohasida shakllangan “universal dizayn” tamoyillariga tayanadi. Universal dizayn g‘oyasi har qanday muhitni imkoniyati cheklangan shaxslar uchun alohida moslashtirishsiz, barcha insonlar uchun birdek qulay qilishni ko‘zda tutadi. Ushbu yondashuv keyinchalik ta’lim sohasiga tatbiq etilib, o‘quv dasturlari, metodlar va baholash tizimini universal tamoyillar asosida tashkil etishga yo‘naltirildi.

UDL konsepsiyasining ilmiy rivojlanishida CAST ilmiy markazining tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu markaz tomonidan olib borilgan neyropedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, o‘rganish jarayoni inson miyasining turli funksional tizimlari bilan bog‘liq bo‘lib, ta’limni samarali tashkil etishda ushbu tizimlarning barchasini hisobga olish zarur.

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi – barcha bolalar, jumladan jismoniy, intellektual, psixologik yoki ijtimoiy cheklovlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarni umumiy ta’lim jarayoniga to‘liq jalb etishdir.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni faqat alohida moslashuvlar orqali amalga oshirish o‘qituvchidan katta kuch va resurs talab etadi. Shu nuqtai nazardan, ta’limning universal dizayni inklyuziv ta’limning samaradorligini ta’minlovchi metodologik asos sifatida qaraladi.

Jahon adabiyotlarida ta’kidlanishicha, UDL inklyuziv ta’limdagi asosiy to‘siqlarni – o‘quv materialining cheklangan shaklda taqdim etilishi, bilimni ifodalash imkoniyatlarining torligi va o‘quvchilarning past motivatsiyasini bartaraf etishga xizmat qiladi. Universal dizayn yondashuvi asosida tashkil

etilgan ta'lim muhitida alohida ehtiyojli o'quvchilar "istisno" emas, balki ta'lim tizimining tabiiy ishtirokchilari sifatida qaraladi.

Ta'limning universal dizaynining asosiy tamoyillari

1. Axborotni taqdim etishning ko'p shaklliligini ta'minlash. Universal dizaynning birinchi tamoyili o'quv materiallarini turli shakl va formatlarda taqdim etish zaruratiga asoslanadi. Jahon ilmiy tadqiqotlariga ko'ra, barcha o'quvchilar axborotni bir xil tarzda qabul qilmaydi. Kimdir matn orqali tez tushunsa, boshqalar vizual obrazlar, audio tushuntirishlar yoki amaliy namoyishlar orqali samaraliroq o'zlashtiradi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida bu tamoyil alohida ahamiyatga ega. Masalan, ko'rishda muammosi bo'lgan o'quvchilar uchun audio materiallar, eshitishda qiyinchiligi bo'lganlar uchun esa vizual sxema va subtitrlar bilim olish imkoniyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, bu yondashuv faqat alohida ehtiyojli bolalar uchun emas, balki barcha o'quvchilar uchun ta'lim sifatini oshiradi.

2. Bilim va ko'nikmalarni ifodalashning ko'p usullarini yaratish. UDLning ikkinchi tamoyili o'quvchilarga o'z bilimini turli usullar orqali namoyon etish imkonini berishni nazarda tutadi. An'anaviy ta'limda bilimni ifodalash ko'pincha yozma yoki og'zaki javoblar bilan cheklanadi. Biroq jahon adabiyotlarida bunday yondashuv barcha o'quvchilarning real imkoniyatlarini ochib bera olmasligi qayd etiladi.

Universal dizayn yondashuvida o'quvchi bilimini loyiha, prezentatsiya, rasm, maket, amaliy faoliyat yoki raqamli mahsulot orqali ifodalashi mumkin. Masalan, nutqida qiyinchiligi bo'lgan o'quvchi yozma hisobot o'rniga vizual loyiha tayyorlashi mumkin. Bu esa inklyuziv muhitda har bir o'quvchining o'z kuchli tomonlarini namoyon etishiga xizmat qiladi.

3. O'quvchilarning jalb etilishi va motivatsiyasini ta'minlash. Uchinchi tamoyil o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol va ijobiy munosabatini shakllantirishga qaratilgan. Jahon pedagogik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, motivatsiyasiz o'rganish barqaror va samarali bo'la olmaydi. Shu sababli

universal dizayn yondashuvida o'quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari va emotsional holati muhim omil sifatida qaraladi.

Masalan, o'quvchilarga mavzu yoki topshiriqni tanlash imkoniyatini berish, jamoada ishlashga sharoit yaratish, muvaffaqiyatni rag'batlantirish o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Inklyuziv sinflarda bu tamoyil ijtimoiy moslashuv va o'zaro hurmatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, universal dizayn asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni nafaqat alohida ehtiyojli o'quvchilar, balki yuqori qobiliyatli va odatiy rivojlanayotgan bolalar uchun ham samarali hisoblanadi. Chunki moslashuvchanlik, tanlov imkoniyati va faol ishtirok ta'lim sifatini umumiy tarzda yaxshilaydi.

Ta'limning universal dizayni inklyuziv ta'limning eng muhim nazariy va amaliy asoslaridan biri bo'lib, u ta'lim tizimini insonparvar, adolatli va barqaror rivojlanishga yo'naltiradi. Universal dizayn tamoyillariga asoslangan ta'lim modeli har bir o'quvchining imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi va zamonaviy ta'lim tizimining muhim metodologik ustuni sifatida namoyon bo'ladi.

5.2. Differensial ko'rsatmalar tushunchasi. Differensial ko'rsatmalar zamonaviy pedagogik jarayonda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim didaktik vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu tushuncha o'qituvchining o'quv jarayonida o'quvchilarga beradigan ko'rsatmalari, yo'riqnomalari va tushuntirishlarini ularning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, bilim darajasi hamda rivojlanish sur'atini hisobga olgan holda moslashtirishni anglatadi. Ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning bir xil vazifani bajarishda duch keladigan qiyinchiliklari turlicha bo'lib, barcha o'quvchilarga bir xil ko'rsatma berish ularning barchasi uchun birdek samarali bo'la olmaydi. Shu bois differensial ko'rsatmalar ta'lim jarayonida pedagogik adolat va insonparvarlik tamoyillarini amalga oshirishning muhim mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik va psixologik tadqiqotlarda differensial ko'rsatmalar differensial va inklyuziv ta'limning amaliy asosi sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning bilimni qabul qilish, tushunish va qo'llash jarayonlarida mavjud bo'lgan individual farqlarni norma sifatida qabul qiladi. O'quvchi muvaffaqiyatsizligining asosiy sababi ko'pincha uning qobiliyatsizligida emas, balki ta'lim jarayonining yetarli darajada moslashtirilmaganida ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Differensial ko'rsatmalar aynan shu muammoni bartaraf etishga xizmat qilib, har bir o'quvchining o'z imkoniyatlari doirasida muvaffaqiyatga erishishiga sharoit yaratadi.

Differensial ko'rsatmalar mazmuni va shakli jihatidan turlicha bo'lishi mumkin. Ayrim o'quvchilarga vazifa qisqa va umumiy tarzda tushuntirilsa, boshqalarga esa bosqichma-bosqich, batafsil va aniq ko'rsatmalar berilishi talab etiladi. Shuningdek, ko'rsatmalar og'zaki, yozma, vizual yoki amaliy shaklda berilishi mumkin. Masalan, vizual idroki rivojlangan o'quvchilar uchun sxema, rasm yoki jadval asosidagi ko'rsatmalar samaraliroq bo'lsa, ayrim o'quvchilar uchun og'zaki tushuntirish yoki amaliy namuna ko'rsatish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holat o'qituvchidan o'quvchilarning individual o'rganish uslublarini chuqur bilishni talab etadi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida differensial ko'rsatmalar alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Chunki inklyuziv sinflarda jismoniy, intellektual yoki psixologik rivojlanishida turli darajadagi farqlarga ega bo'lgan o'quvchilar birgalikda ta'lim oladi. Bunday muhitda umumiy va bir xil ko'rsatmalar ayrim o'quvchilarning ta'lim jarayonidan chetda qolishiga olib kelishi mumkin. Differensial ko'rsatmalar esa barcha o'quvchilarni ta'lim faoliyatiga jalb etish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va muvaffaqiyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi.

Psixologik jihatdan differensial ko'rsatmalar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. O'quvchi o'z imkoniyatlariga mos topshiriq va ko'rsatma olganida, u vazifani bajarishga bo'lgan ijobiy munosabatini saqlab qoladi va o'zini qobiliyatli shaxs sifatida his qiladi. Bu esa o'rganishga bo'lgan

ichki ehtiyojni kuchaytiradi va mustaqil faoliyatni rivojlantiradi. Aksincha, haddan tashqari murakkab yoki tushunarsiz ko'rsatmalar o'quvchida xavotir, ishonchsizlik va ta'limga bo'lgan salbiy munosabatni yuzaga keltirishi mumkin.

“Differensial ko'rsatmalar o'quvchilarning individual ehtiyojlari va tayyorgarlik darajasiga mos pedagogik yordam ko'rsatish orqali ularning ta'lim jarayonida faol ishtirokini va muvaffaqiyatini ta'minlaydi”¹⁵

Differensial ko'rsatmalar o'qituvchi faoliyatida yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyani talab qiladi. O'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasi, qobiliyati, psixologik holati va ehtiyojlarini tahlil qila olishi, dars jarayonida moslashuvchan qarorlar qabul qilishi zarur. Bu jarayonda pedagogik diagnostika, kuzatuv va refleksiya muhim o'rin tutadi. O'qituvchi differensial ko'rsatmalar orqali nafaqat o'quv vazifasini bajarishga yordam beradi, balki o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, mas'uliyat va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Differensial ko'rsatmalar differensial va inklyuziv ta'lim o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in sifatida ham qaraladi. Ular yordamida inklyuziv sinflarda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish, ya'ni barcha o'quvchilarni birgalikda saqlagan holda, ularning individual ehtiyojlariga mos pedagogik yordam ko'rsatish mumkin bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonida tenglik va adolat tamoyillarining real hayotda namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.

Differensial ko'rsatmalar tushunchasi ta'lim jarayonini o'quvchilarning individual xususiyatlariga moslashtirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvning muhim tarkibiy qismidir. U o'quvchilarning imkoniyatlarini cheklash emas, balki ularni rivojlantirishni maqsad qiladi. Differensial ko'rsatmalar ta'limni insonparvar, samarali va inklyuziv qilishda muhim vosita bo'lib, har bir o'quvchining ta'lim olish huquqi va shaxs sifatida kamol topishini ta'minlashga xizmat qiladi.

5.3. Individual ta'lim dasturi tushunchasi. Individual ta'limiy marshrut tushunchasi. Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har

¹⁵ Tomlinson, C. A. (2014). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners* (2nd ed.). ASCD.

bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishdan iboratdir. Ayniqsa inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilar o'rtasidagi jismoniy, intellektual, psixologik va ijtimoiy farqlar yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Shu sababli pedagogik amaliyotda "barcha o'quvchilar uchun yagona ta'lim yo'li" tamoyili o'z samarasini yo'qotib bormoqda. Ana shu ehtiyojdan kelib chiqib, individual ta'lim dasturi va individual ta'limiy marshrut tushunchalari shakllanib, ta'lim jarayonining muhim metodik vositalariga aylandi.

Individual ta'lim dasturi — bu aniq bir o'quvchi uchun ishlab chiqiladigan, uning psixofiziologik xususiyatlari, bilim darajasi, rivojlanish ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tuziladigan rejalashtirilgan hujjatdir. Ushbu dasturda o'quvchining ta'limdagi maqsadlari, kutilayotgan natijalari, o'qitiladigan mavzular hajmi, qo'llaniladigan metod va vositalar, baholash mezonlari hamda zarur pedagogik va korreksion yordam turlari aniq belgilanadi. Individual ta'lim dasturining asosiy maqsadi o'quvchini umumiy ta'lim jarayonidan ajratmagan holda, unga o'z imkoniyatlari doirasida muvaffaqiyatga erishish uchun sharoit yaratishdan iboratdir.

Masalan, boshlang'ich sinfda o'qiyotgan va o'qish tezligi past bo'lgan o'quvchi uchun individual ta'lim dasturida matn hajmini kamaytirish, ko'proq rasmlar va sxemalardan foydalanish, o'qish jarayonida qo'shimcha vaqt ajratish kabi choralar ko'zda tutilishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu dasturda o'quvchining ijobiy tomonlari, masalan, yaxshi eslab qolish yoki og'zaki hikoya qilish qobiliyati ham hisobga olinadi va dars jarayonida ulardan faol foydalaniladi. Bu holat o'quvchini "orqada qolayotgan" sifatida emas, balki o'ziga xos imkoniyatlarga ega shaxs sifatida rivojlantirishga xizmat qiladi.

Individual ta'lim dasturi ko'pincha pedagog, psixolog, maxsus mutaxassis (logoped, defektolog), sinf rahbari va ota-onalar hamkorligida ishlab chiqiladi. Bu hamkorlik dastur mazmunining real va samarali bo'lishini ta'minlaydi. Chunki ota-onalar bolaning kundalik xulqi va ehtiyojlarini yaxshi biladi, mutaxassislar esa uning rivojlanish xususiyatlarini ilmiy jihatdan baholaydi.

Individual ta'lim dasturi bilan uzviy bog'liq holda individual ta'limiy marshrut tushunchasi qo'llaniladi. Individual ta'limiy marshrut — bu o'quvchining ta'lim jarayonida bosib o'tadigan aniq yo'li bo'lib, u ta'lim maqsadlariga erishishning ketma-ketligi, sur'ati, shakllari va sharoitlarini ifodalaydi. Agar individual ta'lim dasturi strategik xarakterga ega bo'lsa, ya'ni “nima va nima uchun o'rganiladi” degan savollarga javob bersa, individual ta'limiy marshrut taktik xarakterga ega bo'lib, “qanday, qachon va qaysi yo'l bilan o'rganiladi” degan savollarga javob beradi.

Masalan, matematika fanida qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchi uchun individual ta'limiy marshrut quyidagicha bo'lishi mumkin: dastlab mavzuning asosiy tushunchalarini mustahkamlash, so'ng oddiy amaliy mashqlarni bajarish, keyinchalik murakkabroq masalalarga o'tish. Shu jarayonda o'quvchi ba'zi mavzularni sinf bilan birga o'rganadi, ayrimlarini esa kichik guruhda yoki birebir ishlash orqali o'zlashtiradi. Bu marshrut qat'iy belgilab qo'yilmaydi, balki o'quvchining rivojlanishiga qarab moslashtirib boriladi.

Individual ta'limiy marshrut o'quvchining mustaqilligini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Masalan, yuqori sinf o'quvchisi uchun marshrutda mustaqil loyiha ishlari, tanlov asosida fanlarni chuqurlashtirib o'rganish yoki masofaviy ta'lim elementlari belgilanishi mumkin. Bu esa o'quvchining o'z ta'lim yo'lini anglab, mas'uliyat bilan yondashishiga yordam beradi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida individual ta'lim dasturi va individual ta'limiy marshrut ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida muayyan cheklovlari bo'lgan o'quvchilar umumiy sinfda ta'lim olayotgan bo'lsa-da, ularning ehtiyojlari qo'shimcha pedagogik yondashuvni talab etadi. Masalan, eshitishda muammosi bo'lgan o'quvchi uchun marshrutda vizual materiallardan ko'proq foydalanish, yozma topshiriqlarga ustuvorlik berish va baholashda og'zaki javoblar o'rniga yozma ishlarga tayanish belgilanishi mumkin.

Psixologik jihatdan individual ta'lim dasturi va marshrut o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. O'quvchi o'z imkoniyatlariga mos

talablar qo'yilayotganini his qilganda, u ta'lim jarayonida faolroq bo'ladi, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqmaydi va yangi bilimlarni egallashga intiladi. Bu holat ayniqsa inklyuziv muhitda muhim bo'lib, o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va o'z-o'zini baholashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Individual ta'lim dasturi va individual ta'limiy marshrut zamonaviy shaxsga yo'naltirilgan va inklyuziv ta'limning ajralmas tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ular orqali ta'lim jarayoni har bir o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtiriladi, ta'limdagi tenglik va adolat tamoyillari amaliy jihatdan ta'minlanadi hamda har bir bolaning shaxs sifatida to'liq rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratiladi.

5.4. Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarni bir xil qolip asosida o'qitish orqali ularning barchasida yuqori natijalarga erishish mumkin emasligini yaqqol ko'rsatib bermoqda. Har bir bola o'zining psixofiziologik rivojlanish darajasi, bilimni o'zlashtirish sur'ati, qiziqishlari, ehtiyojlari va hayotiy tajribasi bilan boshqalardan farq qiladi. Ayniqsa inklyuziv ta'lim sharoitida ushbu farqlar yanada yaqqol namoyon bo'lib, ta'lim jarayonida yagona yondashuvdan foydalanish ayrim o'quvchilarning imkoniyatlarini cheklab qo'yishi mumkin. Shu sababli har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatdan asoslangan muhim talab sifatida qaraladi.

Individual ta'lim dasturini ishlab chiqish zarurati, avvalo, bolaning ta'lim olish huquqini to'liq ta'minlash bilan bog'liq. Ta'lim tengligi barcha o'quvchilarga bir xil talab qo'yish bilan emas, balki ularning ehtiyojlariga mos sharoit yaratish bilan ta'minlanadi. Alohida ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilar, masalan, o'qish va yozishda qiyinchilikka duch keladigan, eshitish yoki ko'rishida muammosi bo'lgan, psixologik moslashuvi sust bolalar umumiy dastur asosida o'qitilganda ko'pincha muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Individual ta'lim dasturi esa bunday o'quvchilar uchun ta'lim mazmuni va jarayonini moslashtirib, ularning imkoniyatlari doirasida rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturini ishlab chiqish zarurati bolaning rivojlanish dinamikasi bilan ham bog'liqdir. O'quvchilarning rivojlanishi bir tekisda kechmaydi: ayrim bolalar ma'lum davrda tez rivojlanadi, boshqalari esa ko'proq vaqt va qo'shimcha yordamga muhtoj bo'ladi. Masalan, boshlang'ich sinfda o'qish malakasi sust rivojlangan bola vaqt o'tishi bilan mos metodlar va qo'llab-quvvatlash orqali tengdoshlariga yetib olishi mumkin. Bunday holatda individual ta'lim dasturi bolaning rivojlanishidagi ijobiy o'zgarishlarni inobatga olib, bosqichma-bosqich qayta ko'rib chiqiladi. Bu esa ta'lim jarayonining moslashuvchanligini ta'minlaydi.

Psixologik nuqtai nazardan ham individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. O'quvchi o'ziga mos talablar qo'yilganini, uning qiyinchiliklari tushunilayotganini va qo'llab-quvvatlanayotganini his qilganda, o'rganishga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi. Aksincha, umumiy dastur talablariga moslasha olmagan o'quvchi o'zini qobiliyatsiz deb his qilishi, ta'limdan uzoqlashishi mumkin. Individual ta'lim dasturi esa o'quvchining kuchli tomonlariga tayanib, uning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturini ishlab chiqish zarurati inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biri — farqlilikni norma sifatida qabul qilish g'oyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Inklyuziv ta'limda o'quvchilarni "normal" va "muammoli" guruhlarga ajratish emas, balki har bir bolaning o'ziga xosligi e'tirof etiladi. Shu sababli individual ta'lim dasturi standartdan chetga chiqish emas, balki ta'lim jarayonini adolatli tashkil etish vositasi hisoblanadi.

Amaliy jihatdan individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati o'qituvchining pedagogik faoliyatini ham samarali qiladi. O'qituvchi aniq maqsadlar, vazifalar va baholash mezonlariga tayangan holda ish olib borganida, ta'lim jarayoni tizimli va boshqariladigan bo'ladi. Masalan, matematika fanidan qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchi uchun individual dasturda asosiy tushunchalarni mustahkamlashga yo'naltirilgan topshiriqlar, qo'shimcha vaqt va vizual materiallardan foydalanish belgilanishi mumkin. Shu bilan birga,

o'quvchining boshqa fanlardagi muvaffaqiyatlari ham e'tibordan chetda qolmaydi.

Shuningdek, individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati ota-ona va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi. Har bir alohida holat bo'yicha ishlab chiqilgan dastur ota-onalar bilan muhokama qilinadi, bolaning uy sharoitidagi imkoniyatlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Bu esa ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlab, bolaning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarurati zamonaviy inklyuziv va shaxsga yo'naltirilgan ta'limning ajralmas talabi hisoblanadi. Individual ta'lim dasturi orqali ta'lim jarayoni o'quvchining ehtiyojlariga moslashtiriladi, uning rivojlanishidagi to'siqlar kamaytiriladi va ta'limdagi tenglik hamda adolat tamoyillari amaliy jihatdan ta'minlanadi. Bu yondashuv har bir bolaning shaxs sifatida to'laqonli rivojlanishiga xizmat qiladi va ta'lim tizimining insonparvarlik mohiyatini yanada mustahkamlaydi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Individual ta'lim dasturi tushunchasining pedagogik mohiyatini izohlang.
2. Individual ta'limiy marshrut nima va u individual ta'lim dasturidan qaysi jihatlari bilan farqlanadi?
3. Nima sababdan har bir alohida holat uchun individual ta'lim dasturini ishlab chiqish zarur hisoblanadi?
4. Inklyuziv ta'lim sharoitida ITD va ITMning ahamiyati nimada namoyon bo'ladi?
5. Individual ta'lim dasturini ishlab chiqishda o'quvchining qaysi xususiyatlari (psixologik, pedagogik, ijtimoiy) hisobga olinishi lozim?
6. Individual ta'limiy marshrut o'quvchining mustaqilligi va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini qanday rivojlantiradi?
7. ITDni ishlab chiqishda pedagog, psixolog, maxsus mutaxassis va ota-onalar hamkorligining ahamiyatini tushuntiring.

8. Har bir alohida holat uchun tuzilgan individual ta'lim dasturi ta'limdagi tenglik va adolat tamoyillarini qanday ta'minlaydi?

9. Individual ta'lim dasturi va marshrutning o'quvchining motivatsiyasi hamda o'ziga bo'lgan ishonchiga ta'sirini izohlang.

10. Sizningcha, umumta'lim maktablarida har bir alohida holat uchun ITD ishlab chiqishda qanday muammolar yuzaga kelishi mumkin va ularni qanday bartaraf etish mumkin?

**6-MAVZU. TA'LIM TASHKILOTLARIDA ALOHIDA
YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI TA'LIM OLISHINI QO'LLAB-
QUVVATLASH TEXNOLOGIYALARI**

Reja:

1. O'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash texnologiyasi. Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi.
2. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ta'limiy muassasalarda psixologik-pedagogik qo'llab quvvatlash texnologiyasi.
3. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktab, professional ta'lim va oliy ta'limda inkyuziv ta'lim texnologiyalari.
4. Inkyuziv muhitda mashg'ulot/dars tuzilishi.

6.1. O'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash texnologiyasi. Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi. Zamonaviy ta'lim tizimida barcha o'quvchilar uchun ta'lim mazmunini teng va samarali yetkazish masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilar o'rtasidagi bilim darajasi, idrok qilish tezligi, psixologik xususiyatlari va rivojlanish imkoniyatlaridagi farqlar o'quv materialini an'anaviy usulda taqdim etish samarasini pasaytiradi. Shu sababli pedagogik amaliyotda o'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash texnologiyasi hamda bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi keng qo'llanilmoqda.

O'quv materialini moslashtirish texnologiyasi deganda ta'lim mazmunining asosiy maqsad va standartlari saqlangan holda, uni o'quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos shaklda taqdim etish tushuniladi.

Moslashtirishda o‘quv materialining mohiyati o‘zgarmaydi, balki uning berilish shakli, hajmi, murakkablik darajasi yoki o‘zlashtirish sur‘ati moslanadi. Masalan, murakkab matnni soddalashtirilgan til bilan tushuntirish, asosiy tushunchalarni ajratib ko‘rsatish, vizual sxema va rasmlardan foydalanish moslashtirishga misol bo‘la oladi. Bu texnologiya ko‘proq o‘rganishda qiyinchilikka duch kelayotgan, lekin umumiy ta‘lim standartlarini o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun samaralidir.

“O‘quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish orqali inklyuziv ta‘limda mazmunli ishtirok va barqaror o‘zlashtirishni ta‘minlaydigan asosiy pedagogik strategiyalardir”¹⁶

O‘quv materialini modifikasiyalash texnologiyasi esa moslashtirishdan farqli ravishda, o‘quv materialining mazmuni, hajmi yoki kutilayotgan natijalarini o‘quvchining imkoniyatlariga mos ravishda o‘zgartirishni nazarda tutadi. Modifikasiyada ta‘lim standartlari qisman qayta ko‘rib chiqiladi va o‘quvchidan barcha o‘quvchilar bilan bir xil natija talab qilinmaydi. Masalan, umumiy sinfda murakkab masalalarni yechish talab etilayotgan bo‘lsa, ayrim o‘quvchilar uchun faqat asosiy tushunchalarni tushunish va oddiy misollarni bajarish yetarli hisoblanadi. Bu yondashuv og‘ir rivojlanish cheklovlariga ega bo‘lgan yoki uzoq muddatli pedagogik yordamga muhtoj o‘quvchilar bilan ishlashda qo‘llaniladi.

Moslashtirish va modifikasiyalash texnologiyalari o‘rtasidagi asosiy farq shundaki, moslashtirishda “nimani o‘rganish” o‘zgarmaydi, “qanday o‘rganish” moslashtiriladi; modifikasiyalashda esa “nimani o‘rganish” ham o‘zgartiriladi. Shu bilan birga, har ikkala texnologiya inklyuziv ta‘limda o‘quvchilarning ta‘lim jarayonidan chetda qolmasligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

O‘quv materialini moslashtirish va modifikasiyalashda bosqichma-bosqich qo‘shish texnologiyasi muhim metodik vosita hisoblanadi. Ushbu texnologiya o‘quv materialini birdaniga to‘liq hajmda berish o‘rniga, uni kichik, mantiqan bog‘langan qismlarga bo‘lib, asta-sekinlik bilan o‘quvchining bilimi va

¹⁶ Friend, M., & Bursuck, W. D. (2019). *Including students with special needs: A practical guide for classroom teachers* (8th ed.). Pearson.

ko'nikmalariga qo'shib borishni nazarda tutadi. Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi o'quvchilarning ortiqcha yuklama ostida qolishining oldini oladi va bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi.

Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasida dastlab o'quvchining mavjud bilim va tayyorgarlik darajasi aniqlanadi. Shundan so'ng o'quv materiali eng sodda va asosiy tushunchalardan boshlanib, asta-sekin murakkablashtirib boriladi. Masalan, matematika fanida avval son tushunchasi mustahkamlanadi, keyin oddiy amallar, so'ng murakkab masalalar kiritiladi. Agar o'quvchi ma'lum bosqichda qiyinchilikka duch kelsa, keyingi bosqichga o'tilmaydi, balki shu bosqichda qo'shimcha mashqlar va tushuntirishlar beriladi.

Bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi inklyuziv sinflarda ayniqsa samaralidir. Chunki bunday sinflarda o'quvchilar bir xil sur'atda rivojlanmaydi. Ushbu texnologiya yordamida barcha o'quvchilar umumiy ta'lim jarayonida qoladi, biroq har biri o'z imkoniyatlariga mos tezlikda oldinga siljiydi. Masalan, bir mavzuni ayrim o'quvchilar uch bosqichda o'zlashtirsa, boshqalari besh yoki olti bosqichda o'zlashtirishi mumkin. Bu holat kamsitish emas, balki pedagogik adolatning ifodasi hisoblanadi.

Psixologik jihatdan o'quv materialini moslashtirish, modifikasiyalash va bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyalari o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. O'quvchi vazifani bajara olganini his qilganda, u o'rganishga nisbatan ijobiy munosabatni saqlab qoladi va keyingi bosqichlarni egallashga intiladi. Bu esa ta'lim jarayonida barqaror motivatsiyani shakllantiradi.

O'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash texnologiyasi hamda bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi zamonaviy inklyuziv va shaxsga yo'naltirilgan ta'limning muhim didaktik asoslaridan biridir. Ushbu texnologiyalar orqali ta'lim jarayoni o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtiriladi, bilimlarni ongli va barqaror o'zlashtirish ta'minlanadi hamda har bir o'quvchining ta'lim olish huquqi amaliy jihatdan ro'yobga chiqariladi.

6.2. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ta'limiy muassasalarda psixologik-pedagogik qo'llab quvvatlash texnologiyasi. Zamonaviy inklyuziv

ta'lim tizimida maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni faqatgina umumiy ta'lim muhitiga jalb etishning o'zi yetarli emas. Ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida rivojlanishi uchun psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu texnologiyalar bolalarning individual ehtiyojlari, rivojlanish imkoniyatlari va psixologik holatini inobatga olgan holda, ta'lim muassasasida kompleks yordam tizimini yaratishga yo'naltiriladi.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash texnologiyasi — bu maxsus ehtiyojlarga ega bolalarning ta'lim, tarbiya va rivojlanish jarayonini tizimli ravishda qo'llab-quvvatlashga qaratilgan, pedagogik, psixologik, ijtimoiy va korreksion choralarni o'z ichiga oluvchi yaxlit yondashuvdir.

Ushbu texnologiyaning asosiy maqsadi bolaning imkoniyatlarini to'liq namoyon etish, ta'limdagi to'siqlarni kamaytirish va uning umumiy ta'lim muhitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta'minlashdan iborat.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash texnologiyasining tuzilishi. Mazkur texnologiya 5 ta asosiy bosqich asosida amalga oshiriladi:

1-bosqich. Diagnostik-analitik bosqich. Bu bosqich texnologiyaning boshlang'ich va eng muhim qismi hisoblanadi. Unda bolaning rivojlanish xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlari kompleks o'rganiladi. Psixologik testlar, pedagogik kuzatuvlar, suhbatlar, ota-onalar va mutaxassislar xulosalari asosida bolaning kognitiv, emotsional-irodaviy va ijtimoiy rivojlanish darajasi aniqlanadi. Masalan, o'quvchining o'qishdagi qiyinchiliklari bilim yetishmovchiligi bilanmi yoki psixologik moslashuv muammolari bilan bog'liqligi aniqlanadi. Ushbu bosqich keyingi barcha qarorlar uchun poydevor vazifasini bajaradi.

2-bosqich. Loyihalash (rejalashtirish) bosqichi. Diagnostika natijalariga tayangan holda har bir bola uchun individual ta'lim dasturi va individual ta'limiy marshrut ishlab chiqiladi. Bu bosqichda ta'lim maqsadlari, kutilayotgan natijalar, qo'llab-quvvatlash shakllari, metodlar va baholash mezonlari belgilanadi.

Masalan, eshitishida yengil nuqsoni bo'lgan o'quvchi uchun vizual materiallar ustuvorligi, yozma topshiriqlar hajmini oshirish va og'zaki baholashni moslashtirish rejalashtiriladi.

3-bosqich. Amaliy-pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlash bosqichi.

Bu bosqichda rejalashtirilgan chora-tadbirlar bevosita ta'lim jarayonida amalga oshiriladi. O'qituvchi tomonidan o'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash, psixolog tomonidan emotsional qo'llab-quvvatlash, maxsus mutaxassislar tomonidan korreksion mashg'ulotlar olib boriladi. Masalan, logoped bilan muntazam mashg'ulotlar, kichik guruhli darslar yoki birebir ishlash shakllari qo'llaniladi. Ushbu bosqich bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va muvaffaqiyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi.

4-bosqich. Monitoring va tahlil bosqichi. Amalga oshirilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari muntazam ravishda baholanadi. O'quvchining rivojlanishidagi o'zgarishlar, bilim va ko'nikmalarining shakllanish darajasi, ijtimoiy moslashuvi tahlil qilinadi. Agar kutilgan natijalarga erishilmasa, dastur va marshrut qayta ko'rib chiqiladi. Bu bosqich texnologiyaning moslashuvchanligini ta'minlaydi.

5-bosqich. Natijalarni umumlashtirish va rivojlantirish bosqichi. Yakuniy bosqichda bolaning rivojlanishidagi ijobiy natijalar umumlashtiriladi, qo'llab-quvvatlash samaradorligi baholanadi. Shu bilan birga, yordam bosqichma-bosqich qisqartirilib, bolaning mustaqilligi oshiriladi. Bu bosqich bolaning keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mazkur texnologiya tizimlilik, uzluksizlik, fanlararo hamkorlik va moslashuvchanlik tamoyillariga asoslanadi. Pedagog, psixolog, maxsus mutaxassis va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik texnologiyaning samaradorligini oshiradi. Ta'lim muhiti bolaning ehtiyojlariga moslashtiriladi va har bir bola jamoadan ajratilmagan holda rivojlanadi.

Mazkur texnologiya, avvalo, bolaning ehtiyojlarini aniqlash bosqichidan boshlanadi. Bu jarayonda psixologik diagnostika, pedagogik kuzatuv, ota-onalar

bilan suhbat va mutaxassislarning xulosalari asosida bolaning rivojlanish darajasi, kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi. Masalan, o‘qishda qiyinchilikka duch kelayotgan bola bilan ishlashda uning muammosi intellektual rivojlanish bilan bog‘liqmi yoki motivatsiya va emotsional holat bilan bog‘liqmi — aynan shu farqlash keyingi qo‘llab-quvvatlash strategiyasini belgilaydi.

Psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash texnologiyasining muhim tarkibiy qismi — individual yondashuvdir. Har bir bola uchun alohida rivojlanish yo‘li belgilanadi, individual ta‘lim dasturi va individual ta‘limiy marshrut ishlab chiqiladi. Masalan, eshitishida yengil muammosi bo‘lgan o‘quvchi uchun vizual materiallarga tayangan darslar, yozma topshiriqlarning ulushini oshirish va o‘qituvchi nutqining aniq, sekin bo‘lishi qo‘llab-quvvatlash texnologiyasining amaliy ko‘rinishidir.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash bilan bir qatorda psixologik qo‘llab-quvvatlash ham muhim o‘rin tutadi. Maxsus ehtiyojlarga ega bolalar ko‘pincha o‘ziga bo‘lgan ishonchning pastligi, tengdoshlar bilan muloqotda qiyinchilik, qo‘rquv yoki emotsional beqarorlik kabi holatlarga duch keladilar. Psixologik qo‘llab-quvvatlash texnologiyasi doirasida individual va guruh mashg‘ulotlari, treninglar, muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar tashkil etiladi. Bu mashg‘ulotlar bolaning ijtimoiy moslashuvini kuchaytirib, uning sinf jamoasiga integratsiyasini osonlashtiradi.

Ushbu texnologiyada pedagog, psixolog, maxsus mutaxassis (defektolog, logoped), sinf rahbari va ota-onalar hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Ta‘lim muassasasida tashkil etilgan qo‘llab-quvvatlash tizimi faqat dars jarayoni bilan cheklanib qolmasdan, bolaning oiladagi va ijtimoiy muhitdagi holatini ham hisobga olishi lozim. Masalan, ota-onalarga bolani uy sharoitida qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar berilishi, mashg‘ulotlar natijasi haqida muntazam axborot almashuvi yo‘lga qo‘yilishi samaradorlikni oshiradi.

Psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash texnologiyasining yana bir muhim yo‘nalishi — ta‘lim muhitini moslashtirishdir. Bu jarayonda sinf xonasining joylashuvi, texnik vositalardan foydalanish, darsning tashkiliy

shakllari bolaning ehtiyojlariga moslashtiriladi. Masalan, harakatlanishda muammosi bo'lgan bola uchun sinfda qulay joy tanlash, ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchi uchun yirik shriftli materiallardan foydalanish qo'llab-quvvatlash texnologiyasining amaliy jihatlaridan hisoblanadi.

Mazkur texnologiya uzluksizlik va moslashuvchanlik tamoyillariga asoslanadi. Bola rivojlanib borgan sari qo'llab-quvvatlash shakllari qayta ko'rib chiqiladi, ayrim yordam turlari qisqartiriladi yoki yangilari joriy etiladi. Bu esa bolaning mustaqilligini oshirish va uni to'liq ijtimoiy hayotga tayyorlashga xizmat qiladi.

Maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ta'limiy muassasalarda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash texnologiyasi inklyuziv ta'limning markaziy bo'g'ini hisoblanadi. Ushbu texnologiya orqali ta'lim jarayoni insonparvarlik, adolat va teng imkoniyatlar tamoyillariga asoslanadi, har bir bolaning shaxsiy imkoniyatlari e'tirof etiladi va uning to'laqonli rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

6.3. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktab, professional ta'lim va oliy ta'limda inklyuziv ta'lim texnologiyalari. Zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri inklyuziv ta'limni barcha ta'lim bosqichlarida izchil joriy etishdan iboratdir. Inklyuziv ta'lim nafaqat maxsus ehtiyojlarga ega shaxslarning ta'lim olish huquqini ta'minlash, balki ta'lim tizimining insonparvarlik, tenglik va adolat tamoyillariga asoslangan holda rivojlanishini ko'zda tutadi. Shu bois inklyuziv ta'lim texnologiyalari maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda uzviy, tizimli va moslashuvchan tarzda qo'llanilishi lozim.

Inklyuziv ta'lim texnologiyalari deganda, turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bo'lgan ta'lim oluvchilarning umumiy ta'lim muhitida samarali ishtirok etishini ta'minlovchi pedagogik, psixologik, tashkiliy va metodik vositalar majmui tushuniladi.

Ushbu texnologiyalar har bir ta'lim bosqichida o'sha bosqichga xos rivojlanish xususiyatlari, ta'lim maqsadlari va kasbiy yo'nalishlarni hisobga olgan holda qo'llaniladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim texnologiyalari, avvalo, bolaning erta rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratiladi. Ushbu bosqichda inklyuziv texnologiyalarning asosiy maqsadi bolalarning ijtimoiylashuvi, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va ijobiy emotsional muhit yaratishdan iboratdir. Maktabgacha ta'limda inklyuziv texnologiyalar o'yin faoliyati asosida tashkil etiladi. Masalan, rolli o'yinlar, sensor rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, musiqiy va harakatli o'yinlar orqali turli rivojlanish darajasiga ega bolalar birgalikda faoliyat olib boradilar. Bu bosqichda moslashtirilgan o'yin materiallari, vizual ko'maklar, individual rivojlanish kartalari va psixologik-pedagogik kuzatuv texnologiyalari muhim ahamiyatga ega.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim texnologiyalari yanada tizimli va didaktik xarakter kasb etadi. Bu bosqichda asosiy e'tibor o'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash, differensial va individual yondashuv, hamda bosqichma-bosqich o'qitish texnologiyalariga qaratiladi. Maktab sharoitida inklyuziv ta'lim texnologiyalarining muhim elementi — individual ta'lim dasturi va individual ta'limiy marshrutdir. Masalan, o'qish va yozishda qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchi uchun soddalashtirilgan topshiriqlar, qo'shimcha vaqt va vizual materiallardan foydalanish orqali ta'lim jarayoni moslashtiriladi. Shu bilan birga, sinfda hamkorlikda o'qitish, kichik guruhlar bilan ishlash va tengdoshlar yordamiga tayangan texnologiyalar o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlaydi.

Professional ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim texnologiyalari asosan kasbiy yo'naltirilganlik va amaliy faoliyatga moslashuv bilan bog'liqdir. Ushbu bosqichda maxsus ehtiyojlarga ega ta'lim oluvchilarni kasb-hunarga tayyorlash, ularning mehnat bozoriga moslashuvi va mustaqil hayotga tayyorligini ta'minlash asosiy vazifa hisoblanadi. Professional ta'limda inklyuziv texnologiyalar amaliy mashg'ulotlarni moslashtirish, kasbiy ko'nikmalarni bosqichma-bosqich

shakllantirish, texnik yordam vositalaridan foydalanish va mentorlik tizimini joriy etish orqali amalga oshiriladi. Masalan, jismoniy imkoniyati cheklangan o‘quvchi uchun ish joyining ergonomik moslashtirilishi yoki kasbiy topshiriqlarning individual sur’atda bajarilishi inklyuziv texnologiyaning amaliy ko‘rinishidir.

Oliy ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim texnologiyalari shaxsning akademik va kasbiy rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, talabalar mustaqilligi va o‘zini-o‘zi boshqarishiga katta e’tibor beriladi. Bu bosqichda moslashtirilgan o‘quv dasturlari, raqamli ta’lim texnologiyalari, masofaviy ta’lim platformalari, elektron resurslar va individual akademik maslahat texnologiyalari keng qo‘llaniladi. Masalan, eshitishda muammosi bo‘lgan talaba uchun dars materiallarining yozma va vizual shaklda taqdim etilishi, baholash shakllarining moslashtirilishi oliy ta’limdagi inklyuziv texnologiyalarning muhim jihatlaridan biridir.

Barcha ta’lim bosqichlarida inklyuziv ta’lim texnologiyalarini amalga oshirishda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash texnologiyasining aniq tuzilmasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu texnologiya quyidagi ketma-ket bosqichlarda amalga oshiriladi: birinchi bosqich — ehtiyojlarni aniqlash va diagnostika; ikkinchi bosqich — individual ta’lim dasturi va qo‘llab-quvvatlash rejasini ishlab chiqish; uchinchi bosqich — pedagogik, psixologik va korreksion tadbirlarni amalga oshirish; to‘rtinchi bosqich — monitoring va baholash; beshinchi bosqich — natijalarga ko‘ra tuzatishlar kiritish va qo‘llab-quvvatlash strategiyasini yangilash. Ushbu tuzilma barcha ta’lim bosqichlarida moslashuvchan tarzda qo‘llaniladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari, maktab, professional ta’lim va oliy ta’limda inklyuziv ta’lim texnologiyalari uzluksiz va izchil tizimni tashkil etadi. Ushbu texnologiyalar orqali ta’lim jarayoni har bir shaxsning imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashtiriladi, ijtimoiy tenglik va insonparvarlik tamoyillari amaliy jihatdan ro‘yobga chiqariladi hamda maxsus ehtiyojlarga ega shaxslarning jamiyatda to‘laqonli ishtirok etishi uchun mustahkam pedagogik asos yaratiladi.

6.4. Inklyuziv muhitda mashg'ulot/dars tuzilishi. Inklyuziv ta'lim sharoitida mashg'ulot yoki darsni tashkil etish an'anaviy dars tuzilishidan tub jihatdan farq qiladi. Chunki inklyuziv muhitda ta'lim oluvchilar bir xil psixofiziologik rivojlanish darajasiga, bilimni o'zlashtirish tezligiga va ehtiyojlarga ega emas. Shuning uchun inklyuziv dars tuzilishi moslashuvchan, ochiq, differensial va shaxsga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bunday darsning asosiy maqsadi barcha o'quvchilarni, jumladan maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ham ta'lim jarayoniga faol jalb etish, ularning imkoniyatlarini hisobga olgan holda bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishdan iboratdir.

Inklyuziv muhitda mashg'ulot yoki dars tuzilishi, avvalo, psixologik xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishdan boshlanadi. Darsning kirish qismida o'qituvchi barcha o'quvchilarni qamrab oluvchi ijobiy emotsional fonni shakllantiradi. Bu bosqichda bolalar o'zlarini erkin, qadrli va xavfsiz his qilishi muhimdir. Masalan, maktabgacha ta'limda qisqa psixologik o'yinlar, maktabda esa rag'batlantiruvchi savollar yoki ijobiy fikrlar orqali darsga tayyorgarlik ko'riladi. Bu jarayon ayniqsa maxsus ehtiyojlarga ega o'quvchilarning darsga moslashuvini osonlashtiradi.

Keyingi bosqich — motivatsion bosqich bo'lib, unda dars mavzusining ahamiyati o'quvchilarga tushunarli va hayotiy misollar orqali ochib beriladi. Inklyuziv darsda motivatsiya individual bo'lishi mumkin. Masalan, ayrim o'quvchilar uchun mavzu kundalik hayot bilan bog'lanadi, boshqalar uchun esa vizual materiallar, tajribalar yoki muammoli vaziyatlar orqali qiziqish uyg'otiladi. Bu bosqichda barcha o'quvchilar uchun yagona motivatsiya emas, balki turli qiziqish va ehtiyojlarni hisobga olgan yondashuv qo'llaniladi.

Inklyuziv darsning markaziy qismi — yangi bilimlarni o'zlashtirish bosqichi hisoblanadi. Ushbu bosqichda o'quv materiali moslashtirilgan va zarur hollarda modifikasiyalangan holda taqdim etiladi. O'qituvchi bir vaqtning o'zida bir nechta taqdimot shakllaridan foydalanadi: og'zaki tushuntirish, vizual materiallar, sxemalar, jadvallar, amaliy ko'rsatmalar. Masalan, eshitishida muammosi bo'lgan o'quvchi uchun vizual tayanchlar muhim bo'lsa, ko'rishda

qiyinchiligi bor o'quvchi uchun og'zaki izohlar va audio materiallar samarali bo'ladi. Bu bosqichda bosqichma-bosqich qo'shish texnologiyasi qo'llanilib, material kichik qismlar asosida beriladi.

Shundan so'ng mustahkamlash va faoliyatga yo'naltirilgan bosqich amalga oshiriladi. Inklyuziv darsda mustahkamlash individual, juftlikda yoki kichik guruhlarda tashkil etilishi mumkin. Bu bosqichda differensial topshiriqlar beriladi: bir guruh o'quvchilar asosiy vazifani bajaradi, boshqalar esa soddalashtirilgan yoki qo'shimcha yordam bilan bajariladigan topshiriqlarni bajaradi. Masalan, matematika darsida ayrim o'quvchilar murakkab masalalarni yechsa, boshqalar asosiy amallarni mustahkamlaydi. Bu holat o'quvchilarni ajratish emas, balki ularning imkoniyatlariga mos rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Inklyuziv muhitda dars tuzilishining muhim jihati — birebir va individual yordam bosqichidir. Dars davomida o'qituvchi yoki tyutor maxsus ehtiyojlarga ega o'quvchilarga qisqa individual tushuntirishlar beradi, yo'naltiruvchi savollar orqali ularni faoliyatga jalb etadi. Bu yordam yashirin va tabiiy tarzda amalga oshiriladi, o'quvchini ajratib ko'rsatmasdan, uning sha'ni va psixologik holatini himoya qilgan holda olib boriladi.

Keyingi bosqich — refleksiya va baholash bosqichi hisoblanadi. Inklyuziv darsda baholash faqat natijaga emas, balki jarayonga ham qaratiladi. O'quvchining harakatlari, sa'y-harakati, rivojlanish dinamikasi e'tiborga olinadi. Baholash og'zaki rag'bat, belgi, rasm, qisqa yozma fikr yoki individual tavsiyalar shaklida bo'lishi mumkin. Masalan, ayrim o'quvchilar uchun ball qo'yishdan ko'ra, ijobiy fikr bildirish yoki muvaffaqiyatini ta'kidlash samaraliroq bo'ladi.

Inklyuziv darsning yakuniy bosqichi — umumlashtirish va kelgusi faoliyatga yo'naltirishdir. Bu bosqichda o'qituvchi o'rganilgan bilimlarni qisqacha umumlashtiradi, uy vazifasini ham differensial tarzda belgilaydi. Uy vazifasi hamma uchun bir xil bo'lishi shart emas: kimdir uchun asosiy mashq, boshqalar uchun esa soddalashtirilgan yoki ijodiy topshiriq berilishi mumkin.

Inklyuziv muhitda mashg'ulot yoki dars tuzilishi qat'iy sxema emas, balki moslashuvchan pedagogik model hisoblanadi. Unda psixologik xavfsizlik, individual yondashuv, differensial topshiriqlar, qo'llab-quvvatlovchi baholash va hamkorlik asosiy o'rin tutadi. Bunday dars tuzilishi orqali barcha o'quvchilar, jumladan maxsus ehtiyojlarga ega bolalar ham ta'lim jarayonining to'laqonli ishtirokchisiga aylanadi va inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — ta'limda tenglik va adolat amaliy jihatdan ta'minlanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Inklyuziv ta'lim texnologiyalari tushunchasining mazmuni va ularning ta'lim tizimidagi o'rni nimadan iborat?
2. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv muhitni yaratishda qaysi pedagogik texnologiyalar ustuvor hisoblanadi?
3. Umumta'lim maktablarida inklyuziv darsni tashkil etishda individual va differensial yondashuv qanday amalga oshiriladi?
4. Professional ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim texnologiyalarining kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi ahamiyatini izohlang.
5. Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim texnologiyalarini joriy etishning o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?
6. Inklyuziv muhitda mashg'ulot (dars) tuzilishining asosiy bosqichlarini sanab bering va ularning pedagogik ahamiyatini tushuntiring.
7. Inklyuziv darsda o'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash qanday amalga oshiriladi?
8. Inklyuziv muhitda dars jarayonida psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash qanday rol o'ynaydi?
9. Inklyuziv darsda baholash va qayta aloqa (feedback) tizimi qanday tamoyillar asosida tashkil etilishi kerak?
10. Inklyuziv ta'lim texnologiyalarini barcha ta'lim bosqichlarida joriy etish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini bayon eting.

**III-MODUL. ALOHIDA EHTIYOJLARGA
EGA O‘QUVCHILAR INKLYUZIV TA‘LIMINING
XUSUSIYATLARI**

7-MAVZU. O‘QUVCHILAR VA SINFDAGI XILMA-XILLIK.

Reja:

1. O‘quvchilar va ular tomonidan ta‘limiy materialni o‘zlashtirish usullari.
2. Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar toifalari.
3. Ta‘limdagi qiyinchiliklar va ta‘lim olish qobiliyatining buzilishi o‘rtasidagi farqlash.
4. Ta‘limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari.

7.1. O‘quvchilar va ular tomonidan ta‘limiy materialni o‘zlashtirish usullari. Zamonaviy ta‘lim tizimida o‘quvchi shaxsining markazga qo‘yilishi ta‘lim mazmuni va metodlarining tubdan qayta ko‘rib chiqilishini taqozo etadi. Ta‘lim jarayonida barcha o‘quvchilarning bir xil darajada, bir xil usulda va bir xil tezlikda bilimni o‘zlashtirishi mumkin emasligi pedagogika va psixologiya fanlarida ilmiy jihatdan isbotlangan. Har bir o‘quvchi o‘ziga xos individual xususiyatlarga, bilish jarayonining alohida mexanizmlariga, psixofiziologik imkoniyatlarga va hayotiy tajribaga ega bo‘lib, bu holat uning ta‘limiy materialni o‘zlashtirish usullarida ham namoyon bo‘ladi.

O‘quvchilarning ta’limiy materialni o‘zlashtirish usullari deganda, ularning bilimni qabul qilish, qayta ishlash, tushunish, eslab qolish va amaliyotda qo‘llash jarayonida foydalanadigan individual va guruhiiy kognitiv strategiyalari tushuniladi.

Ushbu jarayonlar nafaqat intellektual rivojlanish darajasi, balki emotsional holat, motivatsiya, ijtimoiy muhit va ta’lim sharoitlari bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa inklyuziv ta’lim sharoitida bu masala yanada dolzarb bo‘lib, o‘quvchilar o‘rtasidagi xilma-xillikni hisobga olgan holda ta’limni tashkil etishni talab qiladi.

Ta’limiy materialni o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilar avvalo axborotni qabul qilish bosqichidan o‘tadilar. Bu bosqichda sezgi organlari — ko‘rish, eshitish, sezish va harakat faoliyati muhim rol o‘ynaydi. Ba’zi o‘quvchilar axborotni asosan ko‘rish orqali (vizual o‘rganish), boshqalari eshitish orqali (audial o‘rganish), yana bir guruhi esa faol harakat, tajriba va amaliy mashg‘ulotlar orqali (kinestetik o‘rganish) samarali qabul qiladi. Shu sababli bir xil dars mazmuni barcha o‘quvchilar uchun bir xil darajada tushunarli bo‘lavermaydi.

“O‘quvchilar bilimni turli yo‘llar bilan qabul qiladi, qayta ishlaydi va namoyon etadi, shuning uchun ta’lim mazmuni va metodlari ushbu xilma-xillikka mos holda tashkil etilishi zarur”¹⁷

Ta’limiy materialni o‘zlashtirishning keyingi bosqichi — axborotni tushunish va mantiqiy qayta ishlashdir. Bu bosqichda o‘quvchilarning tafakkur turi, mantiqiy fikrlash darajasi, umumlashtirish va tahlil qilish qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Ayrim o‘quvchilar konkret misollar asosida tezroq tushunsa, boshqalari abstrakt tushunchalar orqali bilimni chuqurroq o‘zlashtiradi. Masalan, matematika fanida ba’zi o‘quvchilar formulani yodlab olish orqali emas, balki

¹⁷ Meyer, A., Rose, D. H., & Gordon, D. (2014). *Universal design for learning: Theory and practice*. CAST.

masala yechish jarayonida uning mazmunini anglab yetish orqali bilimni mustahkamlaydi.

O'quvchilarning ta'limiy materialni o'zlashtirish usullariga ularning xotira xususiyatlari ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xotiraning mexanik, mantiqiy, vizual va emotsional turlari mavjud bo'lib, har bir o'quvchida ularning rivojlanish darajasi turlicha bo'ladi. Ba'zi o'quvchilar matnni qayta-qayta o'qish orqali eslab qolsa, boshqalari rasm, jadval va sxemalar yordamida yaxshiroq yodlaydi. Shu bois ta'lim jarayonida faqat bitta usulga tayanish o'quvchilarning bir qismini passiv holatga olib kelishi mumkin.

Ta'limiy materialni o'zlashtirish jarayonida motivatsiya alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchi o'rganayotgan bilimining hayotiy ahamiyatini anglab yetganda, uning o'zlashtirish darajasi keskin oshadi. Motivatsiya yetishmasligi esa hatto yuqori intellektual imkoniyatlarga ega o'quvchilarda ham ta'limiy qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi ta'limiy materialni o'quvchilarning kundalik hayoti, qiziqishlari va kelajakdagi faoliyati bilan bog'lab tushuntirishi muhimdir.

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari yanada rang-barang bo'ladi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilar ko'pincha standart ta'lim usullari orqali bilimni yetarli darajada o'zlashtira olmaydi. Masalan, eshitishida muammosi bo'lgan o'quvchi uchun og'zaki tushuntirish yetarli bo'lmasligi mumkin, biroq vizual materiallar orqali u mavzuni muvaffaqiyatli egallaydi. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan o'quvchi esa aksincha, og'zaki izohlar va taktil vositalar yordamida samaraliroq o'rganadi.

Shu nuqtai nazardan, ta'limiy materialni o'zlashtirishda differensial va moslashtirilgan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi bir mavzuni tushuntirishda turli metod va vositalardan foydalangan holda, barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini qamrab olishga intilishi lozim. Bu jarayonda individual ta'lim dasturlari, moslashtirilgan topshiriqlar, qo'shimcha

tushuntirishlar va bosqichma-bosqich o'rganish texnologiyalari samarali natija beradi.

O'quvchilarning ta'limiy materialni o'zlashtirish usullarini to'g'ri anglash pedagogga ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Agar o'qituvchi sinfdagi o'quvchilarning qanday usullar orqali bilimni yaxshiroq qabul qilishini bilsa, u darsni shunga mos ravishda loyihalashi mumkin. Bu esa ta'lim jarayonida passivlikni kamaytiradi, o'quvchilarning faolligini oshiradi va o'zlashtirish sifatini yaxshilaydi.

O'quvchilar tomonidan ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari xilma-xil bo'lib, ularni e'tiborsiz qoldirish ta'lim samaradorligini pasaytiradi. Zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimi har bir o'quvchining individual bilish usullarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etishni talab etadi. Bu yondashuv nafaqat bilimlarni chuqur va barqaror o'zlashtirishga, balki o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga xizmat qiladi.

7.2. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalari. Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar masalasi alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Inson rivojlanishi biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Ushbu omillardan birortasining buzilishi yoki yetarli darajada rivojlanmasligi bolaning umumiy rivojlanishida turli xil cheklanishlar va qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli ta'lim tizimida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni to'g'ri aniqlash, ularning xususiyatlarini chuqur tushunish va mos pedagogik yondashuvlarni tanlash inklyuziv ta'lim samaradorligini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir.

Pedagogik adabiyotlarda **rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar** deganda jismoniy, ruhiy, sensor yoki intellektual rivojlanishida me'yordan chetga chiqishlar mavjud bo'lgan, shu sababli ta'lim va tarbiya jarayonida maxsus sharoit va yondashuvni talab qiladigan bolalar tushuniladi.

Bunday bolalar uzoq vaqt davomida “nogiron”, “anomal”, “aqli zaif” kabi tushunchalar bilan atab kelingan bo‘lsa-da, zamonaviy inklyuziv pedagogika bu atamalarni insonparvarlik nuqtai nazaridan nomaqbul deb hisoblaydi va “rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan”, “maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega” bolalar atamalaridan foydalanishni maqsadga muvofiq deb biladi.

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni toifalarga ajratish ilmiy jihatdan ularning ehtiyojlarini aniqlash, ta’lim jarayonini rejalashtirish va psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash texnologiyalarini tanlash imkonini beradi. Ushbu toifalash shartli bo‘lib, real hayotda bir bola bir nechta toifa xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtirishi ham mumkin.

Eng keng tarqalgan toifalardan biri — **aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar** hisoblanadi. Ushbu toifaga bosh miya faoliyatining organik yoki funksional buzilishi natijasida intellektual rivojlanishi me’yoridan past bo‘lgan bolalar kiradi. Bunday bolalarda bilish jarayonlari — tafakkur, xotira, diqqat, umumlashtirish va muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatlari sust rivojlangan bo‘ladi. Ular o‘quv materialini sekin o‘zlashtiradi, ko‘proq takrorlash va ko‘rgazmali vositalarga ehtiyoj sezadi. Shu bilan birga, ularning rivojlanishi to‘xtab qolmagan bo‘lib, to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik ta’sir orqali sezilarli ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Keyingi muhim toifa — **eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalardir**. Bu guruhga eshitish qobiliyati qisman yoki to‘liq yo‘qolgan, ya’ni zaif eshituvchi va kar bolalar kiradi. Eshitish analizatoridagi nuqsonlar bolaning nutq rivojlanishiga, muloqot ko‘nikmalariga va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda og‘zaki nutqning shakllanishi qiyin kechadi, so‘z boyligi cheklangan bo‘lishi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida vizual materiallar, imo-ishora, yozma nutq va texnik vositalardan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar ham rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar toifasiga kiradi. Ular ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalar sifatida ajratiladi. Ko‘rish qobiliyatining buzilishi bolaning atrof-muhitni idrok etishida, fazoviy

tasavvurlarni shakllantirishda va harakat faoliyatida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Biroq bunday bolalarda eshitish, sezgi va xotira kabi boshqa analizatorlar kuchli rivojlanishi mumkin. Ta'lim jarayonida Brayl alifbosi, yirik shriftlar, taktil materiallar va audio vositalardan foydalanish orqali ularning ta'lim olish huquqi ta'minlanadi.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning yana bir toifasi — **tayanch-harakat apparatida buzilishlari bo'lgan bolalardir**. Ushbu guruhga harakatlanishda qiyinchilikka duch keladigan, mushak-tonusining buzilishi, falajlik yoki suyak-tizim kasalliklari mavjud bo'lgan bolalar kiradi. Bu nuqsonlar bolaning intellektual rivojlanishiga bevosita ta'sir qilmasligi mumkin, biroq ularning maktabga qatnashi, yozish, chizish va jismoniy faoliyatda ishtirok etishini cheklaydi. Shu sababli ta'lim muassasalarida to'siqsiz muhit yaratish, texnik yordam vositalaridan foydalanish va individual yondashuv muhim hisoblanadi.

Alohida toifa sifatida **nutq rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni** ko'rsatish mumkin. Ularda talaffuz buzilishlari, fonematik eshitishning rivojlanmaganligi, lug'at boyligining yetishmasligi yoki grammatik tuzilmalarning noto'g'ri qo'llanishi kuzatiladi. Nutq nuqsonlari bolaning o'qish va yozish ko'nikmalariga, muloqotiga va o'z fikrini erkin ifodalashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Logopedik yordam va maxsus mashg'ulotlar orqali bu bolalarning nutq faoliyatini sezilarli darajada yaxshilash mumkin.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda **autizm spektridagi buzilishlarga ega bolalar** ham rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifasida alohida o'rin egallaydi. Ushbu bolalarda ijtimoiy muloqot, emotsional aloqa va xulq-atvorni tartibga solishda o'ziga xosliklar kuzatiladi. Ular atrofdagilar bilan muloqotga kirishishda qiyinchilikka duch kelishi, bir xil harakatlarni takrorlashi yoki muayyan qiziqishlarga haddan tashqari berilishi mumkin. Ta'lim jarayonida aniq tuzilma, barqarorlik va individual yondashuv ushbu bolalar uchun ayniqsa muhimdir.

Shuningdek, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifasiga **emotsional-irodaviy sohada buzilishlari bo'lgan bolalar** ham kiradi. Bunday bolalarda

haddan tashqari tajovuzkorlik, xavotir, impulsivlik yoki diqqatni jamlay olmaslik holatlari kuzatiladi. Ularning intellektual imkoniyatlari yetarli bo'lsa-da, xulq-atvor muammolari ta'lim jarayonini qiyinlashtiradi. Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ushbu bolalarning muvaffaqiyatli o'qishi va ijtimoiy moslashuvida muhim rol o'ynaydi.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar turli toifalarga mansub bo'lib, har bir toifa o'ziga xos xususiyatlar va ehtiyojlarga ega. Ularni yagona mezon asosida baholash yoki bir xil pedagogik yondashuvni qo'llash mumkin emas. Inklyuziv ta'limning asosiy vazifasi — har bir bolaning individual imkoniyatlarini e'tirof etish, rivojlanishidagi cheklovlarni emas, balki salohiyatini ko'ra bilish va ta'lim jarayonini shunga mos ravishda tashkil etishdan iboratdir. Shu orqali rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida shakllanadi va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish imkoniga ega bo'ladi.

7.3. Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlash. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ta'lim jarayonida duch keladigan muammolarini to'g'ri tushunish va baholash pedagogik faoliyatning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa inklyuziv ta'lim sharoitida barcha o'quvchilarni bir xil mezonlar asosida baholash ularning haqiqiy imkoniyatlarini to'liq aks ettirmasligi mumkin. Shu bois ta'lim amaliyotida **ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi** tushunchalarini aniq farqlash muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu ikki holat tashqi tomondan o'xshash ko'rinsa-da, ularning kelib chiqish sabablari, davomiyligi, pedagogik yondashuvlari va natijalari jihatidan sezilarli farqlarga ega.

Ta'limdagi qiyinchiliklar deganda o'quvchining ma'lum fan yoki faoliyat turini o'zlashtirish jarayonida vaqtinchalik yoki vaziyatga bog'liq ravishda duch keladigan murakkabliklar tushuniladi.

Bunday qiyinchiliklar ko'pincha o'quv muhitining yetarli darajada moslashtirilmaganligi, o'qitish metodlarining o'quvchiga mos kelmasligi,

motivatsiyaning pasayishi, emotsional zo'riqish, oilaviy muammolar yoki ijtimoiy sharoitlar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, yangi maktabga moslashayotgan bola dastlab o'qishda sustlik ko'rsatishi mumkin, biroq qulay sharoit yaratilgach va mos pedagogik yordam berilgach, bu qiyinchiliklar bartaraf etiladi.

Ta'limdagi qiyinchiliklarning muhim xususiyati shundaki, ular **doimiy va barqaror xarakterga ega emas**. O'quvchining qobiliyatlari saqlangan bo'ladi, biroq ularni to'liq namoyon etishga to'sqinlik qilayotgan omillar mavjud bo'ladi. Masalan, sinfda o'qituvchi faqat og'zaki tushuntirish usulidan foydalansa, vizual idrok orqali o'rganadigan o'quvchi uchun materialni o'zlashtirish qiyinlashadi. Bu holatda muammo bolaning qobiliyatida emas, balki ta'limni tashkil etish usulidadir.

Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi esa ancha murakkab va chuqurroq holat bo'lib, o'quvchining bilish jarayonlaridagi (idrok, xotira, tafakkur, nutq, diqqat) barqaror va uzoq muddatli buzilishlar bilan tavsiflanadi. Bu buzilishlar ko'pincha neyrobiologik omillar, tug'ma yoki erta orttirilgan rivojlanish nuqsonlari bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, disleksiya, disgrafiya, diskalkuliya kabi holatlar o'quvchining intellektual darajasi saqlangan bo'lsa-da, o'qish, yozish yoki hisoblash jarayonida barqaror qiyinchiliklarga olib keladi.

Ta'lim olish qobiliyatining buzilishi vaqtinchalik emas, balki **uzoq muddatli va tizimli yordamni talab qiladigan** holatdir. Bunday o'quvchilar uchun oddiy pedagogik yondashuvlar yetarli bo'lmaydi, balki maxsus metodlar, individual ta'lim dasturlari, korreksion mashg'ulotlar va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash talab etiladi. Masalan, disleksiyaga ega bo'lgan o'quvchi o'qishni o'zlashtirishi mumkin, biroq bu jarayon maxsus mashqlar, bosqichma-bosqich o'rgatish va uzoqroq vaqtni talab qiladi.

Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi asosiy farqni aniqlashda **sabab-natija munosabatlari** muhim rol o'ynaydi. Agar qiyinchilik tashqi sharoitlar o'zgartirilganda yoki pedagogik yondashuv moslashtirilganda kamayib yoki yo'qolib ketsa, bu ta'limdagi qiyinchilik sifatida baholanadi. Aksincha, qulay sharoitlar yaratilgan taqdirda ham muammo saqlanib

qolsa, mutaxassislar tomonidan chuqur diagnostika o'tkazilib, ta'lim olish qobiliyatining buzilishi ehtimoli ko'rib chiqiladi.

Pedagogik amaliyotda ushbu farqlashning noto'g'ri amalga oshirilishi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Masalan, ta'limdagi vaqtinchalik qiyinchiliklarga ega bolani "qobiliyatsiz" deb baholash uning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi va motivatsiyani susaytiradi. Aksincha, ta'lim olish qobiliyatining buzilishi mavjud bo'lgan o'quvchidan umumiy dastur talablarini to'liq bajarishni kutish ham psixologik zo'riqish va muvaffaqiyatsizlikka olib keladi.

Inklyuziv ta'lim nuqtai nazaridan, ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishini farqlash **adolatli va insonparvar yondashuvni** ta'minlaydi. Bu farqlash asosida o'quvchilar uchun mos pedagogik strategiyalar tanlanadi: ayrim hollarda moslashtirilgan dars usullari yetarli bo'lsa, boshqa hollarda individual ta'lim dasturi va maxsus pedagogik yordam zarur bo'ladi. Shu orqali har bir o'quvchining ta'lim olish huquqi real ravishda ta'minlanadi.

Psixologik jihatdan ham bu farqlash muhim ahamiyatga ega. O'quvchi o'z qiyinchiliklarining sababini to'g'ri tushunganida, u o'zini kam baholamaydi, balki mavjud imkoniyatlarini rivojlantirishga intiladi. Ota-onalar va pedagoglar ham bolaga nisbatan real va asosli talablar qo'yib, uni qo'llab-quvvatlash yo'llarini aniq belgilay oladilar.

Xulosa qilib aytganda, ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi farqlash zamonaviy inklyuziv ta'limning muhim metodologik asosi hisoblanadi. Ushbu farqlash orqali ta'lim jarayonida har bir o'quvchining ehtiyojlari to'g'ri aniqlanadi, pedagogik yordamning mos shakllari tanlanadi va ta'limdagi tenglik hamda adolat tamoyillari amaliy jihatdan ro'yobga chiqariladi.

7.4. Ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari. Zamonaviy ta'lim tizimi shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilar bilimlarni bir xil sharoitda, bir xil sur'atda va bir xil o'qitish usullari orqali o'zlashtira olmaydi. Pedagogik amaliyotda bu holat ob'ektiv qonuniyat sifatida e'tirof etiladi. Ta'lim jarayonida ayrim o'quvchilar ma'lum fanlar yoki faoliyat turlarini o'zlashtirishda barqaror

yoki vaqtinchalik qiyinchiliklarga duch keladilar. Ushbu holat, odatda, bolaning intellektual imkoniyatlarining yetishmasligi bilan emas, balki ta'lim jarayonining uning individual xususiyatlari va ehtiyojlariga yetarli darajada mos kelmasligi bilan bog'liq bo'ladi. Shu bois inklyuziv ta'lim yondashuvida ta'limdagi qiyinchiliklarni aniqlash, tahlil qilish va ularning asosiy shakllarini farqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ta'limdagi qiyinchiliklar deganda o'quvchining umumiy intellektual salohiyati saqlangan holda, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash jarayonida yuzaga keladigan o'ziga xos to'siqlar tushuniladi.

Ushbu qiyinchiliklar turli sabablar ta'sirida shakllanib, ta'lim faoliyatida turlicha namoyon bo'ladi.

Akademik yoki o'quv qiyinchiliklari ta'lim jarayonida eng ko'p uchraydigan shakllardan biri hisoblanadi. Ular o'quvchining o'qish, yozish, hisoblash hamda o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy qo'llash jarayonida seziladi. Bunday qiyinchiliklar o'qish tezligining pastligi, matn mazmunini chuqur anglay olmaslik, yozma ishlar jarayonida ko'plab xatolarga yo'l qo'yish yoki matematik amallarni bajarishda sustlik bilan ifodalanadi. Masalan, ayrim o'quvchilar matnni texnik jihatdan ravon o'qiy oladi, biroq uning mazmunini izohlashda qiyinchilikka duch keladi. Bu holat bilim yetishmasligi emas, balki axborotni qayta ishlash jarayonining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlanadi.

Kognitiv qiyinchiliklar bilish jarayonlari bilan bog'liq bo'lib, diqqat, xotira, tafakkur, idrok va tasavvur funksiyalarining rivojlanish darajasi bilan bevosita aloqador hisoblanadi. Ushbu turdagi qiyinchiliklar diqqatni uzoq vaqt jamlay olmaslik, eslab qolish va qayta tiklashda qiyinchiliklar, topshiriqlarni ketma-ket bajarishda xatolarga yo'l qo'yish hamda tahlil va umumlashtirish jarayonida sustlik orqali namoyon bo'ladi. Masalan, o'quvchi dars jarayonida berilgan tushuntirishni anglaydi, biroq keyingi darsga kelib asosiy mazmuni eslab qololmaydi. Bu holat xotira bilan bog'liq kognitiv qiyinchiliklar mavjudligini ko'rsatadi.

Nutq va til bilan bog'liq qiyinchiliklar o'quvchining og'zaki va yozma nutq faoliyatida namoyon bo'ladi. Ular so'z boyligining yetarli emasligi, grammatik jihatdan noto'g'ri gap tuzish, fikrni izchil va mantiqiy ifodalay olmaslik hamda talaffuzdagi nuqsonlar bilan tavsiflanadi. Nutqiy qiyinchiliklar nafaqat ona tili fanini, balki boshqa fanlarni o'zlashtirish jarayoniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki o'quvchi topshiriq mazmunini to'liq tushunmasligi yoki o'z bilimini ifodalashda qiynalishi mumkin.

Emotsional-irodaviy qiyinchiliklar ta'lim jarayonida alohida ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchining psixologik holati bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Bunday qiyinchiliklar o'qishga qiziqishning pasayishi, tez charchash, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquv, yuqori darajadagi xavotir va o'ziga bo'lgan ishonchsizlik kabi holatlarda namoyon bo'ladi. Masalan, bilim darajasi yetarli bo'lgan o'quvchi nazorat ishlari vaqtida kuchli hayajon tufayli o'z imkoniyatini to'liq namoyon eta olmaydi. Bu holat intellektual emas, balki psixologik qiyinchiliklar mavjudligini anglatadi.

Ijtimoiy-muloqot qiyinchiliklari o'quvchining tengdoshlari va pedagoglar bilan o'zaro munosabatlarida yuzaga keladi. Ular jamoaga moslasha olmaslik, sinfdoshlar bilan nizolar, yolg'izlikka moyillik yoki guruhli faoliyatda sust ishtirok etish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Inklyuziv sinf sharoitida ushbu qiyinchiliklar o'quvchining ta'limdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Motivatsion qiyinchiliklar o'quvchining ta'lim faoliyatiga nisbatan ichki ehtiyojining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Bunday holatda o'quvchi bilim olish jarayonini majburiyat sifatida qabul qiladi, bahoga haddan tashqari yo'naltiriladi yoki mustaqil ishlardan qochadi. Motivatsion qiyinchiliklar ko'pincha noto'g'ri baholash tizimi, o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olmaslik yoki doimiy tanqid natijasida yuzaga keladi.

Ta'lim muhitiga moslashish bilan bog'liq qiyinchiliklar esa ta'lim muassasasining tashkiliy, jismoniy yoki didaktik sharoitlari bilan aloqador bo'ladi. Sinfda shovqinning ko'pligi, dars sur'atining haddan tashqari tezligi yoki

o'quv materialining bir xil usulda taqdim etilishi ayrim o'quvchilar uchun jiddiy to'siqlarga aylanadi. Ayniqsa alohida ehtiyojlarga ega o'quvchilar bunday sharoitda qo'shimcha qiyinchiliklarga duch keladi.

Inklyuziv ta'lim yondashuvida ta'limdagi qiyinchiliklar o'quvchining shaxsiy kamchiligi sifatida emas, balki ta'lim tizimini moslashtirish zaruratini ko'rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Shu sababli ularni bartaraf etishda o'quv materialini moslashtirish, differensial va individual yondashuv, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash hamda ijobiy baholash va rag'batlantirish texnologiyalaridan foydalaniladi.

Ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllari akademik, kognitiv, nutqiy, emotsional-irodaviy, ijtimoiy, motivatsion hamda ta'lim muhitiga moslashish bilan bog'liq qiyinchiliklardan iborat bo'lib, ular ko'pincha o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ushbu qiyinchiliklarni erta aniqlash va ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlar orqali bartaraf etish har bir o'quvchining ta'limdagi muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim sharoitida esa bu jarayon ta'limdagi tenglik, adolat va insonparvarlik tamoyillarining amaliy ifodasiga aylanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Sinfdagi xilma-xillik tushunchasi nimani anglatadi va u zamonaviy ta'limda nega muhim hisoblanadi?
2. O'quvchilarning ta'limiy materialni o'zlashtirish usullari qanday omillarga bog'liq bo'ladi?
3. Bir sinf doirasida o'quvchilar bilimni o'zlashtirish sur'atining turlicha bo'lishi qanday pedagogik yondashuvlarni talab etadi?
4. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar qaysi asosiy toifalarga ajratiladi va bu toifalashning ta'limdagi ahamiyati nimada?
5. Ta'limdagi qiyinchiliklar va ta'lim olish qobiliyatining buzilishi o'rtasidagi asosiy farqlarni izohlang.
6. Ta'limdagi qiyinchiliklar nega har doim ham bolaning intellektual imkoniyatsizligi bilan bog'liq bo'lavermaydi?

7. Ta'limdagi qiyinchiliklarning asosiy shakllarini sanab bering va ularning o'quv jarayoniga ta'sirini tushuntiring.
8. Inklyuziv sinf sharoitida akademik va kognitiv qiyinchiliklarga ega o'quvchilar bilan ishlashda nimalarga e'tibor qaratish lozim?
9. Sinfdagi ijtimoiy va emotsional xilma-xillik o'quvchilarning ta'lim natijalariga qanday ta'sir ko'rsatadi?
10. Sizningcha, sinfdagi xilma-xillikni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish pedagogdan qanday kasbiy kompetensiyalarni talab qiladi?

**8-MAVZU. TURLI DARAJADAGI INTELLEKTUAL
YETISHMOVCHILIGI BO‘LGAN BOLALAR, AUTISTIK SPEKTR
BUZILISHLARIGA EGA BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA’LIM
STRATEGIYALARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH SHART-
SHAROITLARI**

Reja:

1. Ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalarni inkluziv ta’lim jarayonida qo‘llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari.
2. Autistik spektr buzilishlariga ega bo‘lgan bolalar tavsifi.
3. Autistik spektr buzilishlariga ega bo‘lgan bolalarni ta’limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari.
4. Inkluziv ta’lim jarayonida autizm spektr buzilishlariga ega bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun maxsus ta’lim sharoitlarini yaratish.
5. Dinamik integratsiya modeli.

8.1. Ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalarni inkluziv ta’lim jarayonida qo‘llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari. Zamonaviy inkluziv ta’lim tizimida ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash alohida e’tibor talab etadigan muhim pedagogik vazifalardan biridir. Ruhiy rivojlanishning orqada qolishi bolaning umumiy intellektual salohiyatining pasayishi emas, balki bilish jarayonlari, ijtimoiy moslashuv va o‘rganish sur’atlarining tengdoshlariga nisbatan sekinroq rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bunday bolalar inkluziv ta’lim muhitida to‘g‘ri sharoitlar yaratilganda va maqsadli strategiyalar qo‘llanilganda umumiy ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok eta oladilar.

“Ruhii rivojlanishi orqada qolgan bolalarni inklyuziv ta’lim sharoitida samarali qo’llab-quvvatlash individual yondashuv, bosqichma-bosqich o’qitish va ijobiy psixologik muhitni yaratish orqali amalga oshirilgandagina kutilgan pedagogik natijani beradi”¹⁸

Ruhii rivojlanishi orqada qolgan bolalarni inklyuziv ta’lim jarayonida qo’llab-quvvatlashning asosiy sharti — **individual ehtiyojlarni aniqlash va ularni ta’lim jarayonida hisobga olishdir**. Ushbu bolalarda diqqatning beqarorligi, eslab qolishning sustligi, tafakkur jarayonlarining konkret xarakterga egaligi, nutqii rivojlanishning yetarli darajada shakllanmaganligi kuzatilishi mumkin. Shu sababli ularga nisbatan umumiy ta’lim talablarini mexanik tarzda qo’llash emas, balki moslashtirilgan va differensial yondashuv asosida ish olib borish zarur.

Inklyuziv ta’limda qo’llab-quvvatlashning muhim shartlaridan biri — **psixologik-pedagogik diagnostikadir**. Dastlab bolaning rivojlanish darajasi, kuchli va zaif tomonlari, o’rganish imkoniyatlari aniqlanadi. Bu jarayon pedagog, psixolog va maxsus mutaxassislar hamkorligida amalga oshiriladi. Diagnostika natijalari asosida bolaning individual ta’lim dasturi ishlab chiqilib, unda o’quv materialining hajmi, murakkablik darajasi, o’qitish usullari va baholash mezonlari belgilab olinadi.

Ruhii rivojlanishi orqada qolgan bolalarni qo’llab-quvvatlashning asosiy strategiyalaridan biri — **o’quv materialini bosqichma-bosqich o’zlashtirishga yo’naltirishdir**. Bunday bolalar uchun mavzularni kichik qismlarga bo’lib o’rgatish, har bir bosqichni mustahkamlab borish muhim ahamiyatga ega. Masalan, murakkab tushunchalar avval real hayotii misollar orqali tushuntiriladi, keyinchalik umumlashtirish va nazariy xulosalarga o’tiladi. Bu yondashuv bolaning bilish faoliyatini faollashtiradi va o’rganishga bo’lgan ishonchini oshiradi.

¹⁸ Ismoilova, N. A., & To’raqulov, A. R. o’. (2022). Inklyuziv ta’lim sharoitida ruhii rivojlanishi orqada qolgan bolalarni pedagogik qo’llab-quvvatlash masalalari. Zamonaviy ta’lim / Современное образование, 6(123), 45–52.

Inklyuziv ta'lim jarayonida **vizual va amaliy vositalardan keng foydalanish** ham samarali strategiya hisoblanadi. Ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar ko'pincha abstrakt tafakkurga tayyor bo'lmaydi, shu sababli rasm, sxema, jadval, predmetli faoliyat asosida o'qitish ularning o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirishiga yordam beradi. Masalan, matematika darslarida sanash tayoqchalari, rangli kartochkalar yoki predmetlar bilan ishlash bilimlarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Qo'llab-quvvatlashning yana bir muhim sharti — **ijobiy psixologik muhitni yaratish**dir. Ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar muvaffaqiyatsizlikka tez duch kelishi mumkin, bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi. Shu bois o'qituvchi tomonidan rag'batlantirish, kichik yutuqlarni ham e'tirof etish, tanqid o'rniga qo'llab-quvvatlash usullaridan foydalanish muhimdir. Bu strategiya bolaning ta'limga bo'lgan ichki motivatsiyasini shakllantiradi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida **ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlash** ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar tengdoshlar bilan muloqotda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shu sababli juftlikda va kichik guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar, hamkorlikka asoslangan topshiriqlar orqali ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Bunday faoliyatlar bolaning sinf jamoasiga integratsiyasini osonlashtiradi.

Shuningdek, **ota-onalar bilan hamkorlik** qo'llab-quvvatlash strategiyalarining ajralmas qismi hisoblanadi. Ota-onalarga bolaning rivojlanish xususiyatlari, uy sharoitida qanday yordam berish mumkinligi bo'yicha tavsiyalar berilishi ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Ta'lim muassasasi va oila o'rtasidagi hamkorlik bolaning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari kompleks, tizimli va individual yondashuvga asoslanishi lozim. Psixologik-pedagogik diagnostika,

moslashtirilgan o‘qitish, bosqichma-bosqich o‘zlashtirish, ijobiy muhit va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash orqali ushbu toifadagi bolalarning umumiy ta’lim muhitida muvaffaqiyatli ishtiroki ta’minlanadi. Bu esa inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi — har bir bolaning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi.

8.2. Autistik spektr buzilishlariga ega bo‘lgan bolalar tavsifi. Autistik spektr buzilishlari (ASB) — bu bolalik davrida namoyon bo‘ladigan, asosan **ijtimoiy muloqot, nutq va kommunikatsiya, xulq-atvor va qiziqishlar doirasi** bilan bog‘liq rivojlanish buzilishlari majmuasidir. “Spektr” atamasining qo‘llanishi ushbu buzilishlarning namoyon bo‘lish darajasi, shakli va og‘irligi bir xil emasligini, ya’ni juda yengil ko‘rinishlardan tortib, murakkab va chuqur shakllargacha uchrashini anglatadi. Shu sababli autistik spektr buzilishlariga ega bo‘lgan bolalar bir xil belgilar asosida emas, balki individual xususiyatlari bilan tavsiflanadi.

Autistik spektr buzilishlariga ega bo‘lgan bolalarning asosiy tavsiflovchi belgilaridan biri **ijtimoiy o‘zaro munosabatlarda qiyinchiliklardir**. Bunday bolalar ko‘pincha tengdoshlari bilan muloqot qilishga kam qiziqadi, ko‘zga-to‘g‘ri qarashdan qochadi, mimika va jestlardan yetarli darajada foydalanmaydi.

Ular boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunishda va ularga mos javob qaytarishda qiynaladilar. Masalan, quvonch yoki qayg‘u holatidagi odamga qanday munosabat bildirish kerakligini anglamasliklari mumkin. Bu holat ularning sovuqqon yoki befarq ekanligini anglatmaydi, balki ijtimoiy signallarni qayta ishlash mexanizmlarining o‘ziga xosligi bilan izohlanadi.

Autistik spektr buzilishlariga ega bo‘lgan bolalarning yana bir muhim xususiyati **nutq va kommunikatsiya sohasidagi o‘ziga xosliklardir**. Ayrim bolalarda nutq umuman rivojlanmagan bo‘lishi mumkin, boshqalarida esa nutq grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lsa-da, muloqot maqsadida kam qo‘llaniladi. Ko‘pincha echolaliya — eshitilgan so‘z yoki jummalarni ma’nosini to‘liq anglamasdan takrorlash holati kuzatiladi. Ba’zi bolalar o‘z ehtiyojlarini so‘z bilan

emas, balki imo-ishora, harakat yoki xulq-atvor orqali ifodalaydi. Shuningdek, nutqning ohangi, tezligi va intonatsiyasi noodatiy bo'lishi mumkin.

Xulq-atvor sohasida **takrorlanuvchi, stereotip harakatlar va cheklangan qiziqishlar** autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarga xos belgilar sirasiga kiradi. Bunday bolalar bir xil harakatlarni qayta-qayta bajarishi (masalan, tebranish, qo'l qoqish, aylanish), buyumlarni ma'lum tartibda joylashtirishi yoki kundalik rejadagi kichik o'zgarishlarga keskin reaksiya bildirishi mumkin. Ularning qiziqishlari ko'pincha tor doirada bo'lib, ma'lum bir predmet, mavzu yoki faoliyatga haddan tashqari qiziqish bilan ajralib turadi. Masalan, faqatgina raqamlar, transport vositalari yoki muayyan multfilm qahramoni bilan cheklanib qolishi mumkin.

Autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarda **sensor sezgirlikning o'ziga xosligi** ham keng uchraydi. Ular tovush, yorug'lik, hid, ta'm yoki teginishga nisbatan haddan tashqari sezgir yoki aksincha, kam sezgir bo'lishi mumkin. Masalan, oddiy sinf shovqini bolada bezovtalik yoki qo'rquvni keltirib chiqarishi, yorqin chiroqlar esa diqqatni jamlashga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu holatlar bolaning ta'lim jarayonida ishtirok etishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar orasida **kognitiv rivojlanish darajasi juda turlicha** bo'ladi. Ayrim bolalarda intellektual rivojlanish darajasi past bo'lishi mumkin, boshqalarida esa o'rtacha yoki hatto yuqori darajada bo'ladi. Ba'zi hollarda bolalar ma'lum sohalarda (masalan, matematika, mantiqiy fikrlash, xotira, musiqaga qobiliyat) yuqori natijalarni ko'rsatadi. Bu holat ularning ta'lim jarayonida to'g'ri yondashuv asosida katta salohiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarning tavsifida muhim jihatlardan yana biri — **emotsional rivojlanishning o'ziga xosligidir**. Ular o'z his-tuyg'ularini ifodalashda qiynalishi, stressli vaziyatlarda o'zini tinchlantirish uchun noodatiy xatti-harakatlar ko'rsatishi mumkin. Shu sababli bunday bolalar bilan ishlashda barqaror, tushunarli va oldindan rejalashtirilgan muhit muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim nuqtai nazaridan qaralganda, autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar "ta'limga moslasha olmaydigan" emas, balki **ta'lim muhiti moslashtirilishi zarur bo'lgan** bolalar sifatida qaraladi. Ularning tavsifini to'g'ri tushunish pedagoglarga individual yondashuvni tanlash, mos metod va strategiyalarni qo'llash, shuningdek, bolani sinf jamoasiga samarali integratsiya qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar ijtimoiy muloqot, kommunikatsiya, xulq-atvor va sensor qabul qilishda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan bolalar guruhini tashkil etadi. Ushbu xususiyatlarni chuqur tushunish va ilmiy asoslangan yondashuvlar orqali qo'llab-quvvatlash inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishining muhim sharti hisoblanadi.

8.3. Autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarni ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari. Zamonaviy pedagogika va maxsus ta'lim tizimida autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar alohida e'tibor talab etuvchi toifa sifatida qaraladi.

Autistik spektr buzilishlari — bu bolaning ijtimoiy muloqoti, xulq-atvori, nutqi va idrok jarayonlarida o'ziga xos cheklanishlar bilan namoyon bo'ladigan murakkab neyropsixologik holatlar majmuasidir. "Spektr" tushunchasi ushbu buzilishlarning bir xil emasligini, balki yengil shakldan og'ir darajagacha bo'lgan keng diapazonda namoyon bo'lishini anglatadi.

Autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar tashqi tomondan bir-biriga o'xshamasligi mumkin. Ayrim bolalar nutqsiz yoki juda kam so'zlaydi, boshqalari esa ravon gapiradi, biroq muloqot mazmuni cheklangan bo'ladi. Ularning umumiy tavsiflovchi belgilariga ijtimoiy o'zaro ta'sirning sustligi, emotsional aloqa o'rnatishda qiyinchilik, takrorlanuvchi harakatlar va qat'iy qiziqish doiralari kiradi. Masalan, bola uzoq vaqt davomida bir xil predmet bilan shug'ullanishi, kundalik tartibning ozgina o'zgarishiga ham kuchli salbiy reaksiya bildirishi mumkin.

Autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarning ijtimoiy xulq-atvori ko'pincha o'ziga xos bo'ladi. Ular ko'z bilan aloqa qilishdan qochishi, tengdoshlar bilan o'yinlarda ishtirok etmasligi yoki muloqotga tashabbus ko'rsatmasligi mumkin. Shu bilan birga, bu holat bolaning muloqotga ehtiyoji yo'qligini emas, balki muloqotni qanday tashkil etishni bilmasligini anglatadi. Ko'plab ASBga ega bolalar ichki dunyosida muloqotga ehtiyoj sezadi, ammo uni ifodalashda qiyinchilikka duch keladi.

Kognitiv rivojlanish nuqtai nazaridan autistik spektr buzilishlariga ega bolalar juda rang-barang imkoniyatlarga ega. Ayrim bolalarda intellektual rivojlanish darajasi me'yorida yoki undan yuqori bo'lishi mumkin, boshqalarida esa qo'shimcha intellektual yetishmovchilik kuzatiladi. Ba'zi bolalar xotira, vizual idrok, matematik yoki musiqiy qobiliyatlarda yuqori natijalarga erishishi mumkin. Masalan, ayrim autistik spektr buzilishlariga ega bolalar murakkab jadval va xaritalarni tez eslab qoladi yoki raqamlar bilan ishlashda yuqori aniqlik namoyon etadi.

Autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarning **ta'limiy ehtiyojlari** ularning psixologik va neyro-rivojlanish xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Eng avvalo, bu bolalar uchun **barqaror va oldindan bashorat qilinadigan ta'lim muhiti** zarur. Dars jadvali, faoliyat ketma-ketligi va topshiriqlar aniq tuzilgan bo'lsa, bola o'zini xavfsizroq his qiladi va o'rganishga tayyor bo'ladi. Masalan, dars boshida kun rejasi vizual belgilar orqali ko'rsatilishi bolaning tashvishini kamaytiradi.

ASBga ega bolalar ko'pincha vizual axborotni eshitish orqali berilgan ma'lumotga qaraganda yaxshiroq qabul qiladi. Shu sababli ularning ta'limiy ehtiyojlariga **vizual qo'llab-quvvatlash** muhim o'rin tutadi. Rasmlar, piktogrammalar, sxemalar, rangli kartochkalar orqali tushuntirilgan material bolaning tushunishini osonlashtiradi. Masalan, matnli topshiriqni rasm yoki bosqichli sxema bilan birga berish bolaning mustaqil ishlashini kuchaytiradi.

Nutq rivojlanishida qiyinchiliklari bo'lgan bolalar uchun alternativ va qo'shimcha kommunikatsiya vositalaridan foydalanish muhim ehtiyoj hisoblanadi.

Bu imo-ishoralar, rasmlar, belgilar yoki maxsus kommunikativ kartochkalar bo'lishi mumkin. Bunday vositalar bolaning o'z ehtiyojini ifodalashiga yordam berib, xulq-atvor muammolarining kamayishiga ham xizmat qiladi.

Autistik spektr buzilishlariga ega bolalarning **ta'limiy imkoniyatlari** ularning qiziqishlariga tayanilgan holda yanada kengaytiriladi. Ko'pincha ASBga ega bolalar ma'lum mavzu yoki faoliyat turiga chuqur qiziqish bildiradi. Agar o'qituvchi ushbu qiziqishni ta'lim jarayoniga integratsiya qilsa, o'quv motivatsiyasi sezilarli darajada oshadi. Masalan, transport vositalariga qiziqqan bola bilan matematika darsida mashinalar sonini sanash, ularni solishtirish orqali samarali natijalarga erishish mumkin.

Inklyuziv ta'lim sharoitida autistik spektr buzilishlariga ega bolalarning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun individual ta'lim dasturi va moslashtirilgan o'quv materiallari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu bolalar umumiy sinfda ta'lim olgan holda, o'z sur'atida va o'ziga mos usullar orqali bilimlarni egallashi mumkin. Muhimi, ta'lim jarayonida bolaning muvaffaqiyatlari doimiy rag'batlantirib borilishi va kichik yutuqlari ham e'tirof etilishidir.

Ijtimoiy rivojlanish nuqtai nazaridan ASBga ega bolalar uchun tengdoshlar bilan muloqotni bosqichma-bosqich shakllantirish muhimdir. Guruhli ishlarda aniq rollarni belgilash, qisqa va tushunarli vazifalar berish, ijobiy ijtimoiy xatti-harakatlarni modellashtirish bolaning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi. Vaqt o'tishi bilan bu bolalar ijtimoiy vaziyatlarni yaxshiroq tushunib, mustaqil muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantira oladi.

Autistik spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar rivojlanishida qator o'ziga xos cheklanishlar mavjud bo'lsa-da, ularning ta'limiy imkoniyatlari keng va rang-barangdir. To'g'ri tashkil etilgan inklyuziv ta'lim muhiti, individual yondashuv, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash va ijobiy munosabat orqali bu bolalarning salohiyatini ochish, ularni jamiyatning faol va teng huquqli a'zosi sifatida shakllantirish mumkin.

8.4. Inklyuziv ta'lim jarayonida autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarni o'qitish uchun maxsus ta'lim sharoitlarini yaratish.

Inklyuziv ta'lim tizimida autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarni muvaffaqiyatli o'qitish, avvalo, ular uchun maxsus ta'lim sharoitlarini yaratish bilan bevosita bog'liqdir. Autizm spektri buzilishlari bolaning idrok etish, muloqot, ijtimoiy o'zaro munosabat va xulq-atvorida o'ziga xos xususiyatlar bilan namoyon bo'lgani sababli, umumiy ta'lim sharoitlari ko'pincha bunday bolalarning ehtiyojlariga to'liq javob bera olmaydi. Shu bois inklyuziv ta'limda muhitni moslashtirish, pedagogik yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish va qo'llab-quvvatlovchi tizimlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar uchun maxsus ta'lim sharoitlarini yaratish jarayoni, eng avvalo, ta'lim muhitining psixologik xavfsizligini ta'minlashdan boshlanadi. Bunday bolalar tashqi ta'sirlarga, ayniqsa shovqin, yorug'lik, keskin tovushlar va tartibsiz muhitga nisbatan o'ta sezgir bo'lishi mumkin. Shuning uchun sinf xonasida ortiqcha shovqinlarni kamaytirish, yorug'likni me'yorlashtirish, o'quv joyini aniq va barqaror tashkil etish muhimdir. Masalan, autizm spektr buzilishiga ega bola uchun sinfda doimiy o'rni bo'lishi, dars jarayonida kutilmagan o'zgarishlarning oldindan tushuntirilishi uning xavotirini kamaytiradi.

Maxsus ta'lim sharoitlarining muhim tarkibiy qismi — ta'lim jarayonining tuzilmaliligi va bashorat qilinuvchanligidir. Autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar uchun kundalik rejim, darslar ketma-ketligi va mashg'ulotlar tartibining aniq bo'lishi juda muhim. Shu sababli dars jadvali vizual ko'rinishda (rasmlar, belgilar, piktogrammalar orqali) taqdim etilishi tavsiya etiladi. Masalan, kun davomida qaysi mashg'ulotlar bo'lishi, tanaffuslar qachon boshlanishi va qachon tugashi oldindan ko'rsatilsa, bola o'zini ancha ishonchli his qiladi.

Inklyuziv ta'limda autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarni o'qitish uchun o'quv materialini moslashtirish va modifikasiyalash alohida ahamiyatga ega. O'quv topshiriqlari qisqa, aniq va tushunarli bo'lishi, murakkab vazifalar esa kichik bosqichlarga bo'linishi lozim. Masalan, yozma ishni bajarishda boladan birdaniga katta matn yozish talab qilinmasdan, avval bitta gap tuzish, keyin ikki-uch gapga o'tish kabi bosqichma-bosqich yondashuv

qo'llaniladi. Bu bolaning muvaffaqiyat hissini boshdan kechirishiga va motivatsiyasining oshishiga yordam beradi.

Autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar uchun vizual qo'llab-quvvatlash vositalari juda samarali hisoblanadi. Rasmlar, sxemalar, jadval va rangli belgilar orqali berilgan axborot og'zaki tushuntirishga qaraganda yaxshiroq qabul qilinadi. Shu bois dars jarayonida vizual ko'rsatmalar, namunalar va amaliy harakatlar keng qo'llanilishi zarur. Masalan, matematika darsida hisoblash amallari real buyumlar yoki rasmlar orqali tushuntirilsa, bola mavzuni tezroq anglaydi.

Maxsus ta'lim sharoitlarini yaratishda individual ta'lim dasturi va individual ta'limiy marshrut muhim o'rin tutadi. Autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan har bir bola uchun alohida maqsadlar, vazifalar va baholash mezonlari belgilanadi. Bu jarayonda bolaning kuchli tomonlari — masalan, yaxshi xotira, detallarga e'tibor, texnologiyaga qiziqish — tayanch nuqta sifatida olinadi. Individual yondashuv orqali bola umumiy sinf muhitida o'z imkoniyatlarini namoyon eta oladi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarni o'qitishda psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi ham muhimdir. Bu tizim pedagog, maktab psixologi, maxsus pedagog (defektolog), tyutor va ota-onalar hamkorligini o'z ichiga oladi. Masalan, tyutor bolaning dars jarayonidagi xulqini boshqarishga, topshiriqlarni tushunishga va sinf faoliyatiga moslashishga yordam beradi. Psixolog esa bolaning emotsional holatini qo'llab-quvvatlash, tashvish va stressni kamaytirishga qaratilgan mashg'ulotlar olib boradi.

Shuningdek, maxsus ta'lim sharoitlarini yaratishda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega. Autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar uchun tengdoshlar bilan muloqot qilish ko'pincha murakkab bo'ladi. Shu sababli guruhli o'yinlar, rolli mashg'ulotlar, kundalik hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali ijtimoiy muloqot

ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Bu mashg'ulotlar bolaning jamoadagi o'rini topishiga va ijtimoiy moslashuviga yordam beradi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalarni o'qitish uchun maxsus ta'lim sharoitlarini yaratish — bu faqatgina jismoniy muhitni moslashtirish emas, balki butun ta'lim jarayonini bolaning ehtiyojlari asosida qayta tashkil etishdir. Psixologik xavfsiz muhit, tuzilmali ta'lim jarayoni, moslashtirilgan o'quv materiallari, vizual qo'llab-quvvatlash, individual yondashuv va mutaxassislar hamkorligi orqali autizm spektr buzilishlariga ega bo'lgan bolalar ham umumiy ta'lim muhitida muvaffaqiyatli o'qishi va jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida rivojlanishi mumkin.

8.5. Dinamik integratsiya modeli. Zamonaviy inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, bolalarni ta'lim tizimiga qo'shishda yagona, qat'iy va o'zgarmas integratsiya shakllaridan foydalanish har doim ham samarali natija bermaydi. Ayniqsa rivojlanishida turli darajadagi cheklovlari mavjud bo'lgan, jumladan autistik spektr buzilishlariga ega bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga jalb etishda moslashuvchan, individual va holatga qarab o'zgarib boruvchi yondashuvlar zarur bo'ladi. Ana shu ehtiyojdan kelib chiqib, inklyuziv pedagogikada dinamik integratsiya modeli ishlab chiqilgan.

Dinamik integratsiya modeli — bu bolaning ta'lim jarayonidagi ishtiroki doimiy va o'zgarmas emas, balki uning psixologik holati, rivojlanish darajasi, ta'limiy ehtiyojlari hamda ijtimoiy moslashuviga qarab o'zgarib boradigan integratsiya shaklidir.

Ushbu modelda bola faqat “to'liq integratsiyalangan” yoki “alohida ta'lim oluvchi” sifatida qat'iy belgilab qo'yilmaydi. Aksincha, u turli bosqich va shakllarda ta'lim jarayoniga jalb etiladi va bu jarayon doimiy ravishda qayta baholanadi.

Dinamik integratsiya modelining asosiy mohiyati shundaki, an'anaviy integratsiya yondashuvida bola umumta'lim sinfiga bir marta kiritilib, undan doimiy ravishda shu muhitga moslashish talab etilgan bo'lsa, ushbu modelda

ta'lim tizimining o'zi bolaning ehtiyojlariga moslashtiriladi. Ya'ni bola ayrim darslarda umumiy sinfda, ayrim mashg'ulotlarda kichik guruhda, zarur hollarda esa individual ta'lim shaklida ishtirok etishi mumkin. Bu holat bolaning rivojlanish dinamikasiga qarab kengayib yoki qisqarib boradi. Shu sababli ushbu model "dinamik" deb nomlanadi.

Dinamik integratsiya modeli bir qator muhim tamoyillarga asoslanadi. Eng avvalo, moslashuvchanlik tamoyili asosida ta'lim shakli bolaning hozirgi holatiga qarab belgilanadi va muntazam ravishda qayta ko'rib chiqiladi. Individual rivojlanish tamoyiliga ko'ra, har bir bola o'zining rivojlanish sur'ati va imkoniyatlariga mos ravishda integratsiyalanadi. Bosqichma-bosqichlik integratsiya jarayonining asosiy sharti bo'lib, u kuzatuvdan boshlanib, qisman ishtirok va keyinchalik kengaytirilgan ishtirok bosqichlariga o'tishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, psixologik xavfsizlik tamoyiliga muvofiq bola majburiy ravishda umumiy muhitga kiritilmaydi, uning emotsional holati ustuvor hisoblanadi. Barcha qarorlar mutaxassislar va ota-onalar hamkorligi asosida qabul qilinadi.

Autistik spektr buzilishlariga ega bolalar uchun dinamik integratsiya modeli ayniqsa samarali hisoblanadi. Chunki bunday bolalarda ijtimoiy muloqotga tayyorgarlik darajasi o'zgaruvchan bo'ladi, sensor sezgirlik yuqori bo'lishi mumkin hamda emotsional zo'riqish tez yuzaga keladi. Dinamik integratsiya modeli ushbu xususiyatlarni inobatga olib, bolani majburlamasdan, uning kuchli tomonlariga tayangan holda ta'lim jarayoniga jalb etishga imkon yaratadi.

Masalan, autistik spektr buzilishlariga ega bola matematika, texnologiya yoki tasviriy san'at darslarida umumiy sinfda faol ishtirok etishi mumkin. Biroq til, adabiyot yoki jamoaviy muloqot talab qiladigan mashg'ulotlarda u kichik guruh yoki individual ta'lim muhitini afzal ko'rishi ehtimoli mavjud. Dinamik integratsiya modeli aynan shunday moslashuvchan yondashuvni ta'minlaydi.

Amaliyotda dinamik integratsiya modeli bir nechta shakllarda namoyon bo'ladi. Ularga qisman integratsiya, ya'ni bolaning faqat ayrim fanlar yoki

faoliyatlarda umumiy sinfda ishtirok etishi; vaqtinchalik integratsiya, bunda bolaning umumiy sinfda bo'lish vaqti bosqichma-bosqich oshiriladi; faoliyatga asoslangan integratsiya, ya'ni bola o'ziga qiziqarli faoliyatlar orqali umumiy muhitga kirib borishi; hamda moslashuvchan guruh integratsiyasi, ya'ni kichik guruhlar orqali ijtimoiylashuvni rivojlantirish shakllari kiradi.

Dinamik integratsiya modelining afzalliklari ko'p qirrali bo'lib, u bolada stress va qo'rquvni kamaytiradi, ijtimoiy moslashuvni tabiiy yo'l bilan rivojlantiradi, bolaning kuchli tomonlariga tayanadi, muvaffaqiyatsizlik hissining oldini oladi va inklyuziv muhitda barqaror rivojlanishni ta'minlaydi. Eng muhimi, ushbu model bolani emas, balki ta'lim tizimini moslashishga undaydi.

Pedagogik nuqtai nazardan dinamik integratsiya modeli o'qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy moslashuvchanlikni talab etadi. O'qituvchi bolaning holatini muntazam kuzatib borishi, ta'lim shakllarini o'z vaqtida o'zgartira olishi, baholash jarayonida moslashuvchan yondashuvi hamda sinf jamoasida bag'rikenglik va ijobiy munosabatlarni shakllantira olishi zarur.

Dinamik integratsiya modeli inklyuziv ta'limning zamonaviy, insonparvar va samarali yondashuvlaridan biridir. Ushbu model bolani qat'iy qoliplarga solmaydi, balki uning individual ehtiyojlari va rivojlanish imkoniyatlari asosida qo'llab-quvvatlaydi. Ayniqsa autistik spektr buzilishlariga ega bolalar uchun dinamik integratsiya modeli ta'limdagi tenglik, psixologik xavfsizlik va muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim strategiyalarining asosiy maqsadi nimadan iborat?
2. Intellektual yetishmovchilik darajasiga qarab ta'lim strategiyalarini tanlashda qaysi pedagogik omillar hisobga olinishi lozim?
3. Autistik spektr buzilishlariga ega bolalarning ta'limiy ehtiyojlari qanday xususiyatlari bilan boshqa bolalarnikidan farqlanadi?
4. Inklyuziv ta'limda autizm spektr buzilishlariga ega bolalar bilan ishlashda individual yondashuv nima uchun muhim hisoblanadi?

5. Dinamik integratsiya modeli intellektual yetishmovchiligi va autistik spektr buzilishlariga ega bolalar ta'limida qanday imkoniyatlar yaratadi?
6. Ushbu toifadagi bolalar uchun inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlarini izohlang.
7. Maxsus ta'lim sharoitlari (moslashtirilgan muhit, texnologiyalar, mutaxassislar) inklyuziv ta'lim jarayonida qanday rol o'ynaydi?
8. Inklyuziv ta'limda pedagog, psixolog va ota-onalar hamkorligi nega strategik ahamiyatga ega?
9. Autistik spektr buzilishlariga ega bolalarni umumta'lim muhitiga integratsiyalashda qanday qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin va ularni bartaraf etish yo'llari qanday?
10. Sizningcha, inklyuziv ta'lim strategiyalarini amaliyotga joriy etishda zamonaviy maktablar va ta'lim muassasalari oldida turgan eng muhim vazifalar nimalardan iborat?

**9-MAVZU. SENSOR KAMCHILIKLARGA EGA BO‘LGAN
BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA‘LIM STRATEGIYALARI VA
ULARNI AMALGA OSHIRISH SHART-SHAROITLARI**

Reja:

1. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni ta‘limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari.
2. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inkluziv ta‘lim jarayonida qo‘llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari.
3. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar tavsifi.
4. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni ta‘limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari.
5. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inkluziv ta‘lim jarayonida qo‘llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari.

9.1. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni ta‘limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar inkluziv ta‘lim tizimida alohida e‘tibor talab etadigan o‘quvchilar toifasiga kiradi. Eshitish qobiliyatining to‘liq yoki qisman yo‘qolishi bolaning nutq rivoji, bilish jarayonlari, muloqot shakllari va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli bunday bolalarning ta‘limiy ehtiyojlari va imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish inkluziv ta‘limni samarali tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta‘limiy ehtiyojlari, avvalo, axborotni qabul qilishning o‘ziga xosligi bilan belgilanadi.

Eshitish analizatori yetarli darajada faol bo'lmagani sababli, bu bolalar atrof-muhitdan olinadigan ma'lumotlarning asosiy qismini vizual, kinestetik va taktil kanallar orqali qabul qiladi. Shu bois ularning ta'lim jarayonida vizual tayanchlar — rasmlar, sxemalar, jadvallar, piktogrammalar, yozma ko'rsatmalar va multimediya vositalari muhim ahamiyat kasb etadi. Og'zaki tushuntirishlar esa aniq, sekin va imkon qadar vizual vositalar bilan birga berilishi zarur.

Nutq rivojlanishi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Eshitish qobiliyatining cheklanganligi tufayli nutqning shakllanishi sekinlashadi yoki o'ziga xos tarzda rivojlanadi. Ayrim bolalarda og'zaki nutq cheklangan bo'lishi, boshqalarida esa imo-ishora tili yoki yozma nutq ustuvor muloqot vositasiga aylanishi mumkin. Shu sababli ta'lim jarayonida nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus metodlar, logopedik mashg'ulotlar va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan yondashuvlar zarur bo'ladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning muhim ta'limiy ehtiyojlaridan yana biri — muloqotga bo'lgan ehtiyojdir. Muloqotdagi cheklovlar ularning ijtimoiy tajribasini toraytirishi, o'z fikrini ifodalashda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Inklyuziv ta'lim sharoitida bu bolalar tengdoshlari bilan samarali muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lishi uchun sinf jamoasida qulay psixologik muhit yaratish, bag'rikenglik va o'zaro hurmatni shakllantirish muhimdir. O'qituvchi tomonidan imo-ishora tilidan foydalanish, yozma muloqotga imkon yaratish va sinfdoshlarni qo'llab-quvvatlovchi rolga jalb etish ushbu ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar katta ta'limiy imkoniyatlarga ham egadir. Ularning intellektual salohiyati, odatda, saqlangan bo'lib, qulay pedagogik sharoitlar yaratilgan taqdirda umumiy ta'lim dasturlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari mumkin. Ko'plab bunday bolalarda vizual xotira,

kuzatuvchanlik, makoniy tasavvur va amaliy faoliyatga moyillik yaxshi rivojlangan bo‘ladi. Ushbu kuchli tomonlarga tayangan holda ta’lim jarayonini tashkil etish ularning bilim olishdagi muvaffaqiyatini oshiradi.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishda texnologik vositalarning roli alohida ahamiyatga ega. Eshitish apparatlari, koxlear implantlar, subtitrlar, vizual taqdimotlar va raqamli ta’lim resurslari ta’lim mazmunini qulayroq qabul qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu texnologiyalarni pedagogik jarayonga to‘g‘ri integratsiya qilish, ularni faqat texnik yordam vositasi sifatida emas, balki ta’limni individuallashtirish vositasi sifatida qo‘llash talab etiladi.

Psixologik jihatdan eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar ko‘pincha o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashga ehtiyoj sezadi. Ta’lim jarayonida doimiy muvaffaqiyatsizlik hissi, tushunilmaslik yoki chetda qolish holatlari ularning motivatsiyasini pasaytirishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi tomonidan ijobiy rag‘batlantirish, yutuqlarni e’tirof etish va individual yondashuvni ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa bolaning o‘z imkoniyatlariga ishonchini kuchaytiradi va ta’limga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’limiy ehtiyojlari ularning axborotni qabul qilish, muloqot qilish va nutqni rivojlantirishdagi o‘ziga xosliklari bilan belgilanadi. Shu bilan birga, ularning intellektual va shaxsiy imkoniyatlari to‘laqonli ta’lim olishga yetarli bo‘lib, inklyuziv ta’lim sharoitida moslashtirilgan pedagogik yondashuvlar orqali muvaffaqiyatli rivojlanishi mumkin. Ta’lim jarayonida ushbu ehtiyoj va imkoniyatlarning uyg‘un hisobga olinishi inklyuziv ta’limning samaradorligini ta’minlaydi hamda har bir bolaning ta’lim olish huquqini amalda ro‘yobga chiqaradi.

9.2. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni inkluziv ta’lim jarayonida qo‘llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari.

Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar inklyuziv ta’lim tizimida alohida pedagogik e’tibor va maxsus yondashuvni talab etuvchi toifa hisoblanadi. Eshitish analizatorining qisman yoki to‘liq faoliyatdan cheklanishi bolaning

nutqiy rivoji, muloqot jarayoni, bilish faoliyati va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois bunday bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini aniqlash va ularning mavjud imkoniyatlariga tayangan holda ta'lim jarayonini tashkil etish inklyuziv ta'limning muhim vazifalaridan biridir.

“Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish vizual-ta’limiy tayanchlarga asoslanish, nutqni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus metodlardan foydalanish hamda ijobiy psixologik muhit yaratishni talab etadi”¹⁹

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’limiy ehtiyojlari, avvalo, axborotni qabul qilish usullarining o‘ziga xosligi bilan belgilanadi. Ular uchun eshitish orqali qabul qilinadigan ma’lumotlar hajmi cheklangan yoki butunlay mavjud bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli bunday bolalarda vizual idrok ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonida ko‘rgazmalilik, yozma materiallar, sxemalar, jadvallar, piktogrammalar va texnologik vositalardan foydalanish ularning asosiy ehtiyojlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqning shakllanishi kechroq va murakkabroq kechishi mumkinligi sababli, til va nutqni rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus pedagogik yordam ham zarur hisoblanadi.

Shu bilan birga, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning imkoniyatlari ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Mazkur toifadagi bolalar ko‘pincha vizual xotira, diqqatni jamlash, tasviriy va amaliy faoliyatda yuqori natijalarni namoyon eta oladi. Ularning fazoviy tasavvuri, tasviriy san’atga moyilligi, texnik va amaliy topshiriqlarni bajarishdagi aniqligi ta’lim jarayonida samarali foydalanilishi mumkin bo‘lgan muhim resurs hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim aynan shu kuchli tomonlarga tayangan holda bolalarning rivojlanishini ta’minlashni ko‘zda tutadi.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’lim jarayonida qo‘llab-quvvatlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish tizimli va kompleks

¹⁹ Qodirova, M. R., & To‘raqulov, A. R. o‘. (2021). *Inklyuziv ta’lim sharoitida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitishning pedagogik-psixologik asoslari*. Zamonaviy ta’lim / Современное образование, 4(115), 38–44.

yondashuvni talab etadi. Avvalo, ta'lim muassasasida to'siqsiz va moslashuvchan muhit tashkil etilishi lozim. Bunga sinf xonalarining akustik jihatdan moslashtirilishi, shovqin manbalarini kamaytirish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida vizual aloqa uchun qulay joylashuvni ta'minlash kiradi. O'qituvchining yuzma-yuz turib dars o'tishi, lab harakatlarining aniq ko'rinishi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash strategiyalarining muhim yo'nalishlaridan biri — ta'lim mazmunini moslashtirish va differensial yondashuvdir. O'quv materiallari soddalashtirilgan, mantiqan izchil va vizual jihatdan boy shaklda taqdim etilishi zarur. Murakkab matnlar qisqa gaplar bilan ifodalanadi, asosiy tushunchalar alohida ajratib ko'rsatiladi. Og'zaki tushuntirishlar yozma ko'rsatmalar bilan mustahkamlanadi. Bu yondashuv eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning bilimlarni to'liq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlash strategiyalarida maxsus texnik va kommunikativ vositalardan foydalanish ham muhim o'rin tutadi. Eshitish apparatlari, FM-tizimlar, subtitrli videomateriallar, interaktiv taqdimotlar va raqamli resurslar ta'lim jarayonini samaraliroq qiladi. Shu bilan birga, imo-ishora tili, daktil nutq yoki yozma muloqot elementlaridan foydalanish o'quvchining kommunikativ ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda psixologik jihatlar ham alohida e'tiborni talab etadi. Bunday bolalar tengdoshlar bilan muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishi, o'zini cheklangan his qilishi mumkin. Shu sababli inklyuziv muhitda ijobiy psixologik iqlim yaratish, sinf jamoasida bag'rikenglik va hamkorlikni shakllantirish muhim vazifalardan biridir. O'qituvchi va psixolog tomonidan olib boriladigan tushuntirish ishlari, jamoaviy faoliyatlar va o'zaro yordamni rag'batlantirish bu jarayonda muhim rol o'ynaydi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun mutaxassislar va ota-onalar hamkorligi ham muhim shart hisoblanadi. Surdopedagog, psixolog, sinf rahbari va ota-onalar o'rtasidagi uzviy hamkorlik

bolaning ta'limiy ehtiyojlarini to'liq qondirishga xizmat qiladi. Ota-onalarga metodik tavsiyalar berish, uy sharoitida ta'limni qo'llab-quvvatlash yo'llarini tushuntirish inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda inklyuziv ta'lim jarayonini tashkil etish — bu faqat moslashuv emas, balki pedagogik adolat va insonparvarlikning amaliy ifodasidir. To'g'ri tashkil etilgan shart-sharoitlar va ilmiy asoslangan strategiyalar orqali eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar umumiy ta'lim muhitida o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta oladi va jamiyatning faol a'zosi sifatida shakllanadi.

9.3. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar tavsifi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar — bu ko'rish analizatori faoliyatining to'liq yoki qisman buzilishi natijasida atrof-muhitni vizual idrok etish imkoniyatlari cheklangan bolalar hisoblanadi. Ushbu toifadagi bolalarda ko'rish funksiyasining buzilishi tug'ma yoki orttirilgan bo'lishi mumkin hamda u bolaning bilish jarayoni, ijtimoiy moslashuvi, nutq rivoji va ta'lim faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Inklyuziv ta'lim tizimida ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni to'g'ri tavsiflash va ularning rivojlanish xususiyatlarini chuqur anglash samarali pedagogik yordamni tashkil etishning muhim sharti hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim tizimida ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilish masalasi bolaning ko'rish darajasi bilan bir qatorda uning funksional imkoniyatlari, o'quv faoliyatida ishtirok eta olish qobiliyati va moslashtirilgan sharoitlar mavjudligi asosida hal etiladi.

Zamonaviy inklyuziv pedagogika ko'rish darajasini qat'iy cheklov sifatida emas, balki ta'lim muhitini moslashtirish zaruratini belgilovchi omil sifatida talqin qiladi.

Ko'rish nuqsonlari xalqaro va milliy pedagogik-psixologik amaliyotda odatda uch asosiy toifaga ajratiladi: zaif ko'ruvchi bolalar, ko'zi ojiz (total yoki

deyarli ko'rmaydigan) bolalar va funksional ko'rish imkoniyati saqlangan bolalar. Inklyuziv ta'limga qabul qilish masalasi aynan ushbu toifalarga qarab differensial tarzda hal etiladi.

Inklyuziv ta'limga eng qulay tarzda jalb etiladigan guruh — bu zaif ko'ruvchi bolalar hisoblanadi. Ular odatda tuzatish (optik vositalar — ko'zoynak, linza) bilan yoki ularsiz ham ma'lum darajada vizual axborotni qabul qila oladi. Pedagogik amaliyotda zaif ko'ruvchi bolalar deganda ko'rish o'tkirligi odatda 0,05 dan 0,3 gacha bo'lgan, biroq ko'rish funksiyasi ta'lim faoliyatida qisman saqlangan bolalar tushuniladi. Bunday bolalar umumta'lim sinfida o'qishi mumkin, ammo ular uchun yirik shriftli darsliklar, kontrast ranglar, yaxshi yoritish, doskaga yaqin joylashish kabi maxsus shart-sharoitlar yaratilishi lozim.

Ko'rish o'tkirligi 0,05 dan past bo'lgan, ya'ni deyarli ko'rmaydigan yoki ko'zi ojiz bolalar masalasida inklyuziv ta'limga qabul qilish individual baholanadi. Agar bunday bolaning taktil, eshitish va kognitiv imkoniyatlari yaxshi rivojlangan, u Brayl yozuvi, audio materiallar va maxsus texnologiyalar yordamida o'quv materialini o'zlashtira olsa, inklyuziv ta'lim shaklida o'qishi mumkin. Biroq bu holatda ta'lim muassasasida maxsus pedagog (tiflopedagog), texnik vositalar va moslashtirilgan baholash tizimi mavjud bo'lishi shart.

Inklyuziv ta'limga qabul qilishda faqat tibbiy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolish zamonaviy yondashuvlarga zid hisoblanadi. Hozirgi vaqtda yetakchi konsepsiyalarga ko'ra, bolaning inklyuziv ta'limga tayyorligi quyidagi mezonlar asosida aniqlanadi:

- bolaning funksional ko'rish imkoniyati (qanday axborotni qabul qila olishi);
- ko'rish nuqsonining barqaror yoki progressiv ekanligi;
- bolaning o'quv faoliyatiga motivatsiyasi;
- muqobil axborot kanallaridan (eshitish, sezgi) foydalana olish darajasi;
- ta'lim muassasasining moslashtirilgan sharoitlarga ega ekanligi.

Shu sababli inklyuziv ta'limga qabul qilishda “qanchalik ko‘radi?” degan savoldan ko‘ra, “qanday sharoitda o‘qiy oladi?” degan yondashuv ustuvor hisoblanadi.

Amaliyotda ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim quyidagi holatlarda samarali bo‘ladi: bola yirik shriftli yoki audio materiallardan foydalana olsa; dars jarayoni vizual emas, ko‘pkanalli (eshitish, amaliy faoliyat) asosda tashkil etilsa; baholash jarayoni yozma emas, og‘zaki yoki amaliy shaklda moslashtirilsa; sinf muhitida psixologik xavfsizlik va bag‘rikenglik ta’minlansa. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning bilish faoliyati o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Vizual axborotning cheklanganligi tufayli ular atrofdagi predmetlar, hodisalar va fazoviy munosabatlarni bevosita kuzatish orqali emas, balki bilvosita yo‘l bilan — eshitish, teginish va harakat orqali o‘zlashtiradi. Bu holat tushunchalarning shakllanishida o‘ziga xoslikni yuzaga keltiradi va ta’lim jarayonida ko‘proq ko‘rgazmali-amaliy metodlardan foydalanishni talab qiladi.

Nutq rivoji ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda asosan saqlangan bo‘lsa-da, ayrim hollarda so‘zlarning ma’nosini to‘liq tushunmaslik, obrazli tasavvurlarning yetishmasligi yoki fazoviy tushunchalarning sust rivojlanishi kuzatilishi mumkin. Bu holat ko‘rish tajribasining cheklanganligi bilan izohlanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida tushunchalarni aniq, tizimli va ko‘p hissiy (multisensor) asosda shakllantirish muhim hisoblanadi.

Psixologik jihatdan ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda o‘ziga ishonchsizlik, mustaqil harakat qilishdan cho‘chish, yangi muhitga moslashishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy muhitda erkin harakatlana olmaslik ularning muloqot faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Biroq ijobiy psixologik muhit, qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik yondashuv va tengdoshlar bilan to‘g‘ri tashkil etilgan o‘zaro munosabatlar bu qiyinchiliklarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning harakat va fazoviy yo‘nalish ko‘nikmalari ham o‘ziga xos rivojlanadi. Ko‘rish axborotining cheklanganligi ularning makon orientatsiyasi va harakat aniqligiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli

bunday bolalarda maxsus harakat mashqlari, fazoviy yoʻnalishlarni oʻrgatish va mustaqil harakatlanish koʻnikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv taʼlim sharoitida koʻrishida nuqsoni boʻlgan bolalar teng huquqli taʼlim subyekti sifatida qaraladi. Ularning rivojlanishidagi cheklovlar imkoniyatsizlik sifatida emas, balki taʼlim muhitini moslashtirish zaruratini bildiruvchi omil sifatida talqin etiladi. Shuning uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlarda koʻrishida nuqsoni boʻlgan bolalarni taʼlim jarayoniga jalb etishda individual ehtiyojlarga yoʻnaltirilgan, insonparvarlik va tenglik tamoyillariga asoslangan strategiyalar ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Koʻrishida nuqsoni boʻlgan bolalar — oʻziga xos bilish, psixologik va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlariga ega boʻlgan shaxslar boʻlib, ular uchun inklyuziv taʼlim sharoitida maxsus pedagogik yondashuv, moslashtirilgan taʼlim muhiti va doimiy qoʻllab-quvvatlash tizimini yaratish zarur hisoblanadi. Ana shunday yondashuvgina ushbu toifadagi bolalarning taʼlimdagi muvaffaqiyati va jamiyatga toʻlaqonli integratsiyasini taʼminlaydi.

9.4. Koʻrishida nuqsoni boʻlgan bolalarni taʼlimiy ehtiyojlari va imkoniyatlari. Koʻrishida nuqsoni boʻlgan bolalar taʼlim jarayonida alohida eʼtibor va maxsus pedagogik yondashuvni talab etadigan oʻquvchilar toifasiga kiradi. Koʻrish analizatori orqali olinadigan axborot insonning bilish faoliyatida yetakchi oʻrin tutgani sababli, koʻrishdagi cheklanishlar bolaning bilimlarni oʻzlashtirish jarayoniga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Shu bilan birga, koʻrishida nuqsoni boʻlgan bolalarning intellektual salohiyati, oʻrganish imkoniyatlari va ijtimoiy rivojlanish salohiyati asosan saqlangan boʻlib, taʼlim jarayoni toʻgʻri tashkil etilganda ular umumtaʼlim muhitida muvaffaqiyatli oʻqishlari mumkin.

Koʻrishida nuqsoni boʻlgan bolalarning taʼlimiy ehtiyojlari, avvalo, axborotni qabul qilishning oʻziga xos mexanizmlari bilan bogʻliqdir. Bunday bolalar uchun vizual axborot hajmi cheklangan yoki butunlay mavjud boʻlmasligi sababli, taʼlim jarayonida eshitish, sezish, kinestetik idrok va nutq orqali oʻrganishga tayanish zarur boʻladi. Shu bois ular oʻquv materialining maxsus moslashtirilgan shakllariga ehtiyoj sezadilar. Masalan, yirik shriftli darsliklar,

Brayl yozuvidagi materiallar, audiokitoblar, relyefli rasmlar va maketlar ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning muhim ta'limiy ehtiyojlaridan biri — ta'lim muhitining moslashtirilganligidir. Sinf xonasining yorug'lik darajasi, kontrast ranglardan foydalanish, partalarning joylashuvi, harakatlanish uchun xavfsiz sharoit yaratish bu bolalarning ta'limdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Ayniqsa zaif ko'ruvchi bolalar uchun yorug'lik manbasining to'g'ri joylashtirilishi va ko'rgazmali materiallarning aniqligi muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim sur'ati va baholash tizimining moslashuvchan bo'lishiga ehtiyoj sezadilar. O'quv materialini idrok qilish va qayta ishlash ko'proq vaqt talab etishi mumkinligi sababli, ularga topshiriqlarni bajarishda qo'shimcha vaqt ajratilishi, baholashda esa bilimning mazmuniy tomoniga ustuvorlik berilishi maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv bolaning bilim darajasini adolatli baholashga xizmat qiladi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlari faqat akademik jihatlar bilan cheklanmaydi. Ular fazoviy yo'naltirilganlik, mustaqil harakatlanish va kundalik hayot ko'nikmalarini rivojlantirishga ham muhtojdirlar. Shu sababli inklyuziv ta'lim jarayonida orientatsiya va mobilitet mashg'ulotlari, predmetlar bilan amaliy ishlash, mustaqil faoliyatni rag'batlantirish muhim o'rin tutadi. Bu ko'nikmalar bolaning ta'lim muhitida o'zini erkin his qilishi va ijtimoiy faolligini oshirishga yordam beradi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy imkoniyatlari esa ko'pincha noto'g'ri baholanadi. Amalda esa, ko'rishdagi cheklanish intellektual rivojlanishning pasayishini anglatmaydi. Aksincha, ko'plab bunday bolalarda eshitish xotirasi, nutqiy rivojlanish, mantiqiy fikrlash va sezgi orqali idrok qilish kuchli rivojlangan bo'ladi. To'g'ri pedagogik yondashuv natijasida ular murakkab nazariy bilimlarni egallash, tahlil qilish va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega.

Inklyuziv ta'lim sharoitida ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar umumta'lim sinfida o'qish orqali sog'lom tengdoshlar bilan muloqot qilish, ijtimoiy rollarni

egallash va jamiyatga moslashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon ularning shaxs sifatida rivojlanishiga, mustaqillik va o'ziga bo'lgan ishonchning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlari ta'lim mazmuni, muhiti, metodlari va baholash tizimining moslashtirilishini talab etadi. Shu bilan birga, ularning ta'limiy imkoniyatlari keng bo'lib, inklyuziv ta'lim sharoitida to'g'ri pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlash orqali bu imkoniyatlar to'liq namoyon etilishi mumkin.

Inklyuziv ta'lim aynan mana shu imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishga xizmat qiluvchi insonparvar va adolatli ta'lim modeli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

9.5. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inkluziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash nafaqat maxsus pedagogik choralarni, balki butun ta'lim muhitini ularning ehtiyojlariga moslashtirishni talab etadi. Inklyuziv ta'lim nuqtai nazaridan qaralganda, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim jarayonida passiv qabul qiluvchi emas, balki faol subyekt sifatida ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishi lozim.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar turli darajadagi ko'rish imkoniyatlariga ega bo'lishi mumkin. Ular orasida ko'zi ojiz bolalar, ya'ni ko'rish funksiyasi to'liq yo'qolgan bolalar, shuningdek zaif ko'ruvchi bolalar, ya'ni ko'rish qobiliyati qisman saqlangan, ammo oddiy sharoitda axborotni vizual qabul qilishda qiyinchilikka duch keladigan bolalar mavjud. Ushbu farqlar inklyuziv ta'limda qo'llab-quvvatlash strategiyalarini tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim jarayonida ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashning asosiy shartlaridan biri — ta'lim muhitini moslashtirishdir. Ta'lim muassasasida jismoniy muhit bolalar uchun xavfsiz va qulay bo'lishi zarur. Bunga sinf xonalarining yetarli darajada yoritilishi, zinapoya va yo'laklarda yo'naltiruvchi belgilar mavjudligi, kontrast ranglardan foydalanish, parta va doskaning joylashuvini bolaning ko'rish imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etish kiradi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchi sinfda mustaqil harakatlana olishi uning psixologik holati va o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Pedagogik shart-sharoitlar ham muhim o'rin tutadi. O'quv materiallarini yetkazishda vizual axborotning alternativ shakllaridan foydalanish zarur. Masalan, yirik shriftli matnlar, Brayl alifbosidagi darsliklar, audio materiallar, taktil modellardan foydalanish ta'lim mazmunini o'zlashtirishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi dars jarayonida og'zaki izohlarni aniq, izchil va batafsil berishi, tasviriy ifodalardan ko'ra tushunarli og'zaki tavsiflardan foydalanishi lozim.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda individual va differensial yondashuv asosiy strategiya sifatida qaraladi. Har bir bolaning ko'rish darajasi, idrok qilish uslubi va o'rganish sur'ati inobatga olinib, individual ta'lim dasturi va ta'limiy marshrut ishlab chiqiladi. Masalan, zaif ko'ruvchi bola umumiy sinfda ta'lim olishi mumkin, biroq topshiriqlar hajmi, bajarish vaqti yoki baholash shakli moslashtiriladi. Ko'zi ojiz bolalar uchun esa ayrim fanlar bo'yicha individual yoki kichik guruhli mashg'ulotlar tashkil etilishi mumkin.

Inklyuziv ta'limda texnologik qo'llab-quvvatlash strategiyasi ham katta ahamiyatga ega. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ekran o'qiydigan dasturlar, ovozli darsliklar, elektron Brayl displeylari, audioyozuvlar va maxsus ilovalar o'quvchilarning mustaqil ishlashini ta'minlaydi. Bunday vositalardan foydalanish bolani ta'lim jarayoniga faol jalb etib, uning akademik salohiyatini yuzaga chiqarishga yordam beradi.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash ham inklyuziv ta'lim strategiyalarining ajralmas qismi hisoblanadi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda ba'zan o'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy chekinish yoki tengdoshlar bilan muloqotda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Shu sababli psixolog tomonidan olib boriladigan individual suhbatlar, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar va sinf jamoasida bag'rikenglik muhitini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida mutaxassislar va ota-onalar hamkorligi muhim strategik shart hisoblanadi. Defektolog, tiflopedagog, psixolog, sinf rahbari va ota-onalar o'rtasidagi muntazam hamkorlik bolaning rivojlanish dinamikasini kuzatish, ta'lim strategiyalarini o'z vaqtida moslashtirish imkonini beradi. Ota-onalarning ta'lim jarayoniga jalb etilishi esa bolaning uy va maktab muhitida uzluksiz qo'llab-quvvatlanishini ta'minlaydi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari ta'lim muhitini moslashtirish, individual yondashuvni ta'minlash, maxsus pedagogik va texnologik vositalardan foydalanish, psixologik yordam ko'rsatish hamda mutaxassislar va ota-onalar hamkorligini yo'lga qo'yishga asoslanadi

. Ushbu strategiyalar inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — har bir bolaning imkoniyatlarini e'tirof etgan holda, uning to'laqonli ta'lim olishi va jamiyatda munosib o'rin egallashini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Sensor kamchilik tushunchasi nimani anglatadi va u inklyuziv ta'lim jarayonida qanday pedagogik muammolarni keltirib chiqaradi?
2. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari qaysi omillar bilan belgilanadi?
3. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash uchun qanday maxsus shart-sharoitlar yaratilishi lozim?

4. Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashda qaysi pedagogik strategiyalar eng samarali hisoblanadi?
5. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar tavsifida ularning psixologik va bilish xususiyatlari qanday namoyon bo'ladi?
6. Inklyuziv ta'limga qabul qilinadigan bolaning ko'rish darajasi qanday mezonlar asosida baholanadi va bu jarayonda nimalarga e'tibor qaratiladi?
7. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olish inklyuziv ta'lim samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
8. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlashda ta'lim muhitini moslashtirish qanday ahamiyatga ega?
9. Sensor kamchiliklarga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim strategiyalarini amalga oshirishda pedagog, mutaxassislar va ota-onalar hamkorligi nima uchun muhim?
10. Sensor kamchiliklarga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashda inklyuziv ta'limning insonparvarlik va tenglik tamoyillari qanday ro'yobga chiqariladi?

10-MAVZU: TAYANCH-HARAKAT APPARATIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA’LIM STRATEGIYALARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH SHART-SHAROITLARI

Reja:

1. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar tavsifi.
2. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalarni ta’limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari.
3. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inkluziv ta’lim jarayonida qo‘llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari.

10.1. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar tavsifi.

Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar — bu suyak, mushak, bo‘g‘imlar hamda markaziy va periferik asab tizimi faoliyatidagi buzilishlar natijasida harakatlanish, muvozanat saqlash va fazoda yo‘nalish qobiliyatlarida cheklovlar mavjud bo‘lgan bolalar guruhidir. Ushbu nuqsonlar tug‘ma yoki orttirilgan bo‘lishi mumkin hamda bolaning kundalik faoliyati, ta’lim jarayonida ishtiroki va ijtimoiy moslashuviga turli darajada ta’sir ko‘rsatadi.

Tayanch-harakat apparati buzilishlari ko‘pincha markaziy asab tizimi zararlanishi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Bunday holatlarda bolaning intellektual rivojlanishi saqlangan bo‘lishi mumkin, biroq jismoniy harakatlanish imkoniyatlari cheklangan bo‘ladi.

Shu sababli tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalarni faqat jismoniy imkoniyatlari asosida baholash noto‘g‘ri hisoblanadi. Inkluziv ta’lim

nuqtai nazaridan ushbu bolalar to‘laqonli ta’lim olish va jamiyat hayotida ishtirok etish huquqiga ega bo‘lgan shaxslar sifatida qaraladi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ta’kidlaganidek, tayanch-harakat apparati bilan bog‘liq cheklovlar bolaning intellektual salohiyatini emas, balki uning muhit bilan o‘zaro aloqasini cheklaydi; shu sababli nogironlik shaxsning individual holatidan ko‘ra, atrof-muhit sharoitlari bilan belgilanadi.²⁰

Mazkur toifadagi bolalarda uchraydigan asosiy buzilishlarga miya falaji (serebral falaj), mushak distrofiyalari, suyak va bo‘g‘imlarning tug‘ma deformatsiyalari, umurtqa pog‘onasi qiyshayishlari, jarohatlar yoki kasalliklar oqibatida yuzaga kelgan harakat cheklovlari kiradi. Ushbu buzilishlar bolaning harakat tezligi, aniqligi, koordinatsiyasi va mustaqilligiga turli darajada ta’sir qiladi.

Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalarning umumiy tavsifida quyidagi xususiyatlar kuzatilishi mumkin:

- yurish yoki o‘tirishda qiyinchilik;
- qo‘l va oyoqlarda harakatlarning cheklanganligi yoki muvofiqlashmaganligi;
- tez charchash;
- yozish, chizish, mayda motorika bilan bog‘liq faoliyatlarda qiyinchiliklar;
- fazoda yo‘nalish va muvozanatni saqlashda muammolar.

Shu bilan birga, ushbu bolalarda nutq, idrok va tafakkur rivojlanishi normal yoki biroz sekinlashgan bo‘lishi mumkin. Ba’zi hollarda esa harakat buzilishlari nutq apparati mushaklarining ham faoliyatiga ta’sir qilib, talaffuzdagi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Biroq bu holat bolaning bilim olish qobiliyatini to‘liq cheklamaydi, balki maxsus pedagogik yondashuvni talab etadi.

²⁰ World Health Organization. (2001). *International classification of functioning, disability and health (ICF)*. World Health Organization. <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health>

Inklyuziv ta'lim sharoitida tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar ko'pincha jismoniy muhit bilan bog'liq to'siqlarga duch keladi. Zinapoyalar, tor yo'laklar, moslashtirilmagan partalar, yozuv taxtalarining noqulay joylashuvi kabi omillar ularning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli ularning tavsifida faqat tibbiy holat emas, balki ta'lim muhitining moslashuv darajasi ham muhim o'rin tutadi.

Psixologik jihatdan tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi, tengdoshlar bilan muloqotda tortinchoqlik yoki ijtimoiy faollikning cheklanishi kuzatilishi mumkin. Bu holatlar ko'pincha jismoniy cheklovlardan ko'ra jamiyatning noto'g'ri munosabati va yetarli qo'llab-quvvatlashning yo'qligi bilan bog'liq bo'ladi. Inklyuziv muhitda esa ijobiy munosabat, tenglik va hamkorlik tamoyillari ushbu bolalarning shaxs sifatida rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar — bu faqat jismoniy cheklovlarga ega bo'lgan emas, balki tegishli shart-sharoitlar yaratilgan taqdirida ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok eta oladigan, intellektual va ijtimoiy salohiyatga ega bo'lgan bolalardir. Inklyuziv ta'lim ularning imkoniyatlarini cheklash emas, balki mavjud salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qilishi lozim.

10.2. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarni ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar inklyuziv ta'lim tizimida alohida e'tibor talab etuvchi toifalardan biri hisoblanadi. Ushbu bolalarda suyak-mushak tizimi, bo'g'imlar yoki markaziy va periferik nerv tizimi faoliyatidagi buzilishlar natijasida harakatlanish, tana holatini boshqarish, muvozanatni saqlashda qiyinchiliklar kuzatiladi. Biroq shuni alohida ta'kidlash lozimki, tayanch-harakat apparatidagi nuqson bolaning intellektual salohiyati yoki bilim olish qobiliyatini avtomatik tarzda cheklab qo'ymaydi. Aksariyat hollarda bu bolalar aqliy jihatdan to'liq saqlangan bo'lib, to'g'ri pedagogik sharoit yaratilganda umumta'lim dasturlarini muvaffaqiyatli o'zlashtira oladilar.

Ushbu toifadagi bolalarning ta'limiy ehtiyojlari, avvalo, ularning jismoniy imkoniyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Eng muhim ehtiyojlardan biri — ta'lim muhitining jismoniy jihatdan moslashtirilgan bo'lishidir. Masalan, nogironlar aravachasida harakatlanadigan bola uchun maktab binosida panduslar, liftlar, keng eshiklar, sinf xonasida esa erkin harakatlanish imkonini beruvchi joylashuv bo'lishi zarur. Agar bu sharoitlar yaratilmasa, bola bilim olishdan emas, balki sinfga kirib-chiqishning o'zidayoq jiddiy to'siqlarga duch keladi.

Ta'limiy ehtiyojlarning yana bir muhim jihati — dars jarayonining moslashuvchan tashkil etilishidir. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bola yozishda, doskaga chiqishda yoki tezkor amaliy topshiriqlarni bajarishda qiynalishi mumkin. Masalan, qo'l mushaklarida spastiklik bo'lgan o'quvchi yozma ishlarni sekin bajaradi. Bunday holatda o'qituvchi undan tez yozishni talab qilmasligi, balki og'zaki javob berish, kompyuterda yozish yoki topshiriq hajmini moslashtirish orqali bilimni baholashi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shuningdek, bu bolalar uchun psixologik xavfsizlik va ijobiy munosabat juda muhim ehtiyoj hisoblanadi. Jismoniy cheklovlar tufayli ular o'z tengdoshlaridan "farqli" ekanligini his qilishi mumkin. Agar pedagog yoki sinf jamoasi tomonidan noto'g'ri munosabat bo'lsa, bu bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi va ta'lim motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli o'qituvchi sinfda bag'rikenglik, hamkorlik va o'zaro yordam madaniyatini shakllantirishi zarur.

Bo'lajak pedagoglar uchun eng muhim tushunchalardan biri shuki, tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bola — bu "qobiliyatsiz bola" emas. Aksincha, ko'plab bunday bolalarda intellektual qobiliyatlar, mantiqiy fikrlash, og'zaki nutq, ijodkorlik va axborot bilan ishlash ko'nikmalari yaxshi rivojlangan bo'ladi.

Masalan, harakatlanishda cheklovi bo'lgan, ammo nutqi ravon va fikrlashi tez bo'lgan o'quvchi tarix, adabiyot, huquqshunoslik kabi fanlarda juda yuqori natijalarga erishishi mumkin. Yoki qo'l harakati cheklangan, biroq kompyuter texnologiyalaridan yaxshi foydalana oladigan o'quvchi informatika va raqamli

texnologiyalar sohasida o'z imkoniyatlarini namoyon etadi. Demak, pedagog bolaning jismoniy chekloviga emas, uning kuchli tomonlariga tayangan holda ta'lim jarayonini tashkil etishi lozim.

Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun zamonaviy texnologiyalar katta imkoniyatlar yaratadi. Planshetlar, noutbuklar, ovozli yozuvlar, maxsus klaviaturalar va dasturiy vositalar bolaning mustaqil ishlashini yengillashtiradi. Masalan, yozishda qiynaladigan bola uchun diktovka asosida matn terish imkoniyati uning bilimini to'liq namoyon etishiga xizmat qiladi.

Bo'lajak pedagoglar shuni chuqur anglab yetishlari kerakki, tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda asosiy vazifa — ularni “oddiy o'quvchiga o'xshatish” emas, balki ta'lim jarayonini bolaning real imkoniyatlariga moslashtirishdir. Agar muhit mos bo'lsa, yondashuv mos bo'lsa va baholash adolatli tashkil etilsa, bunday bolalar umumiy ta'lim jarayonida faol ishtirok etadi va yuqori natijalarga erishadi.

Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlari asosan jismoniy muhitni moslashtirish, dars jarayonining moslashuvchanligi va psixologik qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq bo'lsa, ularning ta'limiy imkoniyatlari intellektual salohiyat, texnologik vositalardan foydalanish va individual yondashuv orqali to'liq namoyon bo'lishi mumkin.

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogning kasbiy mahorati aynan shu ehtiyoj va imkoniyatlar o'rtasida muvozanatni topa olishida namoyon bo'ladi.

10.3. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarni inkluziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari. Zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimida tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash alohida pedagogik, tashkiliy va ijtimoiy mas'uliyatni talab etadi. Tayanch-harakat apparati nuqsonlari suyak-mushak tizimi, bo'g'imlar, nerv-mushak boshqaruvi bilan bog'liq bo'lib, bolaning harakatlanishi, tana holatini boshqarishi, muvozanatni saqlashi va ayrim hollarda

nutq hamda yozuv faoliyatiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ushbu toifadagi bolalarning aksariyatida intellektual salohiyat saqlangan bo'ladi, bu esa ularning umumta'lim muhitida muvaffaqiyatli ta'lim olishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratilsa, yuqori natijalarga erishish mumkinligini ko'rsatadi.

Inklyuziv ta'lim nuqtai nazaridan tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda asosiy e'tibor bolaning cheklovlariga emas, balki uning imkoniyatlariga qaratiladi. Bunday yondashuv ta'lim jarayonida tibbiy modeldan ijtimoiy-pedagogik modelga o'tishni anglatadi. Ya'ni muammo bolaning o'zida emas, balki ta'lim muhitining moslashmaganligida ekanligi tan olinadi. Shu sababli inklyuziv ta'lim strategiyalari avvalo muhitni, metodlarni va pedagogik yondashuvlarni moslashtirishga yo'naltiriladi.

Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashning birinchi va eng muhim sharti — to'siqsiz ta'lim muhitini yaratishdir. Ta'lim muassasasining jismoniy muhiti bolaning mustaqil harakatlanishiga imkon berishi lozim. Bunga **panduslar, liftlar, keng eshiklar, sirpanmaydigan pol qoplamalari, moslashtirilgan hojatxonalar va sinf xonalaridagi qulay joylashuv** kiradi. Jahon tajribasida ta'kidlanishicha, jismoniy muhitning moslashtirilishi nafaqat harakatida nuqsoni bo'lgan bolalar, balki barcha o'quvchilar uchun qulaylik yaratadi. Bu "universal dizayn" tamoyilining amaliy ifodasidir.

Ikkinchi muhim shart — ta'lim jarayonini individual va differensial tashkil etishdir. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar tez charchashi, yozma ishlarda sekinlik, mayda motorika bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli o'quv yuklamasini moslashtirish, qo'shimcha vaqt berish, yozma topshiriqlarni og'zaki yoki texnologik vositalar orqali bajarishga ruxsat etish muhim hisoblanadi. Masalan, qo'li tez charchaydigan o'quvchi uchun diktantni klaviatura yordamida yozish yoki qisqartirilgan variantda bajarish pedagogik jihatdan to'g'ri yondashuv sanaladi.

Uchinchi shart — maxsus texnik va yordamchi vositalardan foydalanishdir. Jahon inklyuziv ta'lim amaliyotida assistiv texnologiyalar keng qo'llaniladi.

Bular qatoriga moslashtirilgan parta va stullar, aravacha foydalanuvchilar uchun balandligi sozlanadigan stol, yozishni yengillashtiruvchi tutqichlar, planshet va noutbuklar, ovoz orqali boshqariladigan dasturlar kiradi. Bu vositalar bolaning ta'lim jarayonidagi mustaqilligini oshiradi va uning tengdoshlar bilan bir xil faoliyatda ishtirok etishga imkon yaratadi.

To'rtinchi muhim shart — psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimining yo'lga qo'yilishidir. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar ko'pincha ijtimoiy-psixologik to'siqlarga ham duch keladilar. O'ziga bo'lgan ishonchsizlik, tengdoshlar tomonidan noto'g'ri munosabat, o'zini "boshqacha" his qilish holatlari ularning ta'lim motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli maktab psixologi, sinf rahbari va pedagoglar tomonidan ijobiy psixologik muhit yaratish, bolani rag'batlantirish, uning yutuqlarini e'tirof etish muhim strategiya hisoblanadi.

Beshinchi shart — ijtimoiy integratsiyani qo'llab-quvvatlashdir. Inklyuziv ta'lim faqat dars jarayoni bilan cheklanib qolmasdan, bolaning maktab hayotidagi barcha faoliyatlarda ishtirokini ta'minlashi lozim. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarni guruhli ishlarga, loyihalarga, ijodiy va intellektual tadbirlarga jalb etish orqali ularning ijtimoiy moslashuvi kuchayadi. Masalan, jismoniy faollik talab qilinmaydigan rollarni berish, jamoaviy ishda analitik yoki tashkilotchilik vazifalarini topshirish orqali bola o'zini jamoaning muhim a'zosi sifatida his qiladi.

Oltinchi shart — mutaxassislar va ota-onalar hamkorligidir. Jahon tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan pedagog, psixolog, reabilitolog, defektolog va ota-onalarning hamkorligiga bog'liq. Ota-onalar bolaning kundalik holatini, jismoniy imkoniyatlarini yaxshi biladi, pedagog esa ta'lim jarayonini boshqaradi. Ushbu hamkorlik individual ta'lim dasturini to'g'ri rejalashtirish va amalga oshirishga xizmat qiladi.

Strategik jihatdan tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda inklyuziv strategiyalar majmui qo'llaniladi. Bular qatoriga shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, differensial o'qitish, individual ta'lim dasturi va

marshrutlari, moslashtirilgan baholash tizimi kiradi. Masalan, baholashda bolaning natijasigina emas, balki uning harakat dinamikasi, sa'y-harakati va rivojlanish jarayoni ham hisobga olinadi. Bu yondashuv bolaning motivatsiyasini oshiradi va muvaffaqiyatsizlik hissining oldini oladi.

Bo'lajak pedagoglar uchun ushbu strategiyalarni anglash ayniqsa muhimdir, chunki ular kelajakda turli ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashga tayyor bo'lishlari kerak. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki qo'llab-quvvatlovchi, yo'naltiruvchi va ijtimoiy adolatni ta'minlovchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash pedagogdan sabr, moslashuvchanlik va insonparvarlikni talab etadi.

Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llab-quvvatlash shart-sharoitlari va strategiyalari tizimli, kompleks va ilmiy asoslangan bo'lishi zarur.

To'siqsiz muhit, moslashtirilgan ta'lim jarayoni, assistiv texnologiyalar, psixologik-pedagogik yordam, ijtimoiy integratsiya va mutaxassislar hamkorligi uyg'unlashgandagina inklyuziv ta'lim o'zining asl maqsadiga — har bir bolaning to'laqonli rivojlanishi va ta'limdagi teng imkoniyatlarga erishishiga xizmat qiladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar tushunchasi nimani anglatadi va bu nuqsonlar qaysi asosiy sabablarga ko'ra yuzaga keladi?
2. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlari qanday xususiyatlarga ega va ular sog'lom tengdoshlaridan qaysi jihatlari bilan farqlanadi?
3. Inklyuziv ta'lim sharoitida tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim olish imkoniyatlari qanday omillarga bog'liq?
4. Jismoniy harakatdagi cheklovlar bolaning bilish faoliyati va o'quv motivatsiyasiga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkin?

5. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ta'lim muhitini moslashtirishda qanday tashkiliy va infratuzilmaviy shart-sharoitlar yaratilishi lozim?

6. Inklyuziv sinfda bunday bolalar bilan ishlashda o'qituvchining pedagogik strategiyalari qanday bo'lishi kerak?

7. Individual ta'lim dasturi va individual ta'limiy marshrut tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limida qanday rol o'ynaydi?

8. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda pedagog, psixolog, defektolog va ota-onalar hamkorligining ahamiyatini tushuntiring.

9. Jahon tajribasida tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun qo'llaniladigan inklyuziv ta'lim strategiyalarining samarali jihatlari nimalardan iborat?

10. Siz bo'lajak pedagog sifatida tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan inklyuziv sinfda ishlash jarayonida qaysi kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lishingiz zarur, deb hisoblaysiz?

11-MAVZU: TA'LIMY TASHKILOTDA INKLYUZIV MUHITNI LOYIHALASH

Reja:

1. Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion dasturini ishlab chiqish algoritmi.
2. Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni.
3. Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda ota-onaning ishtiroki.
4. Tarmoqli shakllar inklyuziv ta'limiy muhitni yaratish manbaalari sifatida.

11.1. Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion dasturini ishlab chiqish algoritmi. Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida alohida yordamga muhtoj bolalar bilan ishlash ta'lim jarayonining muhim va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Rivojlanishida turli darajadagi cheklovlari mavjud bo'lgan bolalar erta yoshdan boshlab maqsadli pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'ladilar. Aynan maktabgacha ta'lim davri bolaning psixofiziologik rivojlanishi, nutq, bilish jarayonlari, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi bosqich bo'lgani sababli, ushbu davrda ishlab chiqiladigan korreksion dastur keyingi ta'lim bosqichlarining muvaffaqiyatini belgilab beradi.

Korreksion dastur — bu alohida yordamga muhtoj bolaning individual rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladigan, uning mavjud qiyinchiliklarini bartaraf etishga, kompensator imkoniyatlarini rivojlantirishga va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga yo'naltirilgan tizimli pedagogik faoliyat rejasidir.

Jahon inklyuziv pedagogika amaliyotida (erta aralashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, funksional yondashuv) korreksion dastur bolaning “kamchiligi”ni tuzatishga emas, balki uning rivojlanish salohiyatini ochishga xizmat qiluvchi vosita sifatida talqin qilinadi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida alohida yordamga muhtoj bolalar uchun korreksion dastur ishlab chiqish aniq algoritm asosida amalga oshirilishi lozim. Ushbu algoritm bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi va ularning har biri ilmiy-pedagogik asosga ega.

Algoritmning birinchi bosqichi — diagnostik-analitik bosqich hisoblanadi. Bu bosqichda bolaning rivojlanish darajasi kompleks tarzda o‘rganiladi. Diagnostika faqat tibbiy xulosalar bilan cheklanmay, pedagogik va psixologik baholashni ham o‘z ichiga oladi. Bola nutqi, bilish jarayonlari (diqqat, xotira, tafakkur), harakat rivoji, ijtimoiy-emotsional holati, mustaqillik darajasi va muloqot ko‘nikmalari tahlil qilinadi. Jahon tajribasiga ko‘ra, aynan funksional diagnostika — bolaning kundalik faoliyatda nimani qila olishi va qaysi vaziyatlarda qiyinchilikka duch kelishini aniqlash — korreksion dastur sifatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Ikkinchi bosqich — maqsad va vazifalarni belgilash bosqichidir. Diagnostika natijalariga tayangan holda bolaning qisqa muddatli va uzoq muddatli rivojlanish maqsadlari aniqlanadi. Ushbu maqsadlar real, erishiladigan va bolaning individual imkoniyatlariga mos bo‘lishi lozim. Masalan, nutq rivojlanishida kechikish bo‘lgan bola uchun asosiy maqsad mukammal nutqni shakllantirish emas, balki muloqotga kirishish ehtiyojini kuchaytirish va funksional so‘zlardan foydalanishni rivojlantirish bo‘lishi mumkin. Maqsadlar pedagogik, psixologik va ijtimoiy yo‘nalishlarni qamrab olgan holda belgilanadi.

Uchinchi bosqich — korreksion mazmuni tanlash va tuzish bosqichidir. Ushbu bosqichda bolaning aniqlangan ehtiyojlariga mos korreksion yo‘nalishlar belgilanadi. Bularga nutqni rivojlantirish, mayda va yirik motorikani takomillashtirish, sensor rivojlanish, emotsional sohani barqarorlashtirish, ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish kabi yo‘nalishlar kiradi. Korreksion

mazmun maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati bo'lgan o'yin asosida tashkil etilishi muhim hisoblanadi. Jahon ilmiy adabiyotlarida aynan o'yin orqali tashkil etilgan korreksion mashg'ulotlar bolalarda ijobiy natija berishi isbotlangan.

To'rtinchi bosqich — metod va texnologiyalarni tanlash bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichda korreksion ishlarni amalga oshirishda foydalaniladigan pedagogik metodlar aniqlanadi. Ular bolaning yoshiga, rivojlanish darajasiga va qiyinchilik turiga mos bo'lishi lozim. Individual mashg'ulotlar, kichik guruhli ishlash, sensor o'yinlar, harakatli mashqlar, musiqiy-terapevtik usullar, vizual va taktil materiallardan foydalanish keng qo'llaniladi. Muhimi, tanlangan metodlar bolaning faolligini oshirishi va majburiylikdan holi bo'lishi kerak.

Beshinchi bosqich — tashkiliy-sharoitlarni rejalashtirish bosqichidir. Korreksion dastur samaradorligi ko'p jihatdan yaratilgan muhitga bog'liq. Maktabgacha ta'lim tashkilotida xavfsiz, qulay, sensor jihatdan muvozanatli muhit yaratilishi zarur. Mashg'ulotlar uchun maxsus jihozlar, didaktik materiallar, tinchlanish zonalari, harakat faoliyati uchun mos joylar rejalashtiriladi. Shu bilan birga, pedagoglar, defektolog, psixolog va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik mexanizmi ham aniq belgilab olinadi.

Oltinchi bosqich — korreksion dasturini amalga oshirish bosqichi hisoblanadi. Ushbu bosqichda rejalashtirilgan mashg'ulotlar tizimli va izchil tarzda olib boriladi. Mashg'ulotlar jarayonida bolaning holati, faolligi va o'zgarishlari doimiy kuzatib boriladi. Korreksion ish qat'iy reja asosida emas, balki bolaning holatiga qarab moslashuvchan tarzda tashkil etiladi. Jahon inklyuziv pedagogikasida bunday yondashuv “dinamik korreksiya” deb ataladi.

Yettinchi bosqich — monitoring va baholash bosqichidir. Bu bosqichda bolaning rivojlanishidagi ijobiy o'zgarishlar, qiyinchiliklarning kamayishi va yangi ko'nikmalarning shakllanishi tahlil qilinadi. Baholash jarayoni bolaning yutuqlarini solishtirish emas, balki uning shaxsiy rivojlanish dinamikasini aniqlashga qaratiladi. Natijalarga ko'ra korreksion dasturga zarur o'zgartirishlar kiritiladi.

Algoritmning yakuniy bosqichi — ota-onalar bilan hamkorlik va maslahatlashuv bosqichidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida olib borilayotgan korreksion ishlar uy sharoitida ham davom ettirilmasa, barqaror natijaga erishish qiyinlashadi. Shu sababli ota-onalarga bolaning rivojlanish xususiyatlari, uyda bajarilishi mumkin bo'lgan mashqlar va kundalik muloqot usullari bo'yicha tavsiyalar beriladi. Bu jarayon ota-onani faol hamkor sifatida jalb etishga xizmat qiladi.

Alohida yordamga muhtoj bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida korreksion dasturini ishlab chiqish aniq algoritmgaga asoslangan, tizimli va ilmiy yondashuvni talab etuvchi murakkab pedagogik jarayondir. Ushbu algoritmda diagnostika, rejalashtirish, amalga oshirish va monitoring bosqichlarining uzviy uyg'unligiga asoslanib, bolaning rivojlanish salohiyatini maksimal darajada ochishga xizmat qiladi. Aynan shunday yondashuv maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limning insonparvarlik, tenglik va samaradorlik tamoyillarini amalda ro'yobga chiqaradi.

11.2. Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni. Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limiy muhitni yaratish pedagoglar jamoasining professional, ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatini talab etuvchi murakkab jarayondir. Inklyuziv muhit — bu nafaqat jismoniy sharoitlar majmui, balki o'quvchilarning xilma-xilligini qadrllovchi, har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga oluvchi va teng imkoniyatlarni ta'minlovchi pedagogik makondir. Bunday muhitni shakllantirishda pedagoglar jamoasining hamkorlikka asoslangan, tizimli va izchil faoliyati hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasi faoliyatining mazmuni, avvalo, inklyuziv qadriyatlarni anglash va qabul qilish bilan boshlanadi. Pedagog har bir bolani rivojlanish darajasi, jismoniy yoki psixologik xususiyatlaridan qat'i nazar, ta'lim jarayonining teng huquqli ishtirokchisi sifatida qabul qilishi zarur. Bu yondashuv pedagogik ongda “kamchilik” tushunchasidan voz kechib, “ta'lim ehtiyojlari xilma-xilligi” g'oyasini ustuvor qilishni talab etadi.

Jahon inklyuziv pedagogika nazariyasida aynan pedagogning ichki pozitsiyasi inklyuziv muhitning asosiy tayanch nuqtasi sifatida e'tirof etiladi.

Pedagoglar jamoasining muhim faoliyat yo'nalishlaridan biri — ta'lim jarayonini moslashtirish va individuallashtirishdir. Inklyuziv sinfda barcha o'quvchilar uchun bir xil metod va sur'atda ta'lim berish samarali natija bermaydi. Shu sababli pedagoglar jamoasi o'quv materialini differensial taqdim etish, topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra moslashtirish, turli o'qitish usullaridan foydalanish orqali har bir bolaning ta'limda muvaffaqiyat qozonishiga sharoit yaratadi. Bu jarayonda fan o'qituvchisi, maxsus pedagog, psixolog va tarbiyachilar o'zaro kelishilgan holda faoliyat yuritadi.

Inklyuziv ta'limiy muhitni shakllantirishda pedagoglar jamoasining yana bir muhim vazifasi — psixologik xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi iqlimni yaratishdir. O'quvchilar o'zlarini hurmat qilingan, qabul qilingan va tushunilgan his qilgan taqdirdagina faol o'rganishga kirishadilar. Pedagoglar jamoasi sinfda do'stona munosabatlarni shakllantirish, kamsitish va stigmatizatsiyaning oldini olish, o'zaro yordam va hamkorlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli ishlarni olib boradi. Bu jarayonda ijtimoiy-emotsional ta'lim elementlari muhim o'rin tutadi.

Pedagoglar jamoasi faoliyatining mazmuni ko'p tarmoqli hamkorlik tamoyiliga ham asoslanadi. Inklyuziv ta'lim faqat bir o'qituvchining sa'y-harakatlari bilan amalga oshmaydi. Unda fan o'qituvchilari, maxsus pedagoglar, logoped, psixolog, ijtimoiy pedagog va rahbariyat o'rtasidagi o'zaro hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Har bir mutaxassis bolaning rivojlanishiga o'z kasbiy nuqtai nazaridan yondashadi va bu yondashuvlar uyg'unlashgan holda yagona pedagogik strategiyani shakllantiradi.

Inklyuziv muhitni yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyati ota-onalar bilan hamkorlikni ham qamrab oladi. Ota-onalar bolani eng yaxshi biladigan ijtimoiy subyekt sifatida pedagogik jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiriladi. Pedagoglar ota-onalarga maslahat berish, ularni ta'lim jarayoniga jalb etish, bolaning yutuqlari va qiyinchiliklari haqida ochiq muloqot olib borish orqali

inklyuziv muhitning barqarorligini ta'minlaydi. Jahon tajribasida ota-onalar bilan samarali hamkorlik inklyuziv ta'lim muvaffaqiyatining muhim omili sifatida ko'rsatiladi.

Pedagoglar jamoasining faoliyat mazmunida kasbiy refleksiya va doimiy rivojlanish alohida o'rin egallaydi. Inklyuziv ta'lim doimiy o'zgaruvchan ehtiyojlar bilan bog'liq bo'lgani sababli pedagoglar yangi metodlarni o'rganish, o'z tajribasini tahlil qilish, malaka oshirish kurslarida qatnashish orqali o'z kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirib borishlari zarur. Bu jarayon jamoa ichida tajriba almashish va o'zaro o'rganish madaniyatini shakllantiradi.

Shuningdek, pedagoglar jamoasi ta'lim natijalarini baholashda moslashuvchan yondashuvni qo'llaydi. Inklyuziv muhitda baholash faqat bilim darajasini aniqlash vositasi emas, balki rivojlanishni qo'llab-quvvatlash mexanizmi sifatida xizmat qiladi. Pedagoglar o'quvchining individual rivojlanish dinamikasini hisobga olgan holda baholash mezonlarini moslashtiradi, rag'batlantiruvchi va ijobiy baholash usullaridan foydalanadi.

Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasining faoliyat mazmuni ko'p qirrali va tizimli xarakterga ega. U inklyuziv qadriyatlarni qabul qilish, ta'lim jarayonini moslashtirish, psixologik xavfsiz muhit yaratish, mutaxassislar va ota-onalar bilan hamkorlik, kasbiy rivojlanish va moslashuvchan baholash jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Aynan pedagoglar jamoasining bunday uyg'un va maqsadli faoliyati inklyuziv ta'limning insonparvarlik, tenglik va adolat tamoyillarini amalda ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

11.3. Inklyuziv ta'limiy muxitni yaratishda ota-onaning ishtiroki.

Inklyuziv ta'limiy muhitni shakllantirish va barqaror rivojlantirish jarayonida ota-onaning ishtiroki muhim pedagogik-ijtimoiy omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy inklyuziv ta'lim konsepsiyasiga ko'ra, bola faqat ta'lim muassasasi doirasida emas, balki oila va jamiyat bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Shu sababli

inklyuziv ta'lim samaradorligi ko'p jihatdan ota-onalarning pedagogik jarayonga ongli, faol va mas'uliyatli tarzda jalb etilishiga bog'liq.

Ota-onaning inklyuziv ta'limdagi ishtiroki, avvalo, bolaning individual ehtiyojlarini anglash va qabul qilish bilan boshlanadi. Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar ko'pincha rivojlanish sur'ati, muloqot uslubi, o'rganish tezligi yoki xulq-atvori bilan tengdoshlaridan farq qiladi. Ota-onaning ushbu farqlarni muammo emas, balki bolaning o'ziga xosligi sifatida qabul qilishi inklyuziv muhitning psixologik poydevorini yaratadi. Jahon tajribasida aynan ota-onaning ijobiy munosabati bolaning ta'limga moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasini yengillashtiruvchi asosiy omil sifatida e'tirof etiladi.

Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda ota-onalar ta'lim muassasasi bilan hamkorlik qiluvchi teng huquqli subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Ota-onalar pedagoglar, psixologlar va maxsus mutaxassislar bilan muntazam muloqotda bo'lib, bolaning rivojlanish dinamikasi, ta'limdagi yutuqlari va qiyinchiliklari haqida axborot almashadilar. Ushbu hamkorlik individual ta'lim dasturi yoki individual ta'limiy marshrutni ishlab chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi, chunki ota-onalar bolaning kundalik hayoti, qiziqishlari va ehtiyojlarini chuqur biladilar.

Ota-onaning faol ishtiroki uy va ta'lim muassasasi o'rtasidagi uzviylikni ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim sharoitida bolaga qo'yiladigan pedagogik talablar va qo'llab-quvvatlash usullari faqat dars jarayoni bilan cheklanmasligi lozim. Ota-onalar pedagoglar tavsiyalariga asoslanib, uy sharoitida bolaga qulay o'rganish muhiti yaratadi, mustaqil faoliyatini rag'batlantiradi va kundalik hayotda o'z-o'ziga xizmat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bunday uzluksizlik bolaning bilimlarni mustahkamlashiga va ta'lim jarayonida o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv muhitda ota-onalar ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlovchi rolni ham bajaradi. Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar ba'zan tengdoshlar bilan muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishi, o'zini chetga tortilgan his qilishi mumkin. Ota-onaning bolani qo'llab-quvvatlashi, uning muvaffaqiyatlarini

qadrlashi va qiyinchiliklarga sabr bilan yondashishi bolaning emotsional barqarorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ota-onalar boshqa ota-onalar va jamoatchilik bilan muloqot orqali inklyuziv qadriyatlarining jamiyatda qaror topishiga hissa qo'shadilar.

Ota-onaning inklyuziv ta'limdagi ishtiroki huquqiy va axloqiy mas'uliyat bilan ham bog'liqdir. Ular bolaning ta'lim olish huquqini himoya qilish, diskriminatsiya va kamsitish holatlariga befarq bo'lmaslik, ta'lim muassasasi bilan konstruktiv muloqot olib borish orqali inklyuziv siyosatning amaliy ijrosini qo'llab-quvvatlaydi. Bu jarayon ota-onadan faqat talab qiluvchi emas, balki hamkorlikka tayyor, murosali pozitsiyani egallashni talab etadi.

Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda ota-onaning ishtiroki pedagogik madaniyatni yuksaltirish bilan chambarchas bog'liq. Ta'lim muassasalari tomonidan ota-onalar uchun treninglar, maslahatlar, seminarlar tashkil etilishi ularning inklyuziv ta'lim mohiyatini chuqurroq anglashiga yordam beradi. Natijada ota-onalar bolaga nisbatan yanada ongli, tizimli va ijobiy yondashuvni shakllantiradi.

Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda ota-onaning ishtiroki muhim tizimiy komponent hisoblanadi. Ota-onalar bolaning individual ehtiyojlarini anglovchi, pedagoglar bilan hamkorlik qiluvchi, uy va maktab o'rtasida uzviylikni ta'minlovchi hamda ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatida inklyuziv ta'limning samaradorligini oshiradi.

Aynan ota-onalar va pedagoglar o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan munosabat inklyuziv ta'limning insonparvarlik, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillarini amalda ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

11.4. Tarmoqli shakllar inklyuziv ta'limiy muxitni yaratish manbaalari sifatida. Zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimi murakkab va ko'p komponentli ijtimoiy-pedagogik jarayon bo'lib, uni samarali tashkil etish alohida bir ta'lim muassasasi doirasida cheklanishi mumkin emas. Shu sababli bugungi kunda

inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda tarmoqli shakllar muhim manba va mexanizm sifatida qaralmoqda. Tarmoqli shakllar ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, jamoatchilik va nodavlat sektorlar o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan integrativ tizimni anglatadi.

Tarmoqli shakllar mohiyatan resurslarni birlashtirish va muvofiqlashtirish tamoyiliga tayanadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning rivojlanishi nafaqat pedagogik qo'llab-quvvatlashni, balki tibbiy, psixologik, ijtimoiy va huquqiy yordamni ham talab etadi. Shu bois ta'lim muassasasi yolg'iz holda barcha ehtiyojlarni qondira olmaydi. Tarmoqli shakllar aynan shu cheklovni bartaraf etib, turli soha vakillarining bilim, tajriba va imkoniyatlarini yagona inklyuziv muhitga yo'naltiradi.

Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda tarmoqli shakllarning asosiy manbalaridan biri — ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, umumta'lim maktablari, ixtisoslashtirilgan maktablar va oliy ta'lim muassasalari o'rtasida tajriba almashish, metodik yordam ko'rsatish va uzluksizlikni ta'minlash inklyuziv muhitning barqarorligini oshiradi. Masalan, maxsus pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari umumta'lim maktablariga metodik maslahat va kadrlar bilan ko'mak berishi mumkin.

Tarmoqli shakllarning yana bir muhim manbai — tibbiy va psixologik xizmatlar bilan integratsiyadir. Alohida ehtiyojlarga ega bolalarning ko'pchiligida sog'liq holati, sensor yoki psixik rivojlanish bilan bog'liq xususiyatlar mavjud bo'ladi. Tibbiyot xodimlari, psixologlar, logopedlar va defektologlarning ta'lim jarayoniga tizimli jalb etilishi bolaning holatini to'g'ri baholash, individual ta'lim dasturini asoslash va rivojlanish dinamikasini kuzatishda muhim ahamiyatga ega. Jahon tajribasida bunday ko'p tarmoqli jamoalar inklyuziv ta'limning eng samarali modeli sifatida e'tirof etiladi.

Inklyuziv muhitni yaratishda ijtimoiy himoya va jamoatchilik tashkilotlari bilan hamkorlik ham muhim tarmoqli manba hisoblanadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar jamiyatlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, xayriya fondlari va ko'ngillilar harakati inklyuziv qadriyatlarni targ'ib qilish, ota-onalarni qo'llab-

quvvatlash va moddiy-texnik resurslarni jalb etishda muhim rol o'ynaydi. Bu tashkilotlar ko'pincha ta'lim muassasalari imkoniyatidan tashqarida bo'lgan qo'shimcha xizmatlarni taqdim etadi.

Tarmoqli shakllar inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda axborot va raqamli resurslar bilan ham boyitiladi. Onlayn platformalar, masofaviy maslahat xizmatlari, elektron metodik bazalar pedagoglar va ota-onalar uchun muhim bilim manbai bo'lib xizmat qiladi. Raqamli tarmoqlar orqali hududiy cheklovlarsiz tajriba almashish, malaka oshirish va innovatsion metodlarni joriy etish imkoniyati yuzaga keladi.

Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda tarmoqli shakllarning samaradorligi muvofiqlashtirilgan boshqaruvga bog'liq. Hamkorlikda ishtirok etuvchi barcha subyektlarning vazifalari, mas'uliyati va o'zaro aloqalari aniq belgilangan bo'lishi zarur. Bunda ta'lim muassasasi ko'pincha muvofiqlashtiruvchi markaz vazifasini bajarib, tarmoqli aloqalarni yagona maqsad — bolaning to'liq rivojlanishi yo'lga yo'naltiradi.

Pedagogik nuqtai nazardan tarmoqli shakllar inklyuziv muhitning barqarorligi va moslashuvchanligini ta'minlaydi. Turli resurslarga tayanilgan muhit har bir bolaning ehtiyojiga mos yechim topish imkonini kengaytiradi, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshiradi va ota-onalar uchun ishonchli qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantiradi.

Tarmoqli shakllar inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishning muhim manbalari sifatida ta'lim tizimini ochiq, moslashuvchan va ko'p tarmoqli hamkorlikka asoslangan holga keltiradi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, jamoatchilik va raqamli resurslar o'rtasidagi uzviy aloqalar inklyuziv ta'limning insonparvarlik, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillarini amalda ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Inklyuziv ta'limiy muhit tushunchasining mazmunini izohlang va uning asosiy tarkibiy qismlarini sanab bering.

2. Pedagoglar jamoasining inklyuziv ta'limiy muhitni shakllantirishdagi asosiy vazifalari nimalardan iborat?
3. Inklyuziv muhitda fan o'qituvchisi, maxsus pedagog va psixolog o'rtasidagi hamkorlik qanday tashkil etilishi kerak?
4. Ota-onaning inklyuziv ta'lim jarayonidagi ishtiroki bolaning ta'limiy va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
5. Ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishda pedagoglar qanday pedagogik va kommunikativ yondashuvlardan foydalanishi lozim?
6. Tarmoqli shakllar deganda nimani tushunasiz va ular inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda nima uchun muhim hisoblanadi?
7. Ta'lim muassasalarining tibbiy, ijtimoiy va jamoatchilik tashkilotlari bilan hamkorligi inklyuziv ta'limda qanday natijalar beradi?
8. Raqamli va axborot tarmoqlarining inklyuziv ta'limiy muhitni rivojlantirishdagi ahamiyatini tushuntiring.
9. Inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda tizimli va muvofiqlashtirilgan yondashuv nima sababdan zarur?
10. Siz bo'lajak pedagog sifatida inklyuziv ta'limiy muhitni yaratishda pedagoglar jamoasi, ota-onalar va tarmoqli hamkorlar bilan ishlashda qanday kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lishingiz kerak, deb hisoblaysiz?

IV-MODUL. GOSPITAL PEDAGOGIKA ASOSLARI

12-MAVZU: GOSPITAL PEDAGOGIKA – INKLYUZIYANI AJRALMAS QISMI SIFATIDA

Reja:

1. Gospital pedagogika tushunchasi, maqsadi va vazifalari.
2. Gospital pedagogikaning asos tushunchalari va tamoillari.
3. Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va o'smirlarning huquqlari va ta'limga bo'lgan ehtiyojlari.
4. Gospital maktablar – shifoxona va maktab o'rtasidagi ko'prik sifatida.

12.1. Gospital pedagogika tushunchasi, maqsadi va vazifalari.

Zamonaviy ta'lim tizimi insonning hayotiy holati, sog'lig'i va ijtimoiy sharoitlaridan qat'i nazar, uzluksiz ta'lim olish huquqini ta'minlashga yo'naltirilgan. Shu nuqtai nazardan, sog'lig'i tufayli uzoq muddat tibbiy muassasalarda davolanayotgan bolalar ta'limdan chetda qolmasligi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur ehtiyoj asosida shakllangan gospital pedagogika ta'limning insonparvar, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyillariga tayangan maxsus pedagogik yo'nalish hisoblanadi.

Gospital pedagogika — bu sog'lig'i sababli shifoxona, sanatoriy, rehabilitatsiya markazlari yoki uy sharoitida uzoq muddat davolanayotgan bolalarning ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga qaratilgan pedagogik faoliyat tizimidir.

U bolalarning ta'lim olish huquqini saqlab qolish, ularning intellektual, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Gospital pedagogika umumiy pedagogika, maxsus pedagogika, inklyuziv ta'lim, tibbiy psixologiya va ijtimoiy pedagogika bilan uzviy aloqada rivojlanadi.

Gospital pedagogikaning shakllanishi jahon pedagogik tajribasida sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlari integratsiyasi zarurati bilan bog'liq. Ilmiy manbalarda bu yo'nalish bolani faqat bilim oluvchi subyekt sifatida emas, balki jismoniy, ruhiy va emotsional jihatdan qo'llab-quvvatlashni talab etuvchi yaxlit shaxs sifatida ko'rib chiqadi. Shuning uchun gospital pedagogika nafaqat akademik ta'limni davom ettirish, balki bolaning psixologik holatini barqarorlashtirish, ijtimoiy ajralishning oldini olish va davolanish jarayonini yengillashtirishga ham xizmat qiladi.

Gospital pedagogikaning asosiy maqsadi — sog'lig'i sababli an'anaviy ta'lim muassasalariga qatnay olmaydigan bolalarga uzluksiz va sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratishdir.

Ushbu maqsad bolaning individual sog'liq holati, yosh xususiyatlari, psixologik holati va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Gospital pedagogika ta'lim jarayonini bolaning davolanish rejimi bilan uyg'unlashtirib, ta'lim va sog'liqni saqlash jarayonlari o'rtasida muvozanatni ta'minlashni ko'zda tutadi.

Mazkur yo'nalishning muhim maqsadlaridan biri — bolaning shaxsiy qadriyatini saqlash va rivojlantirishdir. Uzoq muddatli davolanish bolada o'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy ajralish, tengdoshlaridan ortda qolish qo'rquvini yuzaga keltirishi mumkin. Gospital pedagogika aynan shu salbiy holatlarning oldini olish, bolada o'rganishga bo'lgan qiziqishni saqlab qolish va kelajakka ijobiy munosabatni shakllantirishga yo'naltiriladi.

Gospital pedagogikaning vazifalari ko'p qirrali va tizimli xarakterga ega. Eng avvalo, u ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlashni nazarda tutadi. Bunda bolaning umumta'lim dasturlaridan chetda qolmasligi, o'z tengdoshlariga

nisbatan bilimlarida jiddiy uzilishlar yuzaga kelmasligi muhim hisoblanadi. Ta'lim mazmuni bolaning sog'liq holatiga moslashtirilgan holda, moslashuvchan shakl va metodlar orqali amalga oshiriladi.

Gospital pedagogikaning yana bir muhim vazifasi — individual yondashuvni amalga oshirishdir. Har bir bolaning kasallik turi, davolanish davomiyligi, jismoniy va ruhiy holati turlicha bo'lgani sababli, ta'lim jarayoni individual ta'lim dasturi asosida tashkil etiladi. Bu jarayonda pedagog bolaning imkoniyatlarini real baholab, ortiqcha yuklama bermasdan, uning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan ta'lim strategiyalarini tanlaydi.

Shuningdek, gospital pedagogika psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash vazifasini ham bajaradi. Ta'lim jarayoni bolaning ruhiy holatini hisobga olgan holda olib boriladi, ijobiy rag'batlantirish, emotsional qo'llab-quvvatlash va muloqot muhim o'rin tutadi. Pedagog bolaning davolanish jarayoniga moslashuvini yengillashtiruvchi, uni faol va ijobiy holatda ushlab turuvchi muhitni yaratishga intiladi.

Gospital pedagogikaning muhim vazifalaridan yana biri — ijtimoiy aloqalarni saqlab qolish va rivojlantirishdir. Ta'lim jarayonida masofaviy texnologiyalar, individual mashg'ulotlar va muloqot elementlaridan foydalanish orqali bola tengdoshlari bilan aloqani uzmaydi, ijtimoiy ajralish holati kamaytiriladi. Bu bolaning jamiyatga qayta integratsiyalashuvini osonlashtiradi.

Bundan tashqari, gospital pedagogika pedagoglar, tibbiyot xodimlari va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni yo'lga qo'yishni ham o'z vazifalari qatoriga kiritadi. Ta'lim va davolanish jarayonlarining uyg'unligi aynan ushbu hamkorlik orqali ta'minlanadi. Har bir mutaxassis bolaning rivojlanishiga o'z yo'nalishi doirasida hissa qo'shadi va umumiy pedagogik strategiya shakllantiriladi.

Gospital pedagogika — bu sog'lig'i sababli ta'limdan chetda qolish xavfi mavjud bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan insonparvar va ijtimoiy ahamiyatga ega pedagogik yo'nalishdir. Uning asosiy maqsadi bolalarning uzluksiz ta'lim olish huquqini ta'minlash bo'lsa, vazifalari ta'limiy, psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kompleks tarzda amalga oshirishdan iborat. Gospital

pedagogika zamonaviy ta'lim tizimida inklyuzivlik, tenglik va inson qadriyatini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

12.2. Gospital pedagogikaning asos tushunchalari va tamoillari.

Gospital pedagogika zamonaviy pedagogik fanlar tizimida alohida ahamiyatga ega bo'lgan, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalari tutashgan nuqtada shakllangan yo'nalishdir. Ushbu pedagogik yo'nalish sog'lig'i tufayli uzoq muddat davolanish jarayonida bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash, ularning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda ijtimoiy moslashuvini saqlab qolishga qaratilgan. Gospital pedagogikaning ilmiy asoslari uning muhim tushunchalari va tamoyillari orqali namoyon bo'ladi.

Gospital pedagogikaning asosiy tushunchalari mazkur yo'nalishning mazmun-mohiyatini ochib beradi. Eng avvalo, "gospital pedagogika" tushunchasi sog'liqni saqlash muassasalarida yoki uy sharoitida davolanayotgan bolalar uchun tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonini anglatadi. Bu jarayonda ta'lim bolaning sog'liq holati, davolanish rejimi va psixologik holati bilan uyg'unlashtiriladi. Gospital pedagogika an'anaviy sinf muhitidan farqli ravishda moslashuvchan, individual va ko'p tarmoqli yondashuvga asoslanadi.

Muhim tushunchalardan yana biri — uzluksiz ta'lim tushunchasidir. Gospital pedagogikada ta'lim jarayonining uzluksizligi bolaning vaqtincha sog'liq bilan bog'liq cheklovlari uning ta'lim yo'lida to'siq bo'lib qolmasligini anglatadi. Ta'lim bolaning hayotiy holatiga mos shakllarda davom ettiriladi va bu uning intellektual rivojlanishida uzilishlarning oldini oladi.

Individual ta'lim dasturi gospital pedagogikaning markaziy tushunchalaridan biridir. Har bir bolaning kasallik turi, davolanish davomiyligi, jismoniy va ruhiy holati o'ziga xos bo'lgani sababli ta'lim jarayoni individual reja asosida tashkil etiladi. Individual ta'lim dasturi bolaning imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos holda ishlab chiqilib, uning ortiqcha zo'riqishini oldini olishga xizmat qiladi.

Gospital pedagogikada psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tushunchasi ham muhim o‘rin tutadi. Davolanish jarayonidagi bola ko‘pincha stress, xavotir, yolg‘izlik va ijtimoiy ajralish holatlarini boshdan kechiradi. Shu bois ta‘lim jarayoni nafaqat bilim berishga, balki bolaning ruhiy barqarorligini saqlash va emotsional holatini qo‘llab-quvvatlashga ham qaratiladi.

Shuningdek, ko‘p tarmoqli hamkorlik tushunchasi gospital pedagogikaning ajralmas qismi hisoblanadi. Pedagoglar, shifokorlar, psixologlar va ota-onalar o‘rtasidagi uzviy hamkorlik ta‘lim va davolanish jarayonlarining uyg‘unligini ta‘minlaydi. Bu yondashuv bolaning rivojlanishini yaxlit holda qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Gospital pedagogikaning asosiy tamoyillari esa mazkur tushunchalarning amaliyotga tatbiq etilish mexanizmini belgilaydi. Ushbu tamoyillar pedagogik faoliyatning yo‘nalishini, mazmunini va uslubini aniqlab beradi.

Gospital pedagogikaning yetakchi tamoyillaridan biri — insonparvarlik tamoyilidir. Bu tamoyil har bir bolaning qadr-qimmatini, huquqlari va ehtiyojlarini ustuvor deb bilishni nazarda tutadi. Bola kasallik holatida ham shaxs sifatida hurmat qilinadi, uning fikri, his-tuyg‘ulari va ehtiyojlari inobatga olinadi.

Individual yondashuv tamoyili gospital pedagogikaning asosiy metodologik tayanchi hisoblanadi. Ta‘lim jarayoni bolaning sog‘liq holati, psixologik imkoniyatlari va rivojlanish sur‘atlariga mos holda tashkil etiladi. Bu tamoyil pedagogdan moslashuvchanlik va yuqori kasbiy mas‘uliyatni talab etadi.

Moslashuvchanlik tamoyili ta‘lim shakllari, metodlari va vositalarining bolaning holatiga qarab o‘zgarib borishini anglatadi. Mashg‘ulotlarning davomiyligi, murakkabligi va intensivligi bolaning davolanish rejimiga moslashtiriladi. Zarur hollarda ta‘lim qisqa mashg‘ulotlar yoki masofaviy shaklda amalga oshiriladi.

Gospital pedagogikaning muhim tamoyillaridan yana biri — psixologik xavfsizlik tamoyilidir. Ta‘lim jarayonida bolaga bosim o‘tkazilmaydi, majburiylikdan voz kechiladi va ijobiy emotsional muhit yaratiladi. Bu bolaning ta‘limga bo‘lgan munosabatini ijobiy shakllantirishga xizmat qiladi.

Uzluksizlik va izchillik tamoyili ta'lim jarayonining davolanish davomida ham tizimli ravishda olib borilishini ta'minlaydi. Ta'lim mazmuni bolaning sog'ayib, umumta'lim muassasasiga qaytish jarayonida muammosiz integratsiyalanishini ko'zda tutadi.

Shuningdek, hamkorlik tamoyili hospital pedagogikaning muhim asosiy qoidalaridan biridir. Pedagoglar, tibbiyot xodimlari va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik bolaning rivojlanishiga kompleks yondashuvni ta'minlaydi. Har bir ishtirokchi umumiy maqsad — bolaning farovonligi va rivojlanishiga xizmat qiladi.

Gospital pedagogikaning asosiy tushunchalari va tamoyillari sog'liq bilan bog'liq cheklovlarga ega bolalar ta'limini insonparvar, moslashuvchan va tizimli tarzda tashkil etishga yo'naltirilgan. Ushbu tushunchalar va tamoyillar hospital pedagogikani zamonaviy ta'lim tizimida inklyuzivlik, tenglik va ijtimoiy adolat g'oyalarini amalda ro'yobga chiqaruvchi muhim pedagogik yo'nalish sifatida namoyon etadi.

12.3. Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va o'smirlarning huquqlari va ta'limga bo'lgan ehtiyojlari. Zamonaviy jamiyatda bolalar va o'smirlarning sog'lig'i bilan bog'liq muammolar ta'lim tizimi oldiga yangi ijtimoiy-pedagogik vazifalarni qo'yimoqda. Ayniqsa, uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bo'lgan bolalar va o'smirlar nafaqat tibbiy yordamga, balki uzluksiz ta'lim, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoyaga ham ehtiyoj sezadilar. Ushbu toifa bolalarning ta'limdan chetda qolishi ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi hayotiy imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois, ularning huquqlarini ta'minlash va ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish hospital pedagogika va inklyuziv ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va o'smirlar deganda, surunkali kasalliklar, og'ir jarrohlik amaliyotlari, reabilitatsiya

jarayonlari yoki uzoq davom etuvchi tibbiy muolajalar sababli ta'lim muassasalariga muntazam qatnay olmaydigan shaxslar tushuniladi. Bunday holat bolaning jismoniy holati bilan bir qatorda uning ruhiy va emotsional rivojlanishiga ham ta'sir etadi. Shu sababli mazkur toifadagi bolalarning huquqlari kompleks yondashuv asosida ko'rib chiqilishi lozim.

Xalqaro va milliy huquqiy me'yorlarga ko'ra, uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar ta'lim olish huquqiga ega bo'lgan teng huquqli shaxslar hisoblanadi. Ta'lim olish huquqi ularning sog'lig'i bilan bog'liq cheklovlar tufayli bekor qilinishi yoki cheklanishi mumkin emas. Ushbu huquq bolalar huquqlari to'g'risidagi xalqaro hujjatlarda ta'kidlangan bo'lib, har bir bola o'z salomatligidan qat'i nazar, rivojlanish va ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishi lozimligi qayd etiladi. Bu huquq nafaqat bilim olish, balki shaxs sifatida rivojlanish, ijtimoiy aloqalarni saqlab qolish va jamiyatda o'z o'rnini topish imkoniyatini ham o'z ichiga oladi.

Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va o'smirlarning muhim huquqlaridan biri — ta'lim jarayonining moslashtirilgan shakllarda tashkil etilishidir. An'anaviy sinf mashg'ulotlarida qatnasha olmaslik bolaning ta'limdan uzilishiga sabab bo'lmasligi kerak. Shu bois ta'lim uy sharoitida, shifoxona yoki rehabilitatsiya markazlarida, shuningdek masofaviy texnologiyalar orqali tashkil etilishi mumkin. Bu yondashuv bolaning sog'lig'i va davolanish rejimiga mos holda ta'limni davom ettirish imkonini beradi.

Mazkur toifadagi bolalarning huquqlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan masala — ularning psixologik va emotsional farovonligini ta'minlash huquqidir. Uzoq muddatli davolanish ko'pincha bolada xavotir, yolg'izlik, tengdoshlaridan ajralib qolish hissini keltirib chiqaradi. Ta'lim jarayonining mavjudligi va pedagogik qo'llab-quvvatlash ushbu salbiy holatlarni yumshatadi, bolada kelajakka ishonch va ijobiy motivatsiyani saqlab qolishga xizmat qiladi.

Uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar va o'smirlarning ta'limga bo'lgan ehtiyojlari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Avvalo, bu ehtiyojlar individual xarakter kasb etadi. Har bir bolaning sog'liq holati, kasallik turi, davolanish

davomiyligi va psixologik holati turlicha bo'lgani sababli, ta'lim jarayoni individual yondashuv asosida tashkil etilishi lozim. Individual ta'lim dasturlari bolaning real imkoniyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilib, ortiqcha zo'riqishning oldini olishga qaratiladi.

Ta'limga bo'lgan ehtiyojlar qatoriga moslashuvchan o'quv yuklamasi, qulay ta'lim sur'ati va rag'batlantiruvchi baholash tizimi ham kiradi. Uzoq muddatli davolanish sharoitida bolaning diqqat va ishchanlik qobiliyati vaqtincha pasayishi mumkin. Shu sababli ta'lim jarayonida qisqa, lekin mazmunli mashg'ulotlar, interfaol va qiziqarli metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur bolalarning ta'limga bo'lgan ehtiyojlari ijtimoiy aloqalarni saqlab qolish bilan ham bog'liq. Ta'lim jarayonida tengdoshlar bilan muloqot qilish imkoniyatini yaratish, masofaviy muloqot vositalaridan foydalanish orqali bolaning ijtimoiy ajralish holatini kamaytirish mumkin. Bu bolaning sog'ayib, ta'lim muassasasiga qaytish jarayonini yengillashtiradi.

Uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar va o'smirlarning huquqlari va ta'limiy ehtiyojlarini ta'minlashda pedagoglar, tibbiyot xodimlari va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik muhim rol o'ynaydi. Ushbu hamkorlik ta'lim va davolanish jarayonlarining uyg'unligini ta'minlab, bolaning rivojlanishini kompleks tarzda qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Uzoq muddatli davolanish chora-tadbirlariga muhtoj bolalar va o'smirlar jamiyatning to'laqonli a'zolari bo'lib, ular ta'lim olish, rivojlanish va ijtimoiy hayotda ishtirok etish hu-quqiga egadirlar.

Ularning ta'limga bo'lgan ehtiyojlari moslashuvchan, individual va insonparvar yondashuv asosida qondirilishi lozim. Mazkur yondashuv gospital pedagogika va inklyuziv ta'limning asosiy vazifalaridan biri sifatida bolaning farovonligi, kelajagi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

12.4. Gospital maktablar – shifoxona va maktab o'rtasidagi ko'prik sifatida. Zamonaviy ta'lim tizimida bolalarning sog'liq holati ularning ta'lim

olish huquqini cheklamasligi lozim. Ayniqsa, uzoq muddatli davolanishni talab qiladigan kasalliklarga duch kelgan bolalar uchun ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlash dolzarb ijtimoiy-pedagogik vazifaga aylanmoqda. Ana shu ehtiyojdan kelib chiqib, gospital pedagogika doirasida gospital maktablar shakllandi va ular bugungi kunda shifoxona hamda an'anaviy maktab o'rtasida bog'lovchi ko'prik vazifasini bajaruvchi muhim ta'lim instituti sifatida qaralmoqda.

Gospital maktab — bu shifoxona, reabilitatsiya markazi yoki sanatoriy muhitida faoliyat yurituvchi, sog'lig'i sababli vaqtincha yoki uzoq muddat an'anaviy ta'lim muassasasiga qatnay olmaydigan bolalar uchun mo'ljallangan ta'lim shaklidir.

U umumta'lim tizimining tarkibiy qismi bo'lib, ta'lim mazmuni, davlat ta'lim standartlari va pedagogik tamoyillar asosida faoliyat olib boradi, biroq sog'liqni saqlash muassasalari sharoitiga moslashtirilgan holda tashkil etiladi.

Gospital maktablarning asosiy vazifasi — bolani shifoxona muhitida ta'limdan uzib qo'ymaslik, uni akademik va ijtimoiy jihatdan maktab hayotiga bog'lab turishdir. Ular bolaning davolanish jarayoni bilan ta'lim jarayonini uyg'unlashtirib, sog'liq va ta'lim o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Shu jihatdan gospital maktablar shifoxona va maktab o'rtasidagi uzluksizlikni ta'minlovchi institutsional ko'prik sifatida namoyon bo'ladi.

Gospital maktablarning pedagogik ahamiyati shundan iboratki, ular bolani faqat bilim oluvchi subyekt sifatida emas, balki murakkab hayotiy vaziyatda bo'lgan shaxs sifatida ko'radi. Ta'lim jarayoni bolaning sog'liq holati, psixologik ahvoli va emotsional barqarorligiga mos ravishda tashkil etiladi. Mashg'ulotlar moslashuvchan jadval asosida, qisqa va mazmunli shaklda olib boriladi, baholash tizimi esa rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi xarakterga ega bo'ladi.

Gospital maktablar shifoxona muhitida ijtimoiy izolyatsiyaning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Uzoq muddat davolanayotgan bola ko'pincha tengdoshlaridan ajralib qoladi, bu esa uning ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir

ko'rsatishi mumkin. Gospital maktablar orqali bola o'quv faoliyati bilan band bo'ladi, muloqot ko'nikmalarini saqlab qoladi va o'zini jamiyatning faol a'zosi sifatida his etadi. Bu holat bolaning ruhiy holatini barqarorlashtirishga va sog'ayish jarayonini yengillashtirishga xizmat qiladi.

Gospital maktablar shifoxona va an'anaviy maktab o'rtasidagi ta'limiy uzviylikni ta'minlaydi. Ular bolaning asosiy maktabi bilan aloqani uzmasdan, o'quv dasturlarining muvofiqligini saqlaydi. Pedagoglar bolaning o'z maktabidagi o'quv rejalariga mos ravishda ta'lim berib, sog'aygach uning maktabga qaytishini yengillashtiradi. Natijada bola katta akademik uzilishlarsiz o'qishini davom ettira oladi.

Gospital maktablar faoliyati ko'p tarmoqli hamkorlikka asoslanadi. Pedagoglar tibbiyot xodimlari, psixologlar va ota-onalar bilan birgalikda ishlaydi. Bunday hamkorlik bolaning sog'lig'i, ta'limiy ehtiyojlari va psixologik holatini kompleks baholash imkonini beradi. Har bir mutaxassis o'z sohasiga oid ma'lumotlarni inobatga olgan holda umumiy pedagogik strategiyani shakllantiradi.

Jahon tajribasida gospital maktablar inklyuziv ta'limning muhim shakli sifatida e'tirof etiladi. Ular sog'liq holati tufayli ta'limdan chetda qolish xavfi mavjud bo'lgan bolalar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlaydi. Shu ma'noda gospital maktablar ijtimoiy adolat, insonparvarlik va tenglik tamoyillarini amalda ro'yobga chiqaruvchi muhim mexanizm hisoblanadi.

Gospital maktablar shifoxona va maktab o'rtasidagi ko'prik sifatida bolaning hayotida muhim pedagogik va ijtimoiy vazifani bajaradi. Ular sog'liq va ta'lim o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlab, bolalarning uzluksiz ta'lim olish huquqini himoya qiladi, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Gospital maktablar zamonaviy gospital pedagogikaning markaziy bo'g'ini sifatida inklyuziv ta'lim tizimida alohida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Gospital pedagogika tushunchasining mazmunini izohlang va uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rnini tushuntiring.

2. Gospital pedagogikaning asosiy tamoyillari qaysilar va ular ta'lim jarayonida qanday amalga oshiriladi?
3. Uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar va o'smirlarning ta'lim olish huquqi qanday huquqiy va pedagogik asoslarda kafolatlanadi?
4. Ushbu toifadagi bolalarning ta'limiy ehtiyojlari nimasi bilan o'ziga xos hisoblanadi?
5. Gospital pedagogikada individual ta'lim dasturining ahamiyati nimada namoyon bo'ladi?
6. Gospital maktablar qanday sharoitda tashkil etiladi va ularning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
7. Gospital maktablar shifoxona va an'anaviy maktab o'rtasida qanday pedagogik va ijtimoiy bog'liqlikni ta'minlaydi?
8. Gospital maktablarda ta'lim jarayonini tashkil etishda pedagog, tibbiyot xodimi va ota-onalar hamkorligining ahamiyatini tushuntiring.
9. Gospital maktablarning bolalarning psixologik holati va ijtimoiy moslashuviga ta'siri qanday namoyon bo'ladi?
10. Siz bo'lajak pedagog sifatida gospital pedagogika sharoitida ishlash uchun qaysi kasbiy va shaxsiy kompetensiyalar zarur, deb hisoblaysiz?

13-MAVZU: XORIJIY MAMLAKATLARDA INKLYUZIV TA'LIM VA GOSPITAL PEDAGOGIKA AN'ANALARI VA XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Buyuk Britaniya, AQSh, Finlyandiya, Germaniya va Gresiya milliy ta'lim tizimlari tarkibidagi gospital maktablar, ularda o'quvchi haqidagi tasavvurlar, ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsad va vazifalari, yaratiluvchi infrastruktura hususiyatlari.

2. Evropa gospital pedagoglar uyushmasi (Hospital Organisation of Pedagogues in Europe (HOPE)) tashkil etilish tarixi va faoliyati.

13.1. Buyuk Britaniya, AQSh, Finlyandiya, Germaniya va Gresiya milliy ta'lim tizimlari tarkibidagi gospital maktablar, ularda o'quvchi haqidagi tasavvurlar, ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsad va vazifalari, yaratiluvchi infrastruktura hususiyatlari. Buyuk Britaniya ta'lim tizimi bolalar huquqlarini ta'minlash, ijtimoiy tenglik va inklyuzivlik tamoyillariga asoslangan holda rivojlangan tizimlardan biri hisoblanadi. Ushbu tizimda sog'lig'i tufayli uzoq muddat tibbiy muassasalarda davolanayotgan bolalarning ta'lim olish huquqi alohida e'tiborga olinadi. Ana shu ehtiyoj asosida Buyuk Britaniya milliy ta'lim tizimi tarkibida gospital maktablar va shifoxona huzuridagi ta'lim xizmatlari shakllangan bo'lib, ular sog'liqni saqlash va ta'lim tizimlari o'rtasidagi institutsional hamkorlikning yorqin namunasi sifatida namoyon bo'ladi.

Buyuk Britaniyada gospital maktablar faoliyati Buyuk Britaniya ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ular davlat ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Ushbu maktablar, odatda, Milliy sog'liqni saqlash xizmati (NHS) tasarrufidagi shifoxonalar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi hamda Ta'lim vazirligi (Department for Education) tomonidan

belgilangan ta'lim standartlari asosida faoliyat yuritadi. Bu holat gospital maktablarning huquqiy va pedagogik jihatdan to'liq tan olinganini ko'rsatadi.

Buyuk Britaniya gospital maktablarida o'quvchi haqidagi tasavvur an'anaviy akademik yondashuvdan sezilarli darajada farq qiladi. Bu tizimda o'quvchi, avvalo, sog'lig'i bilan bog'liq murakkab hayotiy vaziyatda bo'lgan shaxs sifatida ko'riladi. Bola faqat bilim oluvchi emas, balki jismoniy, psixologik va emotsional jihatdan qo'llab-quvvatlanishi zarur bo'lgan subyekt sifatida baholanadi. Shu sababli ta'lim jarayoni bolaning kasalligi, davolanish rejimi va ruhiy holatini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Bu yondashuv Britaniya pedagogikasida keng tarqalgan "child-centred education" — bolaga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi bilan uyg'unlashadi.

Gospital maktablarda o'quvchi haqidagi tasavvur inklyuzivlik va huquqiy tenglik g'oyalariga tayanadi. Bola sog'lig'i tufayli vaqtincha yoki uzoq muddat an'anaviy maktabdan ajralgan bo'lsa ham, u o'z tengdoshlari bilan bir xil ta'lim olish huquqiga ega deb qaraladi. Shu bois gospital maktablar o'quvchini "kasal bola" sifatida ajratib ko'rsatmaydi, balki uni umumiy ta'lim tizimining faol ishtirokchisi sifatida ko'radi.

Buyuk Britaniya gospital maktablarida ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi — bolaning uzluksiz ta'lim olishini ta'minlash bilan bir qatorda, uning sog'ayish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishdir. Ta'lim bolaning kasalligi sababli uzilib qolmasligi, akademik rivojlanishda jiddiy bo'shliqlar yuzaga kelmasligi lozim. Shu bilan birga, ta'lim jarayoni bolaning psixologik holatini barqarorlashtirish, unda kelajakka ishonch va o'rganishga qiziqishni saqlab qolishga xizmat qiladi.

Mazkur maqsadlardan kelib chiqib, gospital maktablar oldiga bir qator asosiy vazifalar qo'yiladi. Eng avvalo, ular davlat ta'lim standartlariga mos holda o'quv dasturlarini amalga oshiradi, biroq mazkur dasturlar bolaning individual imkoniyatlari va sog'liq holatiga moslashtiriladi. Ta'lim jarayoni moslashuvchan jadval asosida olib borilib, mashg'ulotlar qisqa, lekin mazmunan boy bo'lishiga e'tibor qaratiladi. Baholash tizimi esa ko'proq rag'batlantiruvchi va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo'ladi.

Gospital maktablarning muhim vazifalaridan yana biri — ijtimoiy ajralishning oldini olishdir. Buyuk Britaniya tajribasida uzoq muddat shifoxonada bo'lgan bolalarning ijtimoiy izolyatsiyaga tushib qolmasligi muhim masala sifatida qaraladi. Shu sababli gospital maktablar bolaning asosiy maktabi bilan aloqani saqlab turishga, tengdoshlari bilan muloqotini davom ettirishga intiladi. Bu, ayniqsa, sog'ayib maktabga qaytish jarayonini yengillashtiradi.

Buyuk Britaniya gospital maktablarida yaratiluvchi infratuzilma ham ushbu maqsad va vazifalarga mos ravishda shakllantiriladi. Infratuzilma faqat sinf xonalari bilan cheklanmay, shifoxona muhiti bilan uyg'unlashtirilgan ko'p funksiyali pedagogik makonni o'z ichiga oladi. O'quv xonalari odatda kichik, qulay va yorug' bo'lib, bolaning jismoniy holatini hisobga olgan holda jihozlanadi. Zarur hollarda ta'lim palatalarda yoki reabilitatsiya xonalarida ham tashkil etilishi mumkin.

Texnologik infratuzilma gospital maktablarning muhim xususiyatlaridan biridir. Masofaviy ta'lim platformalari, raqamli o'quv resurslari va interaktiv vositalar bolaning asosiy maktabi bilan uzviy aloqani saqlash imkonini beradi. Bu esa Buyuk Britaniya gospital maktablarini an'anaviy ta'limdan ajratib turuvchi innovatsion jihatlardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, infratuzilmaning muhim qismi sifatida ko'p tarmoqli mutaxassislar jamoasi faoliyat yuritadi. Pedagoglar, shifokorlar, psixologlar va ijtimoiy xodimlar birgalikda ishlash orqali bolaning rivojlanishini kompleks tarzda qo'llab-quvvatlaydi. Bu hamkorlik gospital maktablarning samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biri sanaladi.

Buyuk Britaniya milliy ta'lim tizimi tarkibidagi gospital maktablar shifoxona va maktab o'rtasidagi mustahkam ko'prik vazifasini bajaradi. Ular o'quvchini sog'liq holatidan qat'i nazar, ta'lim tizimining teng huquqli ishtirokchisi sifatida ko'rib, ta'lim-tarbiyaning insonparvar, moslashuvchan va inklyuziv modelini amalga oshiradi. Ushbu tajriba gospital pedagogikaning zamonaviy talablarga mos, samarali va ijtimoiy ahamiyatga ega yo'nalish sifatida shakllanganini yaqqol namoyon etadi.

Zamonaviy inklyuziv ta'lim yondashuvlari doirasida sog'lig'i tufayli uzoq muddat tibbiy muassasalarda davolanayotgan bolalarning ta'limdan chetda qolmasligi masalasi alohida ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Bu borada Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSH) milliy ta'lim tizimi gospital pedagogikani huquqiy, tashkiliy va metodik jihatdan puxta yo'lga qo'ygan ilg'or tajribalardan birini namoyon etadi. AQSHda gospital maktablar va shifoxona huzuridagi ta'lim xizmatlari umumiy ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida qaralib, bolalarning uzluksiz ta'lim olish huquqini ta'minlashga xizmat qiladi.

AQSH ta'lim tizimida gospital maktablarning huquqiy asoslari Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) kabi muhim federal qonunlar bilan mustahkamlangan. Ushbu qonun bolalarning sog'lig'i yoki nogironligi sababli ta'limdan cheklanishiga yo'l qo'ymaslik, ularga bepul va moslashtirilgan ta'lim (FAPE) taqdim etilishini kafolatlaydi. Shu bilan birga, gospital maktablar faoliyati AQSH Ta'lim vazirligi (U.S. Department of Education) tomonidan belgilangan ta'lim siyosati va standartlar doirasida amalga oshiriladi. Bu holat gospital ta'limning AQSHda alohida eksperimental shakl emas, balki davlat tomonidan tan olingan va qo'llab-quvvatlanadigan tizim ekanini ko'rsatadi.

AQSH gospital maktablarida o'quvchi haqidagi tasavvur markazida bola shaxsining yaxlitligi turadi. O'quvchi bu tizimda faqat akademik bilimlarni o'zlashtiruvchi subyekt sifatida emas, balki murakkab tibbiy, psixologik va ijtimoiy sharoitda bo'lgan shaxs sifatida ko'riladi. Shuning uchun ta'lim jarayoni bolaning sog'liq holati, emotsional barqarorligi va individual rivojlanish sur'atlariga mos ravishda tashkil etiladi. AQSH pedagogik tafakkurida keng tarqalgan "whole child approach" — "butun bola" konsepsiyasi gospital maktablar faoliyatining metodologik asosi hisoblanadi.

Gospital maktablarda o'quvchi haqidagi tasavvur inklyuzivlik va huquqiy tenglik tamoyillariga tayanadi. Bola sog'lig'i tufayli vaqtincha yoki uzoq muddat shifoxonada bo'lishiga qaramay, u umumiy ta'lim tizimining to'laqonli a'zosi sifatida qaraladi. O'quvchi "kasalligi bor bola" sifatida ajratib ko'rsatilmaydi, balki uning ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlari asosida qo'llab-quvvatlanadi. Bu

yondashuv bolada o'ziga bo'lgan ishonchni saqlash va ijtimoiy stigmatizatsiyaning oldini olishga xizmat qiladi.

AQSH gospital maktablarida ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi bolaning sog'liq holatidan qat'i nazar, uzluksiz va sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashdir. Bu maqsad bolaning akademik rivojlanishini saqlab qolish bilan birga, uning davolanish jarayoniga ijobiy psixologik ta'sir ko'rsatishni ham ko'zda tutadi. Ta'lim bolaning kasalligi sababli ortda qolib ketmasligi, sog'aygach esa an'anaviy maktab muhitiga og'riqsiz integratsiyalanishi uchun muhim vosita sifatida qaraladi.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, AQSH gospital maktablari oldiga bir qator asosiy vazifalar qo'yiladi. Eng avvalo, ular davlat ta'lim standartlariga mos o'quv dasturlarini amalga oshiradi, biroq bu dasturlar individual ta'lim rejalari (IEP) asosida moslashtiriladi. Ta'lim jarayoni moslashuvchan jadval asosida olib borilib, bolaning davolanish rejimi bilan uyg'unlashtiriladi. Baholash tizimi esa an'anaviy reyting va raqobatdan ko'ra, bolaning shaxsiy rivojlanish dinamikasini hisobga oluvchi rivojlantiruvchi yondashuvga tayanadi.

AQSH gospital maktablarining muhim vazifalaridan yana biri — ijtimoiy aloqalarni saqlab qolish va rivojlantirishdir. Uzoq muddat shifoxonada bo'lish bolaning tengdoshlari bilan aloqasini uzishi mumkin. Shu bois gospital maktablar bolaning asosiy maktabi bilan doimiy aloqani yo'lga qo'yadi, masofaviy ta'lim vositalari orqali sinfdoshlar bilan muloqotni qo'llab-quvvatlaydi. Bu holat bolaning sog'ayib maktabga qaytish jarayonini ancha yengillashtiradi.

AQSH gospital maktablarida yaratiluvchi infratuzilma ta'lim va sog'liqni saqlash muhitining integratsiyasiga asoslanadi. O'quv xonalari shifoxona muhitiga mos, kichik va qulay bo'lib, bolaning jismoniy holatini hisobga olgan holda jihozlanadi. Zarur hollarda ta'lim bevosita palatalarda yoki reabilitatsiya xonalarida ham tashkil etilishi mumkin. Bu infratuzilma bolaning ortiqcha jismoniy zo'riqishini oldini olishga xizmat qiladi.

Texnologik infratuzilma AQSH gospital maktablarining muhim xususiyatlaridan biridir. Raqamli ta'lim platformalari, virtual sinflar va interaktiv

o'quv resurslari orqali bola o'z maktabidagi o'quv jarayonidan uzilib qolmaydi. Bu yondashuv AQSHda keng rivojlangan masofaviy ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unlashgan bo'lib, gospital ta'limning samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, infratuzilmaning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'p tarmoqli mutaxassislar jamoasi faoliyat yuritadi. Pedagoglar, shifokorlar, psixologlar, ijtimoiy xodimlar va maxsus pedagoglar birgalikda ishlash orqali bolaning rivojlanishini kompleks tarzda qo'llab-quvvatlaydi. Bu hamkorlik AQSH gospital maktablarining barqaror va samarali faoliyat yuritishiga asos bo'ladi.

AQSH milliy ta'lim tizimi tarkibidagi gospital maktablar shifoxona va an'anaviy maktab o'rtasida mustahkam ko'prik vazifasini bajaradi. Ular o'quvchini sog'liq holatidan qat'i nazar, ta'lim tizimining teng huquqli ishtirokchisi sifatida ko'rib, insonparvar, moslashuvchan va huquqiy jihatdan kafolatlangan ta'lim modelini amalga oshiradi. Ushbu tajriba gospital pedagogikaning zamonaviy ta'lim tizimidagi muhim va istiqbolli yo'nalish ekanini yaqqol namoyon etadi.

Jahon ta'lim tizimlari orasida Finlyandiya ta'lim modeli o'zining yuqori darajadagi insonparvarligi, tenglikka asoslangan yondashuvi va har bir bolaning ehtiyojini hisobga olish tamoyillari bilan alohida ajralib turadi. Finlyandiya milliy ta'lim tizimida sog'lig'i tufayli uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar va o'smirlarning ta'lim olish huquqi ta'lim siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Shu bois gospital maktablar va shifoxona huzuridagi ta'lim xizmatlari mamlakatda inklyuziv ta'lim tizimining mantiqiy davomi sifatida shakllangan.

Finlyandiyada gospital maktablar faoliyati ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining uzviy hamkorligiga asoslanadi. Ushbu faoliyat davlat miqyosida belgilangan huquqiy-me'yoriy hujjatlar hamda Finlyandiya Ta'lim va madaniyat vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan umumiy ta'lim siyosati bilan muvofiqlashtiriladi. Gospital maktablar alohida, izolyatsiyalangan tuzilma emas, balki umumiy ta'lim tizimining tarkibiy qismi sifatida qaraladi va ularning faoliyati mahalliy hokimiyat organlari orqali muvofiqlashtiriladi.

Finlyandiya gospital maktablarida o‘quvchi haqidagi tasavvur markazida “bola avvalo inson” degan g‘oya turadi. O‘quvchi bu tizimda faqat tibbiy tashxisga ega shaxs sifatida emas, balki o‘ziga xos ehtiyojlari, qiziqishlari va rivojlanish salohiyatiga ega bo‘lgan shaxs sifatida baholanadi. Fin pedagogikasiga xos bo‘lgan “bolaga ishonch” tamoyili gospital ta’limda ham ustuvor hisoblanadi. Bola sog‘lig‘i bilan bog‘liq cheklolarga qaramay, o‘rganishga qodir va rivojlanishga layoqatli shaxs sifatida ko‘riladi.

Finlyandiya ta’lim tizimida o‘quvchi haqidagi tasavvur huquqiy tenglik va ijtimoiy adolat g‘oyalariga tayanadi. Bola qayerda bo‘lishidan qat’i nazar — uyda, maktabda yoki shifoxonada — davlat uning ta’lim olish huquqini kafolatlaydi. Shu sababli gospital maktablarda ta’lim bolaning kasalligi tufayli cheklanish emas, balki uni qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida tashkil etiladi. Bu yondashuv bolaning o‘zini jamiyatdan ajralgan emas, balki uning faol a‘zosi sifatida his qilishiga xizmat qiladi.

Finlyandiya gospital maktablarida ta’lim-tarbiyaning asosiy maqsadi — bolaning uzluksiz rivojlanishini ta’minlashdir. Bu rivojlanish faqat akademik bilimlar bilan cheklanmay, bolaning psixologik farovonligi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini ham o‘z ichiga oladi. Ta’lim jarayoni bolaning davolanish jarayonini yengillashtiruvchi, unga ijobiy ruhiy tayanch beruvchi omil sifatida qaraladi.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, gospital maktablar oldiga bir qator asosiy vazifalar qo‘yiladi. Birinchi navbatda, ular o‘quvchilarning asosiy maktab dasturlari bilan uzviy aloqani saqlashini ta’minlaydi. Ta’lim mazmuni bolaning individual holati va kuchiga moslashtiriladi, darslar hajmi va sur’ati esa uning sog‘liq holatiga qarab belgilanadi. Finlyandiya tajribasida baholash jarayoni raqobatga emas, balki o‘quvchining shaxsiy rivojlanish dinamikasini qo‘llab-quvvatlashga qaratiladi.

Gospital maktablarning yana bir muhim vazifasi — ijtimoiy izolyatsiyaning oldini olishdir. Finlyandiya ta’lim siyosatida bolani jamiyatdan ajratmaslik muhim tamoyil sifatida qaraladi. Shu sababli gospital maktablar bolaning asosiy

maktabi bilan aloqani saqlashga, tengdoshlari bilan muloqotini davom ettirishga katta e'tibor beradi. Masofaviy ta'lim va raqamli aloqa vositalari bu jarayonda muhim o'rin tutadi.

Finlyandiya gospital maktablarida yaratiluvchi infratuzilma ta'lim va sog'liqni saqlash muhitining uyg'unlashuviga asoslanadi. O'quv joylari shifoxona muhitiga mos, qulay va stressni kamaytiruvchi tarzda tashkil etiladi. Xonalar kichik, yorug' va sokin bo'lib, bolaning jismoniy va emotsional holatini hisobga olgan holda jihozlanadi. Zarur hollarda ta'lim jarayoni to'g'ridan-to'g'ri palatalarda ham tashkil etilishi mumkin.

Texnologik infratuzilma Finlyandiya gospital maktablarining muhim jihatlaridan biridir. Raqamli ta'lim platformalari, onlayn darslar va interaktiv o'quv materiallari orqali bola o'z sinfdoshlari bilan bir xil ta'lim mazmunini egallash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu holat Finlyandiyaning umumiy ta'lim tizimida keng rivojlangan raqamli savodxonlik va texnologiyalardan oqilona foydalanish siyosati bilan bevosita bog'liq.

Shuningdek, infratuzilmaning ajralmas qismi sifatida ko'p tarmoqli mutaxassislar jamoasi faoliyat yuritadi. Pedagoglar, shifokorlar, psixologlar va ijtimoiy xodimlar birgalikda bolaning ta'limiy va rehabilitatsion ehtiyojlarini baholaydi va qo'llab-quvvatlaydi. Bu hamkorlik bolaning rivojlanishini kompleks tarzda ta'minlashga xizmat qiladi.

Finlyandiya milliy ta'lim tizimi tarkibidagi gospital maktablar ta'limning insonparvar, tenglikka asoslangan va uzluksiz rivojlanishga yo'naltirilgan modelini amalda namoyon etadi. Ular shifoxona va maktab o'rtasida mustahkam pedagogik ko'prik vazifasini bajarib, sog'lig'i sababli murakkab hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalarning jamiyatdan uzilib qolmasligini ta'minlaydi. Ushbu tajriba gospital pedagogikaning zamonaviy ta'lim tizimidagi muhim va istiqbolli yo'nalish ekanini yaqqol ko'rsatadi.

Yevropa ta'lim makonida Germaniya milliy ta'lim tizimi o'zining kuchli huquqiy asoslari, federal boshqaruv modeli va ijtimoiy himoyaga yo'naltirilgan yondashuvi bilan ajralib turadi. Germaniyada ta'lim nafaqat bilim berish jarayoni,

balki shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlash, uning huquq va imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy institut sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan sog'lig'i tufayli uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar va o'smirlar ta'limi ham davlat siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Germaniya milliy ta'lim tizimi tarkibida gospital maktablar (Krankenhauschulen) alohida pedagogik tuzilma sifatida shakllangan bo'lib, ular shifoxonada davolanayotgan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan. Bu maktablar umumiy ta'lim tizimidan ajralgan holda emas, balki federal yerlar (Länder) ta'lim tizimlari tarkibida faoliyat yuritadi. Har bir federal yerda gospital maktablarning tashkil etilishi va faoliyati tegishli yer ta'lim vazirliklari tomonidan tartibga solinadi, biroq ularning umumiy g'oyaviy asosi butun mamlakat bo'yicha bir xil — ta'limning uzluksizligi va tengligi tamoyiliga tayanadi.

Germaniya gospital maktablarida o'quvchi haqidagi tasavvur markazida bolaning shaxsiy huquqlari, sog'lig'i va rivojlanish ehtiyojlari turadi. O'quvchi bu tizimda faqat "kasal bola" sifatida emas, balki rivojlanish jarayoni vaqtincha murakkablashgan, ammo ta'lim olish layoqatini saqlab qolgan shaxs sifatida baholanadi. Germaniya pedagogik an'alariga xos bo'lgan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv gospital maktablarda ham asosiy metodologik tamoyil sifatida qo'llaniladi.

Germaniya huquqiy tizimida bolaning ta'lim olish huquqi uning sog'lig'i holatidan qat'i nazar kafolatlangan. Shu sababli gospital maktablar faoliyati nafaqat pedagogik, balki huquqiy ahamiyatga ham ega. O'quvchi gospital maktabda o'qiyotgan davrda ham o'zining asosiy maktabi o'quvchisi maqomini saqlab qoladi. Bu holat bolaning keyinchalik umumta'lim muassasasiga qaytishida uzilishlar va moslashuv muammolarining oldini oladi.

Germaniya gospital maktablarida ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi — sog'lig'i bilan bog'liq murakkab vaziyatga tushib qolgan bolaning akademik, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini bir butun jarayon sifatida qo'llab-quvvatlashdir. Ta'lim bu yerda davolanish jarayoniga xalaqit beruvchi emas, balki

uni to'ldiruvchi va yengillashtiruvchi omil sifatida qaraladi. Pedagogik faoliyat bolaning jismoniy holati, emotsional ahvoli va individual imkoniyatlariga qat'iy moslashtiriladi.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, hospital maktablar oldiga bir qator asosiy vazifalar qo'yiladi. Birinchidan, ular o'quvchilarning asosiy ta'lim dasturlari bilan bog'liqligini saqlab qolishni ta'minlaydi. Dars mazmuni va hajmi bolaning sog'lig'i holatiga mos holda qayta rejalashtiriladi, o'quv yuklamasi esa individual tarzda belgilanadi. Germaniya ta'lim tizimida baholash jarayoni raqobatga emas, balki o'quvchining rivojlanish dinamikasini aks ettirishga qaratilgan bo'lib, bu yondashuv hospital maktablarda yanada yaqqol namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, hospital maktablarning muhim vazifalaridan biri bolaning psixologik barqarorligini qo'llab-quvvatlashdir. Uzoq muddatli davolanish jarayoni ko'pincha qo'rquv, xavotir va ijtimoiy ajralish hissini kuchaytiradi. Ta'lim jarayoni esa bolaning kundalik hayotiga ma'lum darajada barqarorlik va ma'no baxsh etib, uning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Germaniya pedagogikasida bu holat "ta'lim orqali rehabilitatsiya" tamoyili bilan izohlanadi.

Germaniya hospital maktablarida yaratiluvchi infrastruktura tibbiy va pedagogik muhitning uyg'unlashuviga asoslanadi. O'quv joylari shifoxona binolarida yoki unga yaqin hududlarda tashkil etilib, bolaning jismoniy holatiga mos ravishda jihozlanadi. Sinf xonalari kichik, sokin va ergonomik bo'lib, stressni kamaytiruvchi ranglar va qulay mebellar bilan ta'minlanadi. Zarurat tug'ilganda, ta'lim jarayoni bevosita palatalarda yoki individual xonalarda tashkil etiladi.

Texnologik infratuzilma Germaniya hospital maktablarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Masofaviy ta'lim vositalari, raqamli platformalar va onlayn aloqa tizimlari orqali o'quvchi o'zining asosiy maktabi bilan uzviy aloqani saqlab qoladi. Bu esa bolaning tengdoshlari bilan ijtimoiy aloqalarini davom ettirishiga, shuningdek, o'quv dasturidan ortda qolmasligiga xizmat qiladi.

Infratuzilmaning yana bir muhim jihati — ko'p tarmoqli mutaxassislar jamoasi faoliyatidir. Germaniya hospital maktablarida pedagoglar shifokorlar,

klirik psixologlar, ijtimoiy pedagoglar va reabilitologlar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi. Ushbu hamkorlik bolaning ta'limiy ehtiyojlari bilan uning tibbiy holati o'rtasida muvozanatni ta'minlashga imkon beradi. Ta'lim jarayoniga oid qarorlar jamoaviy muhokama asosida qabul qilinadi, bu esa pedagogik faoliyatning samaradorligini oshiradi.

Germaniya milliy ta'lim tizimi tarkibidagi gospital maktablar ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarining uzviy integratsiyasi natijasida shakllangan samarali model hisoblanadi. Ushbu maktablar shifoxona va maktab o'rtasida mustahkam pedagogik ko'prik vazifasini bajarib, sog'lig'i tufayli murakkab vaziyatga tushib qolgan bolalarning ta'limdan chetda qolishining oldini oladi. Germaniya tajribasi gospital pedagogikaning insonparvar, huquqiy jihatdan asoslangan va zamonaviy ta'lim tizimi uchun muhim yo'nalish ekanini yaqqol namoyon etadi.

Yevropa mintaqasida gospital pedagogika rivojida o'ziga xos tarixiy-madaniy va ijtimoiy an'analarga tayangan mamlakatlardan biri Gretsiya hisoblanadi. Gretsiya milliy ta'lim tizimi insonparvarlik, ijtimoiy birdamlik va davlat mas'uliyatiga asoslangan yondashuvi bilan ajralib turadi. Ushbu yondashuv sog'lig'i sababli uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar va o'smirlarning ta'lim huquqlarini ta'minlash masalasida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Gospital maktablar Gretsiyada umumiy ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralib, ta'limning uzluksizligini kafolatlashga xizmat qiladi.

Gretsiyada gospital maktablar faoliyati davlat tomonidan tartibga solinadi va ular milliy ta'lim siyosati doirasida tashkil etiladi. Ushbu maktablar, odatda, yirik davlat shifoxonalari huzurida yoki ular bilan yaqin hamkorlikda faoliyat yuritadi. Gospital ta'lim Gretsiya uchun alohida, cheklangan loyiha emas, balki ijtimoiy davlat tamoyillariga asoslangan majburiyat sifatida qaraladi. Bu holat ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining uzviy integratsiyasini ta'minlaydi.

Gretsiya gospital maktablarida o'quvchi haqidagi tasavvur markazida bolaning shaxsiy qadr-qimmati va jamiyat a'zosi sifatidagi maqomi turadi.

O'quvchi bu tizimda faqat kasalligi bilan tavsiflanadigan subyekt emas, balki rivojlanish jarayoni vaqtincha murakkablashgan, biroq o'rganish va ijtimoiylashuv salohiyatini saqlab qolgan shaxs sifatida qaraladi. Gretsiya pedagogik an'analarida bolani jamiyatdan ajratmaslik g'oyasi muhim o'rin tutadi, shu bois hospital maktablar o'quvchini ijtimoiy hayotdan uzib qo'ymaslikka qaratilgan.

O'quvchi haqidagi tasavvur Gretsiyada huquqiy va axloqiy mezonlarga tayangan holda shakllanadi. Bola sog'lig'i bilan bog'liq cheklovlarga qaramay, teng huquqli ta'lim subyekti sifatida tan olinadi. Hospital maktabda o'qiyotgan o'quvchi o'zining asosiy maktabi bilan aloqani saqlab qoladi, bu esa uning keyinchalik umumiy ta'lim muassasasiga qaytishini yengillashtiradi. Ushbu yondashuv bolaning o'zini "chetda qolgan" emas, balki jamiyatning faol a'zosi sifatida his etishiga xizmat qiladi.

Gretsiya hospital maktablarida ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi bolaning sog'lig'i holatidan qat'i nazar, uning uzluksiz ta'lim olish huquqini ta'minlash va shaxs sifatida rivojlanishini qo'llab-quvvatlashdan iborat. Ta'lim bu yerda faqat bilim berish jarayoni emas, balki bolaning psixologik barqarorligini mustahkamlovchi va davolanish jarayonini yengillashtiruvchi muhim omil sifatida qaraladi. Gretsiya pedagogik yondashuvida ta'lim bolaning hayotiy faoliyatini me'yorlashtiruvchi va unga ijtimoiy tayanch beruvchi vosita hisoblanadi.

Mazkur maqsad asosida hospital maktablar oldiga bir qator asosiy vazifalar qo'yiladi. Birinchidan, ular o'quvchilarning umumiy ta'lim dasturlaridan uzilib qolmasligini ta'minlaydi. O'quv rejalari va dars mazmuni bolaning sog'liq holati, davolanish jadvali va individual imkoniyatlariga moslashtiriladi. Darslar hajmi va sur'ati moslashuvchan bo'lib, o'quvchining jismoniy va emotsional holatini hisobga oladi.

Ikkinchidan, Gretsiya hospital maktablarining muhim vazifalaridan biri — psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdir. Uzoq muddatli davolanish bolada xavotir, yolg'izlik va ijtimoiy ajralish hissini kuchaytirishi mumkin. Ta'lim

jarayoni esa bolaning kundalik hayotiga ma'lum barqarorlik kiritib, uning o'ziga bo'lgan ishonchini saqlab qolishga yordam beradi. Pedagogik faoliyat bu yerda reabilitatsion jarayonning tarkibiy qismi sifatida ko'riladi.

Gretsiya gospital maktablarida yaratiluvchi infratuzilma tibbiy muhit bilan uyg'unlashgan holda tashkil etiladi. O'quv xonalari shifoxona binolarida yoki unga yaqin joylarda joylashib, bolaning sog'liq holatiga mos qulay sharoitlar bilan ta'minlanadi. Sinf xonalari kichik, sokin va yorug' bo'lib, ortiqcha shovqin va stressni kamaytirishga yo'naltiriladi. Zarur hollarda ta'lim jarayoni bevosita palatalarda ham olib boriladi.

Texnologik infratuzilma ham Gretsiya gospital maktablarining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Masofaviy ta'lim vositalari, raqamli platformalar va onlayn aloqa texnologiyalari orqali o'quvchi o'zining asosiy maktabi bilan aloqani davom ettiradi. Bu holat o'quvchining tengdoshlari bilan muloqotini saqlashga va o'quv dasturidan ortda qolmasligiga xizmat qiladi.

Infratuzilmaning yana bir muhim tarkibiy qismi sifatida ko'p tarmoqli mutaxassislar hamkorligi namoyon bo'ladi. Gretsiya gospital maktablarida pedagoglar shifokorlar, psixologlar va ijtimoiy xodimlar bilan birgalikda ishlaydi. Ushbu hamkorlik bolaning ta'limiy ehtiyojlari bilan uning sog'liq holati o'rtasida muvozanatni ta'minlashga yordam beradi. Ta'lim jarayoniga oid qarorlar jamoaviy muhokama asosida qabul qilinadi.

Gretsiya milliy ta'lim tizimi tarkibidagi gospital maktablar ijtimoiy birdamlik, insonparvarlik va ta'lim uzluksizligi g'oyalariga tayangan holda faoliyat yuritadi. Ular shifoxona va maktab o'rtasida pedagogik ko'prik vazifasini bajarib, sog'lig'i sababli murakkab hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalarning jamiyatdan ajralib qolmasligini ta'minlaydi. Gretsiya tajribasi gospital pedagogikaning nafaqat ta'limiy, balki ijtimoiy va insoniy ahamiyatini yaqqol namoyon etadi.

13.2. Evropa gospital pedagoglar uyushmasi (Hospital Organisation of Pedagogues in Europe (HOPE)) tashkil etilish tarixi va faoliyati. Yevropa ta'lim makonida gospital pedagogika mustaqil va muhim yo'nalish sifatida

shakllanishi uzoq tarixiy jarayon mahsuli hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Yevropa mamlakatlarida sog‘lig‘i sababli uzoq muddat davolanishga muhtoj bo‘lgan bolalar va o‘smirlarning ta‘lim olish huquqlarini ta‘minlash masalasi tobora dolzarb tus ola boshladi. Aynan shu ehtiyojlar natijasida hospital ta‘lim sohasida faoliyat yurituvchi pedagoglar, mutaxassislar va ilmiy doiralarni birlashtiruvchi xalqaro professional tuzilmani yaratish zarurati yuzaga keldi. Ushbu ehtiyojning mantiqiy natijasi sifatida Hospital Organisation of Pedagogues in Europe tashkil etildi.

HOPE uyushmasi 1988-yilda Yevropa mamlakatlarida hospital maktablar va shifoxona huzuridagi ta‘lim xizmatlarida faoliyat yuritayotgan pedagoglar tashabbusi bilan tashkil topdi.

Tashkil etilishiga asosiy turtki bo‘lgan omil — turli mamlakatlarda mavjud bo‘lgan hospital ta‘lim tajribalarini birlashtirish, umumiy yondashuv va kasbiy standartlarni ishlab chiqish, shuningdek, hospital pedagoglarining professional maqomini mustahkamlash zarurati edi. O‘sha davrda Yevropa davlatlarida hospital ta‘lim tizimlari turlicha rivojlangan bo‘lib, ularning huquqiy asoslari, tashkiliy shakllari va pedagogik yondashuvlari o‘rtasida sezilarli farqlar mavjud edi. HOPE aynan shu farqlarni ilmiy muloqot va hamkorlik orqali yaqinlashtirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi.

HOPE tashkil etilgan dastlabki yillardan boshlab o‘z faoliyatini inson huquqlari, ta‘limda tenglik va uzluksizlik tamoyillariga asoslab olib bordi. Uyushma faoliyatining markazida sog‘lig‘i tufayli murakkab hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalar va o‘smirlarning ta‘lim olish huquqi turadi. HOPE konsepsiyasiga ko‘ra, bola qayerda bo‘lishidan qat‘i nazar — uyda, shifoxonada yoki rehabilitatsiya markazida — ta‘lim jarayoni davom etishi kerak. Bu yondashuv keyinchalik Yevropa miqyosida hospital pedagogikaning asosiy g‘oyaviy poydevoriga aylandi.

HOPE faoliyatining muhim bosqichlaridan biri 1990–2000-yillarda uyushmaning Yevropa ta‘lim va ijtimoiy siyosat maydoniga faol kirib kelishi

bilan bog'liq. Shu davrda HOPE Yevropa Ittifoqi doirasida bolalar huquqlari, inklyuziv ta'lim va sog'liqni saqlash bilan bog'liq hujjatlar muhokamasida ekspertlik darajasida ishtirok eta boshladi. Uyushma tomonidan ishlab chiqilgan konseptual yondashuvlar va tavsiyalar gospital ta'limni alohida ijtimoiy-pedagogik yo'nalish sifatida tan olishga xizmat qildi.

HOPE faoliyatining asosiy yo'nalishlari bir nechta muhim jihatlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, uyushma gospital pedagogika sohasida ilmiy-amaliy bilimlarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Turli mamlakatlar tajribalarini tahlil qilish, ularni qiyosiy o'rganish va umumlashtirish orqali gospital ta'limning samarali modellari ishlab chiqiladi. Ushbu jarayon gospital pedagogikasining nazariy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ikkinchi muhim yo'nalish — professional hamkorlik va tajriba almashinuvidir. HOPE muntazam ravishda xalqaro konferensiyalar, seminarlar va ishchi uchrashuvlar tashkil etib, Yevropa davlatlaridagi gospital pedagoglarni bir maydonga jamlaydi. Bu tadbirlar orqali pedagoglar, tadqiqotchilar va siyosat ishlab chiquvchilar o'rtasida muloqot yo'lga qo'yiladi. Natijada gospital ta'limga oid innovatsion yondashuvlar, metodlar va tashkiliy yechimlar keng tarqaladi.

HOPE faoliyatining yana bir muhim jihati — normativ-huquqiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashdir. Uyushma Yevropa va milliy darajadagi ta'lim siyosatiga ta'sir ko'rsatib, gospital ta'limni qonuniy jihatdan mustahkamlashga intiladi. HOPE tomonidan ilgari surilgan tavsiyalar ko'plab mamlakatlarda gospital maktablar faoliyatini tartibga soluvchi hujjatlarning ishlab chiqilishiga zamin yaratgan.

Shuningdek, HOPE o'z faoliyatida bolaga yo'naltirilgan yondashuvni ustuvor deb biladi. Uyushma konsepsiyasida gospital ta'lim nafaqat akademik bilimlarni uzatish, balki bolaning psixologik holatini qo'llab-quvvatlash, uning ijtimoiy aloqalarini saqlash va o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash vositasi sifatida talqin etiladi. Shu sababli HOPE pedagogik faoliyatni tibbiy rehabilitatsiya jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'radi.

Bugungi kunda HOPE Yevropaning ko'plab davlatlarini qamrab olgan nufuzli professional uyushma sifatida faoliyat yuritmoqda. U hospital pedagogika sohasida yagona yondashuvlarni shakllantirish, ta'limda tenglik va uzluksizlikni ta'minlash hamda sog'lig'i tufayli murakkab vaziyatga tushib qolgan bolalar huquqlarini himoya qilishga xizmat qilmoqda. HOPE faoliyati hospital pedagogikaning mustaqil ilmiy-pedagogik yo'nalish sifatida tan olinishi va rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Yevropa hospital pedagoglar uyushmasi (HOPE)ning tashkil etilishi va faoliyati Yevropada hospital ta'limning tizimli rivojlanishiga kuchli turtki bergan. Ushbu uyushma orqali hospital pedagogika insonparvarlik, ijtimoiy adolat va ta'lim huquqlarini ta'minlash g'oyalari tayangan holda, zamonaviy ta'lim tizimining muhim va ajralmas yo'nalishiga aylangan.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Hospital maktablar tushunchasi Yevropa ta'lim tizimlarida qanday ijtimoiy va pedagogik ehtiyojlar natijasida shakllangan?
2. Germaniya milliy ta'lim tizimida hospital maktablar faoliyati qaysi huquqiy va tashkiliy tamoyillarga asoslanadi?
3. Gretsiya hospital maktablarida o'quvchi shaxsiga bo'lgan yondashuv qanday pedagogik g'oyalarga tayangan holda shakllantiriladi?
4. Germaniya va Gretsiya hospital maktablarida ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadlari o'rtasida qanday umumiylik va farqlar mavjud?
5. Hospital maktablarda yaratiladigan infrastruktura nima sababdan an'anaviy maktab muhitidan farq qiladi va bu farq qanday pedagogik ahamiyatga ega?
6. Hospital Organisation of Pedagogues in Europe (HOPE) tashkil etilishining asosiy tarixiy-pedagogik omillari nimalardan iborat?
7. HOPE uyushmasining Yevropa miqyosida hospital pedagogika rivojiga qo'shgan ilmiy va amaliy hissasi nimada namoyon bo'ladi?
8. Hospital pedagogikada ta'limning uzluksizligi tamoyili qanday amalga oshiriladi va u bolaning psixologik holatiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

9. Gospital maktablar faoliyatida ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari integratsiyasi nima uchun muhim hisoblanadi?

10. Yevropa gospital pedagogikasi tajribasini O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirishda qaysi ilmiy-pedagogik xulosalardan foydalanish mumkin?

14-MAVZU: TIBBIYOT MUASSASALARI STATIONARLARIDA UZOQ MUDDATLI DAVOLANAYOTGAN BOLALAR UCHUN TA'LIM MUHITINI YARATISH VA PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH.

Reja:

1. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o'qitishning asosiy ta'limiy omillari.

2. Tibbiyot muassasalari stationarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhit komponentlari va ularni tashkil etish xususiyatlari.

3. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari.

4. Tibbiyot muassasalari stationarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlashda pedagogik faoliyatni individuallashtirish yo'llari.

14.1. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o'qitishning asosiy ta'limiy omillari. Zamonaviy ta'lim tizimida bolalarning sog'lig'i holatidan qat'i nazar ta'lim olish huquqini ta'minlash inson huquqlariga asoslangan ustuvor vazifa sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar ta'limi masalasi hospital pedagogikaning markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu toifadagi bolalar ta'limida nafaqat o'quv mazmuni, balki davolanish jarayoni, psixologik holat, ijtimoiy aloqalar va huquqiy kafolatlar bilan bog'liq ko'plab omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli tibbiyot muassasalarida tashkil etiladigan ta'lim jarayoni o'ziga xos pedagogik yondashuvlar va maxsus ta'limiy omillarga tayangan holda amalga oshiriladi.

Uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o'qitishda birinchi va eng muhim ta'limiy omil — ta'limning uzluksizligi hisoblanadi. Davolanish jarayoni

ko‘pincha bolaning umumta‘lim muassasasidan vaqtincha ajralib qolishiga sabab bo‘ladi. Agar bu davrda ta‘lim jarayoni to‘xtab qolsa, bola bilimlarida uzilishlar, o‘qishga bo‘lgan motivatsiyaning pasayishi va ijtimoiy moslashuv muammolari yuzaga kelishi mumkin. Shu bois hospital ta‘limning asosiy vazifasi bolaning asosiy maktab dasturlari bilan uzviy aloqani saqlab qolishdan iborat. Ta‘lim mazmuni bolaning sog‘liq holatiga moslashtirilgan holda davom ettiriladi va u umumiy ta‘lim tizimidan uzilib qolmasligi ta‘minlanadi.

Ikkinchi muhim ta‘limiy omil — individual yondashuvdir. Uzoq muddat davolanayotgan bolalarning jismoniy, ruhiy va emotsional holati bir xil bo‘lmaydi. Shu sababli bunday bolalarni o‘qitishda standart dars shakllari samara bermaydi. Ta‘lim jarayoni bolaning davolanish jadvali, charchash darajasi, og‘riq holati va psixologik ahvolini hisobga olgan holda rejalashtiriladi. Individual ta‘lim rejasi va moslashtirilgan o‘quv materiallari bolaning imkoniyatlari doirasida bilimlarni egallashiga sharoit yaratadi. Bu yondashuv jahon pedagogik adabiyotlarida shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim tamoyili bilan izohlanadi.

Uchinchi ta‘limiy omil — psixologik qo‘llab-quvvatlashdir. Uzoq muddat davolanish bolada qo‘rquv, xavotir, yolg‘izlik va ijtimoiy ajralish hissini kuchaytirishi mumkin. Ta‘lim jarayoni esa bolaning kundalik hayotiga ma‘lum barqarorlik kiritib, uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini saqlab qolishga xizmat qiladi. Pedagog bolaning psixologik holatini inobatga olgan holda, rag‘batlantiruvchi, qo‘llab-quvvatlovchi va baholashda bosimdan xoli yondashuvni qo‘llashi zarur. Jahon tajribasida hospital ta‘lim bolaning reabilitatsiya jarayonini yengillashtiruvchi muhim omil sifatida qaraladi.

To‘rtinchi ta‘limiy omil — ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlari integratsiyasidir. Tibbiyot muassasalarida tashkil etiladigan ta‘lim jarayoni shifokorlar, psixologlar va pedagoglar o‘rtasidagi yaqin hamkorlikka tayanadi. Pedagogik faoliyat bolaning davolanish jarayoniga zid bo‘lmasligi, balki uni to‘ldirishi lozim. Masalan, darslar vaqti, davomiyligi va mazmuni tibbiy

muolajalar jadvali bilan muvofiqlashtiriladi. Ushbu integratsiya bolaning sog‘lig‘i va ta‘lim ehtiyojlari o‘rtasida muvozanatni ta‘minlaydi.

Beshinchi muhim omil — moslashtirilgan ta‘lim muhiti va infratuzilmadir. Tibbiyot muassasalarida o‘quv mashg‘ulotlari uchun yaratiladigan muhit an‘anaviy sinf xonalaridan farq qiladi. O‘quv joylari kichik, sokin va qulay bo‘lib, bolaning jismoniy holatini hisobga olgan holda jihozlanadi. Zarur hollarda ta‘lim jarayoni bevosita palatalarda yoki individual xonalarda tashkil etiladi. Ushbu muhit bolaning charchamasdan va zo‘riqmasdan o‘rganishiga imkon beradi.

Oltinchi ta‘limiy omil — ta‘lim texnologiyalaridan foydalanishdir. Masofaviy ta‘lim, raqamli platformalar va onlayn aloqa vositalari uzoq muddat davolanayotgan bolalarning asosiy maktabi bilan aloqasini saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Texnologiyalar yordamida bola tengdoshlari bilan muloqotni davom ettiradi, umumiy dars jarayonida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa uning ijtimoiy izolyatsiyasini kamaytirib, o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Yettinchi ta‘limiy omil — huquqiy kafolatlar va normativ asoslardir. Jahon miqyosida bolalarning ta‘lim olish huquqi sog‘liq holatidan qat‘i nazar kafolatlangan bo‘lib, bu tamoyil xalqaro hujjatlarda mustahkamlangan. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyada har bir bolaning ta‘lim olish huquqi e‘tirof etiladi. Ushbu huquq tibbiyot muassasalarida davolanayotgan bolalarga ham to‘liq tatbiq etiladi. Huquqiy kafolatlar pedagogik faoliyatning barqaror va tizimli tashkil etilishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalarni o‘qitish ko‘p omilli, murakkab va mas‘uliyatli pedagogik jarayondir.

Ta‘limning uzluksizligi, individual yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlari integratsiyasi, moslashtirilgan muhit, zamonaviy texnologiyalar va huquqiy kafolatlar ushbu jarayonning asosiy ta‘limiy omillarini tashkil etadi.

Mazkur omillar uyg'unlashgan holda amalga oshirilgandagina, uzoq muddat davolanayotgan bolalarning shaxs sifatida rivojlanishi, bilim olishga bo'lgan motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvi samarali ta'minlanadi.

14.2. Tibbiyot muassasalari stationarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhit komponentlari va ularni tashkil etish xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim tizimida bolaning sog'lig'i holati uning ta'lim olish huquqini cheklovchi omil sifatida emas, balki maxsus pedagogik sharoitlarni talab etuvchi holat sifatida qaraladi. Ayniqsa, tibbiyot muassasalarining stasionar bo'limlarida uzoq muddat davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitini tashkil etish masalasi hospital pedagogikaning markaziy muammolaridan biri hisoblanadi. Bunday muhit bolaning jismoniy sog'lig'i, psixologik holati va ta'limiy ehtiyojlari o'rtasida muvozanatni ta'minlashga xizmat qilishi lozim.

Ta'lim muhiti — bu faqatgina o'quv joyi yoki dars jarayoni emas, balki bolaning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi barcha tashkiliy, pedagogik, psixologik, ijtimoiy va texnologik omillarning yaxlit tizimidir.

Stasionar sharoitda davolanayotgan bolalar uchun ushbu muhit o'ziga xos komponentlardan tarkib topadi va ularni tashkil etishda an'anaviy maktab amaliyotidan farqli yondashuvlar talab etiladi.

Stasionar sharoitdagi ta'lim muhitining birinchi muhim komponenti — pedagogik komponentdir. Bu komponent ta'lim mazmuni, metodlari, shakllari va baholash tizimini o'z ichiga oladi. Uzoq muddat davolanayotgan bolalar bilan ishlashda ta'lim mazmuni moslashtirilgan bo'lishi zarur, ya'ni o'quv dasturi bolaning sog'liq holati, charchash darajasi va kognitiv imkoniyatlarini hisobga olgan holda qayta rejalashtiriladi. Darslar qisqa, mazmunan ixcham va faoliyatga yo'naltirilgan bo'lib, bolaning muvaffaqiyat hissini boshdan kechirishiga imkon yaratadi. Baholash jarayoni esa nazoratga emas, rivojlanish dinamikasini qo'llab-quvvatlashga qaratiladi.

Ikkinchi muhim komponent — psixologik komponent hisoblanadi. Stasionar davolanish jarayoni bolada xavotir, qoʻrquv, yolgʻizlik va ijtimoiy ajralish hissini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli taʼlim muhiti psixologik jihatdan xavfsiz va qoʻllab-quvvatlovchi boʻlishi lozim. Pedagog bolaning emotsional holatini inobatga olib, ragʻbatlantiruvchi, bosimsiz va ishonchga asoslangan munosabatni shakllantiradi. Taʼlim jarayoni bolaning kundalik hayotida barqarorlik hissini yuzaga keltirib, davolanish jarayonini yengillashtiruvchi omil sifatida xizmat qiladi.

Uchinchi komponent — jismoniy-makoniylar komponentidir. Tibbiyot muassasalari stasionarlarida taʼlim muhiti anʼanaviy sinf xonalaridan tubdan farq qiladi. Oʻquv mashgʻulotlari uchun ajratilgan joylar kichik, sokin va ergonomik boʻlishi kerak. Yorugʻlik, ranglar, mebellarning joylashuvi bolaning charchamasligi va zoʻriqmasligini taʼminlashga qaratiladi. Zarurat tugʻilganda taʼlim jarayoni bevosita palatalarda yoki individual xonalarda tashkil etiladi. Ushbu makon bolaning sogʻligʻi holatiga mos ravishda moslashuvchan boʻlishi muhimdir.

Toʻrtinchi muhim komponent — ijtimoiy komponentdir. Uzoq muddat stasionarda davolanayotgan bola koʻpincha tengdoshlari bilan muloqotdan uzilib qoladi. Taʼlim muhiti esa ushbu ijtimoiy uzilishni qisman boʻlsa-da bartaraf etishi lozim. Pedagoglar bolaning sinfdoshlari, oilasi va asosiy maktabi bilan aloqasini saqlashga intiladi. Guruhli mashgʻulotlar, umumiy faoliyatlar va muloqotga yoʻnaltirilgan topshiriqlar bolaning ijtimoiy moslashuvini qoʻllab-quvvatlaydi. Bu komponent bolaning jamiyatdan ajralib qolmasligini taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchi komponent — texnologik komponentdir. Zamonaviy hospital pedagogikada taʼlim texnologiyalari alohida oʻrin tutadi. Masofaviy taʼlim platformalari, videodarslar va raqamli oʻquv resurslari stasionar sharoitda davolanayotgan bolalarning taʼlim jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi. Texnologiyalar yordamida bola oʻzining asosiy maktabi bilan aloqani davom ettiradi, tengdoshlari bilan muloqot qiladi va oʻquv dasturidan ortda

qolmaslik imkoniga ega bo'ladi. Bu holat bolaning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini saqlashga xizmat qiladi.

Oltinchi muhim komponent — tashkiliy-boshqaruv komponentidir. Stasionar sharoitda ta'lim muhitini samarali tashkil etish ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari o'rtasidagi yaqin hamkorlikni talab etadi. Pedagoglar, shifokorlar, psixologlar va ijtimoiy xodimlar birgalikda bolaning ta'limiy va reabilitatsion ehtiyojlarini muvofiqlashtiradi. Dars jadvali, mashg'ulot davomiyligi va ta'lim shakllari tibbiy muolajalar bilan uyg'unlashtiriladi. Ushbu hamkorlik bolaning sog'lig'i va ta'lim manfaatlari o'rtasida muvozanatni ta'minlaydi.

Yettinchi komponent — huquqiy-me'yoriy komponentdir. Jahon tajribasida bolalarning sog'liq holatidan qat'i nazar ta'lim olish huquqi asosiy inson huquqlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyada har bir bolaning ta'lim olish huquqi mustahkamlangan. Ushbu huquq stasionar sharoitda davolanayotgan bolalarga ham to'liq tatbiq etiladi va ta'lim muhitini tashkil etishning huquqiy asosini belgilaydi.

Tibbiyot muassasalari stasionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhiti ko'p komponentli, murakkab va o'ziga xos tizimdir. Pedagogik, psixologik, jismoniy-makoniy, ijtimoiy, texnologik, tashkiliy-boshqaruv va huquqiy komponentlar o'zaro uyg'unlashgan holda tashkil etilgandagina, ta'lim muhiti bolaning rivojlanishini samarali qo'llab-quvvatlaydi. Bunday muhit hospital pedagogikaning insonparvarlik mohiyatini ro'yobga chiqarib, uzoq muddat davolanayotgan bolalarning ta'limdagi tengligi va uzluksizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

14.3. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim paradigmasida bolaning sog'lig'i holati uning ta'lim olish huquqini cheklovchi omil sifatida emas, balki maxsus pedagogik yondashuvlarni talab etuvchi holat sifatida talqin etiladi. Ayniqsa, tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalarni

o‘qitish jarayoni an’anaviy maktab ta’limidan mazmunan, tashkiliy jihatdan va pedagogik texnologiyalar nuqtai nazaridan sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu farqlar hospital pedagogikaning mustaqil ilmiy-amaliy yo‘nalish sifatida shakllanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o‘qitishning eng muhim xususiyati — **ta’lim jarayonining sog‘liq holatiga to‘liq bog‘liqligidir**. Bolaning jismoniy ahvoli, davolanish bosqichi, og‘riq darajasi va tibbiy muolajalar jadvali ta’lim mazmuni, dars vaqti va davomiyligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu sababli hospital sharoitdagi ta’lim qat’iy jadvalga asoslangan bo‘la olmaydi, balki moslashuvchan va individual xarakterga ega bo‘ladi. Pedagog dars jarayonini bolaning kundalik holatiga qarab rejalashtiradi va zarur hollarda uni o‘zgartiradi.

Ikkinchi muhim xususiyat — **ta’limning individual va differensial tashkil etilishi**dir. Uzoq muddat davolanayotgan bolalar bir xil yoshda bo‘lsada, ularning sog‘liq holati, psixologik barqarorligi va kognitiv imkoniyatlari keskin farqlanishi mumkin. Shu sababli o‘quv dasturi va topshiriqlar individual ta’lim rejasi asosida moslashtiriladi. Ta’lim jarayonida bolaning kuchli tomonlariga tayangan holda, uning imkoniyatlari doirasida rivojlanishini ta’minlash ustuvor vazifa sifatida qaraladi.

Uchinchi xususiyat — **psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitining** zarurligidir. Uzoq muddatli davolanish bolada qo‘rquv, xavotir, yolg‘izlik va ijtimoiy ajralish hissini kuchaytirishi mumkin. Ta’lim jarayoni esa bolaning kundalik hayotiga ma’no va barqarorlik olib kiruvchi muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Pedagogning munosabati mehribon, rag‘batlantiruvchi va ishonchga asoslangan bo‘lishi, baholash jarayoni esa bosimsiz va qo‘llab-quvvatlovchi xarakterga ega bo‘lishi lozim. Jahon tajribasida hospital ta’lim bolaning ruhiy reabilitatsiyasini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida baholanadi.

To‘rtinchi xususiyat — **ta’lim va davolanish jarayonlarining uzviy integratsiyasi**dir. Tibbiyot muassasalarida olib boriladigan ta’lim pedagoglar va tibbiyot xodimlari o‘rtasidagi yaqin hamkorlikka tayanadi. Darslar tibbiy muolajalar bilan muvofiqlashtiriladi, ta’lim mazmuni esa bolaning sog‘lig‘iga zarar

yetkazmaslik tamoyiliga asoslanadi. Ushbu integratsiya ta'lim jarayonini davolanishga zid emas, balki uni to'ldiruvchi va yengillashtiruvchi omilga aylantiradi.

Beshinchi xususiyat — **ta'lim muhitining o'ziga xosligidir**. Gospital sharoitida o'qitish an'anaviy sinf xonalarida emas, balki kichik o'quv xonalari, individual xonalar yoki bevosita palatalarda tashkil etilishi mumkin. Ta'lim muhiti sokin, qulay va stressni kamaytiruvchi bo'lishi zarur. Yorug'lik, ranglar, mebellarning joylashuvi bolaning jismoniy va emotsional holatini hisobga olgan holda tanlanadi. Bu muhit bolaning charchamasdan o'rganishiga yordam beradi.

Oltinchi muhim xususiyat — **ta'lim texnologiyalarining keng qo'llanilishidir**. Uzoq muddat davolanayotgan bolalar ko'pincha o'z sinfdoshlaridan jismonan ajralgan bo'ladi. Masofaviy ta'lim texnologiyalari, raqamli platformalar va onlayn muloqot vositalari orqali bola o'zining asosiy maktabi bilan aloqani saqlab qoladi. Bu esa uning ijtimoiy izolyatsiyasini kamaytirib, o'qishga bo'lgan motivatsiyasini saqlashga xizmat qiladi.

Yettinchi xususiyat — **ta'lim jarayonining huquqiy asoslanganligidir**. Jahon miqyosida bolalarning ta'lim olish huquqi sog'liq holatidan qat'i nazar e'tirof etilgan. Xalqaro huquqiy hujjatlar va milliy qonunchilik tibbiyot muassasalarida davolanayotgan bolalar uchun ham ta'limni tashkil etishni davlat zimmasidagi majburiyat sifatida belgilaydi. Ushbu huquqiy asoslar gospital ta'limning barqaror va tizimli amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o'qitish moslashuvchan, individual va insonparvar yondashuvni talab etuvchi murakkab pedagogik jarayondir.

Ta'lim jarayonining sog'liq holatiga moslashuvi, psixologik qo'llab-quvvatlash, tibbiy va pedagogik integratsiya, maxsus ta'lim muhiti, zamonaviy texnologiyalar hamda huquqiy kafolatlar ushbu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi.

Mazkur xususiyatlar hisobga olingan holda tashkil etilgan ta'lim hospital pedagogikaning mohiyatini ro'yobga chiqarib, uzoq muddat davolanayotgan bolalarning shaxs sifatida rivojlanishini va ta'limdagi tengligini ta'minlashga xizmat qiladi.

14.4. Tibbiyot muassasalari stationarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlashda pedagogik faoliyatni individuallashtirish yo'llari. Hospital pedagogika amaliyotida uzoq muddatli stasionar davolanishda bo'lgan bolalar bilan ishlash pedagogik jarayonning alohida va murakkab shaklini tashkil etadi. Bunday sharoitda ta'limni tashkil etishda standart, bir xil yondashuvlar samarasiz bo'lib, pedagogik faoliyatni individuallashtirish asosiy metodologik talablardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Chunki har bir bolaning kasallik turi, davolanish davomiyligi, jismoniy holati, ruhiy-emotsional ahvoli va ta'limiy imkoniyatlari bir-biridan keskin farq qiladi. Shu sababli pedagogik faoliyat bolaning shaxsiy ehtiyojlariga mos holda tashkil etilishi zarur.

Pedagogik faoliyatni individuallashtirishning birinchi va asosiy yo'li — **bolaning individual pedagogik portretini shakllantirishdir.** Stasionar sharoitda ishlovchi pedagog darsni boshlashdan avval bolaning sog'liq holati, davolanish bosqichi, charchash darajasi, psixologik kayfiyati, avvalgi ta'lim tajribasi va o'quv motivatsiyasini kompleks tarzda o'rganadi. Ushbu ma'lumotlar tibbiyot xodimlari, psixologlar, ota-onalar va bolaning asosiy maktabi bilan hamkorlikda to'planadi. Individual pedagogik portret pedagog uchun ta'lim mazmuni va shakllarini to'g'ri tanlashda asos bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchi muhim yo'l — **individual ta'lim rejasi (ITR)ni ishlab chiqishdir.** Uzoq muddat davolanayotgan bolalar uchun umumiy o'quv dasturini to'liq va bir xil hajmda o'zlashtirish imkoniyati mavjud bo'lmasligi mumkin. Shu bois ta'lim mazmuni ustuvor bilimlar va asosiy kompetensiyalar asosida qayta tuziladi. Individual ta'lim rejasi bolaning real imkoniyatlariga moslashtiriladi, unda darslar soni, davomiyligi, murakkablik darajasi va o'qitish usullari aniq belgilab olinadi.

Bu yondashuv bolaning ortiqcha zo'riqishsiz, lekin barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Uchinchi yo'l — **ta'lim mazmunini moslashtirish va differentsiallashdir.** Pedagogik individuallashtirish faqat dars jadvalini o'zgartirish bilan cheklanmaydi, balki o'quv materialining mazmuniy jihatdan moslashtirilishini ham talab etadi. Murakkab mavzular soddalashtiriladi, hajmi qisqartiriladi yoki faoliyatga yo'naltirilgan topshiriqlar bilan almashtiriladi. Vizual, audio va amaliy materiallardan keng foydalanish bolaning idrokini yengillashtiradi. Shu bilan birga, bolaning qiziqishlari hisobga olinib, fanlararo integratsiya asosida topshiriqlar beriladi.

To'rtinchi muhim yo'l — **ta'lim jarayonining moslashuvchan tashkiliy shakllarini qo'llashdir.** Stasionar sharoitda darslar an'anaviy sinf ko'rinishida emas, balki individual mashg'ulot, kichik guruh, qisqa suhbat yoki mustaqil faoliyat shaklida tashkil etilishi mumkin. Ba'zi hollarda ta'lim jarayoni bevosita palatada yoki bolaning jismoniy holatiga qulay joyda olib boriladi. Ushbu moslashuvchanlik bolaning charchashini kamaytirib, o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatini saqlashga yordam beradi.

Beshinchi yo'l — **psixologik qo'llab-quvvatlashga asoslangan pedagogik yondashuvdir.** Uzoq muddat davolanayotgan bolalarda qo'rquv, tushkunlik, ishonchsizlik va ijtimoiy ajralish hissi kuchli bo'lishi mumkin. Shu sababli pedagogik individuallashtirish emotsional holatni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Pedagog bolaning kichik yutuqlarini e'tirof etadi, rag'batlantiradi va baholashda bosimdan xoli yondashuvni tanlaydi. Baholash jarayoni natijaga emas, rivojlanish jarayoniga qaratiladi.

Oltinchi yo'l — **ta'lim va davolanish jarayonini muvofiqlashtirishdir.** Pedagogik faoliyatni individuallashtirish tibbiyot xodimlari bilan doimiy hamkorlikni talab etadi. Dars vaqti, davomiyligi va mazmuni bolaning davolanish rejimiga moslashtiriladi. Agar bola muolajadan keyin charchagan bo'lsa, ta'lim faoliyati qisqartiriladi yoki yengil mashg'ulotlar bilan almashtiriladi. Bu

yondashuv pedagogik jarayonni bolaning sog‘lig‘iga zarar yetkazmasdan tashkil etishga imkon beradi.

Yettinchi muhim yo‘l — **zamonaviy ta‘lim texnologiyalaridan individual ehtiyojlarga mos holda foydalanish**dir. Masofaviy ta‘lim platformalari, elektron darsliklar va interaktiv resurslar bolaning mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Texnologiyalar orqali bola o‘zining asosiy maktabi bilan aloqani saqlab qoladi, tengdoshlari bilan muloqot qiladi va o‘qish jarayonidan chetda qolmaslik imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa pedagogik individuallashtirishning samaradorligini oshiradi.

Sakkizinchi yo‘l — **ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yish**dir. Uzoq muddat davolanayotgan bolaning ta‘lim jarayonida ota-onalar muhim yordamchi subyekt hisoblanadi. Pedagog ota-onalarni bolaning ta‘limiy holati, muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari haqida xabardor qilib boradi hamda ularni qo‘llab-quvvatlovchi faoliyatga jalb etadi. Ushbu hamkorlik pedagogik individuallashtirishni yanada chuqurlashtiradi.

Tibbiyot muassasalari stasionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlashda pedagogik faoliyatni individuallashtirish — bu bolaning sog‘liq holati, psixologik ahvoli va ta‘limiy ehtiyojlarini bir butun tizim sifatida hisobga olgan holda tashkil etiladigan murakkab pedagogik jarayondir.

Individual pedagogik portret, moslashtirilgan ta‘lim rejasi, differensial mazmun, moslashuvchan tashkiliy shakllar, psixologik qo‘llab-quvvatlash va tibbiy-pedagogik hamkorlik ushbu jarayonning asosiy yo‘llarini tashkil etadi.

Aynan shu yondashuv gospital pedagogikaning insonparvarlik mohiyatini ro‘yobga chiqarib, uzoq muddat davolanayotgan bolalarning ta‘limdagi tengligi va rivojlanish imkoniyatlarini ta‘minlaydi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Tibbiyot muassasalarida uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o‘qitish nima sababdan an‘anaviy maktab ta‘limidan farq qiladi?

2. Gospital sharoitida ta'lim jarayonining sog'liq holatiga bog'liqligi qanday pedagogik cheklov va imkoniyatlarni yuzaga keltiradi?
3. Stasionar sharoitdagi ta'lim muhitining asosiy komponentlarini sanab bering va ularning har birining pedagogik ahamiyatini izohlang.
4. Pedagogik, psixologik va jismoniy-makoniy komponentlar o'zaro qanday bog'liq holda bolaning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi?
5. Uzoq muddat davolanayotgan bolalar bilan ishlashda pedagogik faoliyatni individuallashtirish nima uchun zarur hisoblanadi?
6. Individual pedagogik portret va individual ta'lim rejasi gospital ta'limda qanday vazifalarni bajaradi?
7. Ta'lim va davolanish jarayonlarini muvofiqlashtirish pedagogik faoliyat samaradorligiga qanday ta'sir qiladi?
8. Gospital sharoitida psixologik qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratishning asosiy shartlari nimalardan iborat?
9. Masofaviy va raqamli ta'lim texnologiyalari uzoq muddat davolanayotgan bolalarning ta'limida qanday imkoniyatlarni yaratadi?
10. Gospital pedagogikada ota-onalar va tibbiyot xodimlari bilan hamkorlikning pedagogik individuallashtirishdagi o'rni nimada namoyon bo'ladi?

**15-MAVZU: UZOQ MUDDATLI DAVOLANAYOTGAN BOLALARNI
PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK QO‘LLAB-QUVVATLASHDA
O‘QITUVCHI SHAXSI.**

Reja:

1. Uzoq muddatli davolanayotgan bolalarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash jarayonida **o‘qituvchi shaxsining o‘ziga xosligi, maqsad va vazifalari.**
2. Gospital pedagogikada o‘qituvchi shaxsining o‘rni va ahamiyati.
3. O‘qituvchining emotsional qo‘llab-quvvatlovchi roli.

15.1. Uzoq muddatli davolanayotgan bolalarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash jarayonida o‘qituvchi shaxsining o‘ziga xosligi, maqsad va vazifalari. Zamonaviy ta’lim tizimida insonparvarlik va inklyuzivlik tamoyillarining kuchayishi uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo‘lgan bolalar ta’limini alohida pedagogik muammo sifatida kun tartibiga olib chiqdi. Bunday bolalar ta’limi faqat bilim berish bilan cheklanmay, ularning psixologik holatini barqarorlashtirish, ijtimoiy ajralishni oldini olish va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonda o‘qituvchi shaxsi markaziy figuraga aylanadi. Chunki gospital yoki stasionar ta’lim sharoitida o‘qituvchi nafaqat bilim manbai, balki bolaga psixologik tayanch, ijtimoiy ko‘prik va ruhiy barqarorlik manbai vazifasini ham bajaradi.

Uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlovchi o‘qituvchi shaxsining o‘ziga xosligi, avvalo, uning kasbiy rolida namoyon bo‘ladi.

An’anaviy maktab sharoitida o‘qituvchi asosan didaktik vazifalarni bajaruvchi subyekt bo‘lsa, tibbiyot muassasalarida faoliyat yurituvchi pedagog ko‘p funksiyali mutaxassis sifatida shakllanadi.

U pedagog, psixologik yordamchi, motivator va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlovchi sifatida faoliyat olib boradi. Bu holat o‘qituvchidan yuqori darajadagi empatiya, moslashuvchanlik va emotsional barqarorlikni talab etadi.

O‘qituvchi shaxsining muhim o‘ziga xos jihati — bolaning sog‘liq holatini hisobga olgan holda pedagogik faoliyat yurita olish qobiliyatidir. Uzoq muddat davolanayotgan bolalarda jismoniy holat tez-tez o‘zgarib turadi, charchoq darajasi yuqori bo‘ladi, psixologik beqarorlik kuzatiladi. Shu sababli o‘qituvchi dars jarayonini qat’iy rejalar asosida emas, balki bolaning hozirgi holatiga moslashgan holda tashkil etadi. Bu pedagogik jarayonda moslashuvchanlikni, individual yondashuvni va vaziyatni to‘g‘ri baholash ko‘nikmalarini talab qiladi.

O‘qituvchi shaxsining yana bir o‘ziga xos tomoni — psixologik xavfsiz muhit yaratishdagi yetakchi rolidir. Uzoq muddatli davolanayotgan bolalar ko‘pincha qo‘rquv, yolg‘izlik, ishonchsizlik va kelajakka nisbatan xavotir holatlarini boshdan kechiradilar. O‘qituvchi bolaning ushbu ichki kechinmalarini anglab, unga nisbatan baholovchi emas, qo‘llab-quvvatlovchi munosabatni shakllantiradi. Pedagogik muloqotda iliq munosabat, sabr-toqat va bolani tinglay olish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu jarayonda o‘qituvchi shaxsining asosiy maqsadi — bolaning ta’lim jarayonidan uzilib qolishining oldini olish bilan birga, uning ruhiy holatini barqarorlashtirish va shaxs sifatida rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir. Ta’lim bu yerda vosita sifatida namoyon bo‘lib, bolaning hayotga bo‘lgan qiziqishini saqlab qolish, o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash va kelajak rejalarini bilan bog‘liq ijobiy tasavvurlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, o‘qituvchi oldida bir qator vazifalar shakllanadi. Eng avvalo, pedagog bolaning individual ta’limiy ehtiyojlarini aniqlashi va shunga mos ta’lim strategiyasini ishlab chiqishi lozim. Bu jarayonda bolaning sog‘lig‘i, psixologik holati, avvalgi bilim darajasi va o‘qishga bo‘lgan munosabati kompleks tarzda hisobga olinadi. O‘qituvchi ta’lim mazmunini soddalashtiradi, hajmini moslashtiradi va bolaning muvaffaqiyatga erishish ehtimolini oshiradigan faoliyat turlarini tanlaydi.

Ikkinchi muhim vazifa — bolaning psixologik holatini qo‘llab-quvvatlashdir. O‘qituvchi bolaning kichik yutuqlarini qadrlaydi, uni rag‘batlantiradi va muvaffaqiyatsizlikni rivojlanish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilishga yordam beradi. Baholash jarayoni jazolovchi emas, rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi lozim. Bu bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlab, ta’limga bo‘lgan ijobiy munosabatni saqlab qoladi.

Uchinchi vazifa — ijtimoiy aloqalarni saqlab qolish va rivojlantirishdir. Uzoq muddatli davolanish bolani tengdoshlaridan ajratib qo‘yishi mumkin. O‘qituvchi bu jarayonda bolaning asosiy maktabi, sinfdoshlari va ota-onalari bilan aloqa o‘rnatilishiga ko‘maklashadi. Masofaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, sinfdoshlar bilan virtual muloqot tashkil etish bolaning ijtimoiy ajralish hissini kamaytiradi.

To‘rtinchi vazifa — ta’lim va davolanish jarayonini muvofiqlashtirishdir. O‘qituvchi tibbiyot xodimlari bilan hamkorlikda faoliyat yuritib, ta’lim jarayonini bolaning davolanish rejimiga moslashtiradi. Bu pedagogik faoliyatning sog‘liq uchun xavfsiz va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Uzoq muddatli davolanayotgan bolalarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash jarayonida o‘qituvchi shaxsi alohida kasbiy, axloqiy va insoniy sifatlar uyg‘unligini talab etuvchi murakkab pedagogik fenomen hisoblanadi. O‘qituvchi bu jarayonda bilim beruvchi emas, balki bolaning ruhiy tayanchi, motivatsiya manbai va ijtimoiy bog‘lovchi sifatida namoyon bo‘ladi. Aynan o‘qituvchi shaxsining kasbiy yetukligi, empatiyasi va insonparvar yondashuvi uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta’limdagi tengligini ta’minlash va ularning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

15.2. Gospital pedagogikada o‘qituvchi shaxsining o‘rni va ahamiyati. Zamonaviy inklyuziv ta’lim tizimida gospital pedagogika alohida pedagogik yo‘nalish sifatida shakllanib, uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan. Ushbu jarayonda o‘qituvchi shaxsi markaziy o‘rinni egallaydi, chunki gospital sharoitida ta’lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki bolaning psixologik holatini qo‘llab-

quvvatlash, ijtimoiy ajralishni oldini olish va shaxsiy rivojlanishini ta'minlash vazifalarini ham bajaradi. Shu sababli hospital pedagogikada o'qituvchi an'anaviy maktab o'qituvchisidan farqli ravishda ko'p funksiyali va yuqori mas'uliyatli pedagogik subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Gospital pedagogikada o'qituvchi shaxsining asosiy o'rni uning ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in sifatida faoliyat yuritishida ko'rinadi. O'qituvchi tibbiyot xodimlari, psixologlar, ijtimoiy pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlaydi.

Bu hamkorlik bolaning sog'lig'i, ruhiy holati va ta'limiy ehtiyojlarini bir butun tizim sifatida hisobga olish imkonini beradi. Natijada ta'lim jarayoni bolaning davolanish jarayoniga zid kelmaydi, balki uni qo'llab-quvvatlovchi omilga aylanadi.

O'qituvchi shaxsining muhim ahamiyati uning psixologik tayanch roliga namoyon bo'ladi. Uzoq muddat davolanayotgan bolalar ko'pincha qo'rquv, tushkunlik, yolg'izlik va kelajakka nisbatan noaniqlik hissini boshdan kechiradilar. O'qituvchi bunday holatda bolaga ishonch bag'ishlovchi, uni tinglay oladigan va emotsional barqarorlikni ta'minlovchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogning empatiyasi, sabr-toqati va samimiy munosabati bolaning ruhiy holatini barqarorlashtirishda muhim omil hisoblanadi.

Gospital pedagogikada o'qituvchi shaxsining ahamiyati uning individual yondashuvni amalga oshiruvchi subyekt sifatidagi faoliyatida ham yaqqol ko'rinadi. Stasionar sharoitda har bir bolaning sog'liq holati, charchash darajasi, psixologik holati va ta'limiy imkoniyatlari turlicha bo'ladi. Shu sababli o'qituvchi ta'lim mazmuni, shakli va usullarini bolaning real imkoniyatlariga moslashtiradi. Bu jarayonda individual ta'lim rejalari, moslashtirilgan o'quv materiallari va differensial topshiriqlardan foydalaniladi. Bunday yondashuv bolaning muvaffaqiyatga erishish ehtimolini oshiradi va ta'limga bo'lgan ijobiy munosabatni saqlab qoladi.

O'qituvchi shaxsining yana bir muhim jihati — uning motivatsion rolidir. Uzoq muddat davolanish jarayoni bolaning o'qishga bo'lgan qiziqishini pasaytirishi mumkin. O'qituvchi bolaning kichik yutuqlarini e'tirof etish, rag'batlantirish va muvaffaqiyat hissini shakllantirish orqali ichki motivatsiyani qo'llab-quvvatlaydi. Hospital pedagogikada baholash jarayoni jazolovchi emas, rivojlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi xarakterga ega bo'lishi aynan o'qituvchi shaxsiga bog'liq.

Shuningdek, o'qituvchi shaxsining ahamiyati bolaning ijtimoiy aloqalarini saqlab qolishdagi roli bilan ham belgilanadi. Hospital sharoitida bola tengdoshlaridan vaqtincha ajraladi, bu esa ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin. O'qituvchi masofaviy ta'lim vositalari, onlayn muloqot va fanlararo faoliyatlar orqali bolaning sinfdoshlari bilan aloqasini saqlashga ko'maklashadi. Bu bolaning jamiyatga tegishlilik hissini mustahkamlaydi.

Hospital pedagogikada o'qituvchi shaxsining o'rni va ahamiyati faqat ta'lim jarayonini tashkil etish bilan cheklanmaydi. O'qituvchi bu jarayonda bolaning psixologik tayanchi, ijtimoiy bog'lovchisi va shaxsiy rivojlanishining muhim subyekti sifatida namoyon bo'ladi. Uning kasbiy kompetensiyasi, insonparvar yondashuvi va emotsional madaniyati uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'limdagi teng huquqliligini ta'minlashda va ularning kelajak hayotga ishonchini saqlab qolishda hal qiluvchi ahamiyat

15.3. O'qituvchining emotsional qo'llab-quvvatlovchi roli. Zamonaviy pedagogik nazariyada ta'lim jarayoni faqat bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish bilangina cheklanmasdan, balki o'qituvchining emotsional holatini barqarorlashtirish, ruhiy xavfsizligini ta'minlash va shaxs sifatida rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, uzoq muddatli davolanish jarayonida bo'lgan bolalar bilan ishlash sharoitida o'qituvchining emotsional qo'llab-quvvatlovchi roli pedagogik faoliyatning markaziy tarkibiy qismiga aylanadi.

Uzoq muddat davolanayotgan bolalar hayotida kasallik, og'riq, noma'lumlik va odatiy ijtimoiy muhitdan ajralish kabi omillar kuchli emotsional

zo'riqishni keltirib chiqaradi. Bunday sharoitda bola qo'rquv, xavotir, tushkunlik, yolg'izlik hissini boshdan kechirishi mumkin. O'qituvchi aynan shu holatlarda bolaga psixologik tayanch bo'luvchi, unga ishonch bag'ishlovchi va emotsional muvozanatni tiklashga yordam beruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Pedagogning sokin, muloyim va samimiy munosabati bolaning o'zini xavfsiz his qilishiga xizmat qiladi.

O'qituvchining emotsional qo'llab-quvvatlovchi roli, avvalo, empatiyaga asoslanadi. Empatiya — bu bolaning ichki kechinmalarini tushunish, uning holatini qabul qilish va unga befarq bo'lmaslikdir. Empatik yondashuv orqali o'qituvchi bolani shunchaki “davolanayotgan o'quvchi” emas, balki o'ziga xos his-tuyg'ulari va ehtiyojlari bo'lgan shaxs sifatida qabul qiladi. Bu esa bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Emotsional qo'llab-quvvatlashning muhim jihatlaridan biri — ijobiy muloqot muhiti yaratishdir. O'qituvchi o'z nutqi, ohangi, mimikasi va xatti-harakatlari orqali bolada ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi. Tanqid va keskin baholash o'rniga rag'batlantirish, dalda berish va kichik yutuqlarni e'tirof etish ustuvor bo'ladi. Bu yondashuv bolaning o'qishga bo'lgan qiziqishini saqlab qolish va psixologik barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Gospital sharoitida o'qituvchining emotsional roli uning barqarorlik va ishonchlilik manbai sifatida namoyon bo'lishida ham ko'rinadi. Bola uchun dars mashg'ulotlari va o'qituvchi bilan muloqot hayotidagi odatiy va tanish faoliyat bo'lib qoladi. Bu esa bolaning kundalik hayotiga muayyan tartib va barqarorlik olib kiradi. Psixologik tadqiqotlarda aynan shu barqarorlik hissi stressni kamaytiruvchi muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

O'qituvchi shaxsining emotsional qo'llab-quvvatlovchi roli uning motivatsion ta'siri bilan ham chambarchas bog'liq. O'qituvchi bolaning kuchli tomonlarini ko'ra bilishi, muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini ko'rsatib berishi orqali ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. Bu jarayonda bolaning kasalligi yoki cheklovlari emas, balki imkoniyatlari va salohiyati asosiy e'tibor markaziga

qo'yiladi. Natijada bola o'zini ojiz emas, balki rivojlanishga qodir shaxs sifatida his qila boshlaydi.

Shuningdek, o'qituvchining emotsional qo'llab-quvvatlovchi roli ota-onalar bilan muloqotda ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi ota-onalarga bolaning ruhiy holati, ta'limdagi muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari haqida xolis va qo'llab-quvvatlovchi tarzda axborot berib boradi. Bu hamkorlik bolaning umumiy emotsional farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'qituvchining emotsional qo'llab-quvvatlovchi roli hospital pedagogikada ajralmas va hal qiluvchi ahamiyatga ega.

O'qituvchi bolaning bilim olish jarayonidagi yo'l boshchisi bo'lish bilan birga, uning ruhiy holatini barqarorlashtiruvchi, ishonch va umid bag'ishlovchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Aynan shu insonparvar va emotsional yondashuv uzoq muddatli davolanayotgan bolalarning ta'limdagi muvaffaqiyati va hayotga bo'lgan ijobiy munosabatini saqlab qolishda muhim omil hisoblanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlashda o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan asosiy pedagogik va psixologik talablar nimalardan iborat?
2. Hospital pedagogikada o'qituvchi nima sababdan faqat bilim beruvchi emas, balki psixologik tayanch shaxs sifatida qaraladi?
3. O'qituvchi shaxsining emotsional barqarorligi bolaning ta'lim jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatadi?
4. Uzoq muddatli davolanayotgan bolalarni qo'llab-quvvatlashda empatiya va samimiy munosabatning pedagogik ahamiyatini izohlang.
5. Hospital sharoitida o'qituvchining motivatsion roli qanday namoyon bo'ladi?
6. O'qituvchi, tibbiyot xodimlari va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik nima uchun muhim hisoblanadi?

7. O'qituvchining emotsional qo'llab-quvvatlovchi faoliyati bolaning ijtimoiy moslashuviga qanday yordam beradi?
8. Gospital pedagogikada individual yondashuvni amalga oshirishda o'qituvchi shaxsining o'rni nimada namoyon bo'ladi?
9. O'qituvchining ijobiy baholash va rag'batlantirish usullari bolaning ruhiy holatiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
10. Nima sababdan gospital pedagogikada o'qituvchi shaxsi ta'lim jarayonining markaziy subyekti sifatida e'tirof etiladi?

TEST

1. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi nima?

- A) Faqat nogironligi bo'lgan bolalarni o'qitish
- B) Barcha bolalarni alohida maktablarda ta'lim olishga yo'naltirish
- C) Har bir bolaning ta'lim olish huquqini ta'minlash
- D) Maxsus maktablar sonini oshirish

To'g'ri javob: C

2. Inklyuziv ta'limda qaysi tamoyil ustuvor hisoblanadi?

- A) Tanlash
- B) Ajratish
- C) Tenglik va adolat
- D) Raqobat

To'g'ri javob: C

3. Inklyuziv ta'limda "individual yondashuv" nimani anglatadi?

- A) Barcha o'quvchilarga bir xil topshiriq berish
- B) O'quvchining imkoniyat va ehtiyojlarini hisobga olish
- C) Faqat kuchli o'quvchilar bilan ishlash
- D) O'qituvchining shaxsiy uslubini qo'llash

To'g'ri javob: B

4. Gospital pedagogika nimani o'rganadi?

- A) Internat maktablar faoliyatini
- B) Uyda ta'limni
- C) Shifoxonada davolanayotgan bolalar ta'limini
- D) Maxsus maktablar tizimini

To'g'ri javob: C

5. Gospital pedagogikada o'qituvchi qaysi rolni bajaradi?

- A) Faqat bilim beruvchi
- B) Nazoratchi

C) Psixologik-pedagogik tayanch

D) Baholovchi

To'g'ri javob: C

6. Uzoq muddat davolanayotgan bolalarda ko'proq qaysi holat kuzatiladi?

A) Faollikning oshishi

B) Emotsional zo'riqish

C) Ijtimoiy ustunlik

D) Mustaqillikning kuchayishi

To'g'ri javob: B

7. Inklyuziv ta'limda ta'limdagi qiyinchiliklar qanday baholanadi?

A) O'quvchining aybi sifatida

B) Intellektual nuqson sifatida

C) Ta'lim tizimining moslashuv zarurati sifatida

D) Tarbiya yetishmasligi sifatida

To'g'ri javob: C

8. Autistik spektr buzilishlariga ega bolalar uchun qaysi yondashuv samaraliroq?

A) Qat'iy integratsiya

B) Dinamik integratsiya

C) Ajratilgan ta'lim

D) Faqat individual ta'lim

To'g'ri javob: B

9. Dinamik integratsiya modeli nimasi bilan farqlanadi?

A) Doimiy alohida ta'lim berilishi bilan

B) O'quvchining holatiga mos o'zgaruvchanligi bilan

C) Faqat maxsus maktablarda qo'llanishi bilan

D) Qat'iy jadval asosida olib borilishi bilan

To'g'ri javob: B

10. Sensor kamchiliklarga ega bolalar qaysi toifaga kiradi?

- A) Faqat intellektual nuqsonli bolalar
- B) Eshitish va ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar
- C) Faqat harakatida nuqsoni bo‘lgan bolalar
- D) Xulq-atvori buzilgan bolalar

To‘g‘ri javob: B

11. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun qaysi vosita muhim?

- A) Rangli materiallar
- B) Og‘zaki tushuntirish
- C) Vizual va yozma vositalar
- D) Tezkor nutq

To‘g‘ri javob: C

12. Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun qaysi sharoit zarur?

- A) Shovqinli muhit
- B) Yaxshi yoritilgan va kontrast muhit
- C) Tezkor dars sur‘ati
- D) Faqat og‘zaki topshiriqlar

To‘g‘ri javob: B

13. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun nima muhim?

- A) Jismoniy jazolar
- B) Moslashtirilgan infratuzilma
- C) Tezkor baholash
- D) Alohida sinf

To‘g‘ri javob: B

14. Individual ta‘lim dasturi (ITD) nimaga xizmat qiladi?

- A) Baholashni kuchaytirishga
- B) Ta‘limni standartlashtirishga

C) O'quvchining ehtiyojiga mos ta'limni tashkil etishga

D) Nazoratni qat'iylashtirishga

To'g'ri javob: C

15. Gospital sharoitida ta'limning asosiy xususiyati nima?

A) Jadvalning qat'iyligi

B) Davolanish jarayoniga moslashuv

C) Sinfda o'qitish

D) Doimiy nazorat

To'g'ri javob: B

16. O'qituvchining empatiyasi nimani anglatadi?

A) Qat'iy talabchanlik

B) O'quvchini jazolash

C) Bolaning his-tuyg'ularini tushunish

D) Bahoni oshirish

To'g'ri javob: C

17. Gospital pedagogikada baholash qanday bo'lishi kerak?

A) Jazolovchi

B) Solishtiruvchi

C) Rivojlantiruvchi

D) Qat'iy normativ

To'g'ri javob: C

18. Inklyuziv ta'limda ota-onalar bilan hamkorlik nimaga xizmat qiladi?

A) Nazoratni kuchaytirishga

B) Ta'lim jarayonini murakkablashtirishga

C) Bolaning umumiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga

D) Baholashni soddalashtirishga

To'g'ri javob: C

19. Uzoq muddat davolanayotgan bolalarda ta'lim nimani ta'minlaydi?

- A) Charchashni oshiradi
- B) Ijtimoiy ajralishni kuchaytiradi
- C) Barqarorlik va umid hissini
- D) Faoliyatni cheklaydi

To'g'ri javob: C

20. Gospital pedagogikada ta'limning asosiy vazifasi nima?

- A) Dasturdan ortda qolmaslik
- B) Bilimni majburan berish
- C) Ta'lim uzluksizligini ta'minlash
- D) Baholarni oshirish

To'g'ri javob: C

21. Inklyuziv ta'limda differensial yondashuv nimani bildiradi?

- A) Ajratib o'qitish
- B) O'quvchilarga bir xil topshiriq berish
- C) Topshiriqlarni imkoniyatga moslashtirish
- D) Nazoratni kuchaytirish

To'g'ri javob: C

22. Gospital pedagogikada psixologik xavfsizlik nimani anglatadi?

- A) Qat'iy tartib
- B) Jazolash
- C) Emotsional himoyalangan muhit
- D) Raqobat

To'g'ri javob: C

23. Inklyuziv ta'limda qaysi yondashuv ustuvor?

- A) Tizimli va shaxsga yo'naltirilgan
- B) Faqat predmetga yo'naltirilgan
- C) Raqobatga asoslangan
- D) Avtoritar

To'g'ri javob: A

24. O'qituvchining motivatsion roli nimada namoyon bo'ladi?

- A) Jazolashda
- B) Qat'iy baholashda
- C) Rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashda
- D) Taqqoslashda

To'g'ri javob: C

25. Inklyuziv ta'limning yakuniy natijasi nima?

- A) Ajratilgan ta'lim
- B) Teng huquqli ishtirok
- C) Tanlab o'qitish
- D) Qat'iy nazorat

To'g'ri javob: B

26. Inklyuziv ta'limda "moslashtirish" nimani anglatadi?

- A) Dasturdan voz kechish
- B) Ta'limni faqat yengillashtirish
- C) O'quv materialini o'quvchi ehtiyojiga moslashtirish
- D) Baholashni bekor qilish

27. Gospital pedagogikada ta'lim qaysi tamoyilga asoslanadi?

- A) Qat'iy jadval
- B) Raqobat
- C) Moslashuvchanlik
- D) Standartlashtirish

28. Individual ta'lim rejasi kimlar ishtirokida ishlab chiqiladi?

- A) Faqat o'qituvchi
- B) Faqat ota-ona
- C) Pedagog, mutaxassislar va ota-ona
- D) Faqat shifokor

29. Autistik spektr buzilishlariga ega bolalarda ko‘proq qaysi qiyinchilik kuzatiladi?

- A) Jismoniy zaiflik
- B) Ijtimoiy muloqot
- C) Eshitish
- D) Ko‘rish

30. Dinamik integratsiya modelida nima ustuvor?

- A) Ajratish
- B) Qat’iy integratsiya
- C) Bolaning holatiga mos o‘zgaruvchanlik
- D) Alohida maktab

31. Sensor kamchiliklar deganda nimasi tushuniladi?

- A) Xulq-atvor buzilishi
- B) Intellektual yetishmovchilik
- C) Ko‘rish va eshitishdagi nuqsonlar
- D) Nutq buzilishi

32. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun qaysi vosita samarali?

- A) Tezkor nutq
- B) Audio material
- C) Brayl yozuvi va yirik shrift
- D) Og‘zaki test

33. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun qaysi yondashuv muhim?

- A) Faqat og‘zaki tushuntirish
- B) Vizual axborot
- C) Tez dars sur’ati
- D) Mustaqil nazorat

34. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun nima zarur?

- A) Alohida dastur

- B) Qattiq intizom
- C) To'siqsiz muhit
- D) Faqat individual baholash

35. Inklyuziv muhitda pedagogning asosiy vazifasi nima?

- A) Nazorat
- B) Saralash
- C) Qo'llab-quvvatlash
- D) Jazolash

36. Gospital pedagogika qaysi fan bilan uzviy bog'liq?

- A) Sotsiologiya
- B) Tibbiyot va psixologiya
- C) Iqtisod
- D) Falsafa

37. Uzoq muddat davolanayotgan bolalarda ta'lim nimani ta'minlaydi?

- A) Charchash
- B) Barqarorlik hissi
- C) Ajralish
- D) Raqobat

38. O'qituvchining empatiyasi nimaga xizmat qiladi?

- A) Baholashga
- B) Nazoratga
- C) Ruhiy qo'llab-quvvatlashga
- D) Jazolashga

39. Gospital sharoitida dars qayerda o'tkazilishi mumkin?

- A) Faqat sinfda
- B) Faqat uyda
- C) Palata va maxsus xonada
- D) Faqat onlayn

40. Inklyuziv ta'limda baholash qanday bo'lishi kerak?

- A) Qat'iy
- B) Taqqoslovchi
- C) Rivojlantiruvchi
- D) Jazolovchi

41. Psixologik xavfsizlik nimani anglatadi?

- A) Qat'iy intizom
- B) Stresssiz muhit
- C) Nazorat
- D) Raqobat

42. Gospital pedagogikada o'qituvchi kim?

- A) Nazoratchi
- B) Murabbiy
- C) Psixologik tayanch
- D) Boshqaruvchi

43. Inklyuziv ta'limda kamsitish nimaga zid?

- A) Baholashga
- B) Insonparvarlik tamoyiliga
- C) Nazoratga
- D) Tizimlilikka

44. Masofaviy ta'lim gospital pedagogikada nimaga xizmat qiladi?

- A) Ajratishga
- B) Izolyatsiyaga
- C) Uzluksizlikka
- D) Nazoratga

45. Individual yondashuv nimani ta'minlaydi?

- A) Tengsiz baholash
- B) Rivojlanish imkoniyati

C) Tanlab o‘qitish

D) Qat’iy dastur

46. Ota-onalar bilan hamkorlikning asosiy maqsadi nima?

A) Nazorat

B) Axborot yashirish

C) Bolani qo‘llab-quvvatlash

D) Bahoni oshirish

47. Inklyuziv ta’lim qaysi huquqqa asoslanadi?

A) Tanlash

B) Ajratish

C) Ta’lim olish huquqi

D) Raqobat

48. Gospital pedagogikada ta’limning davomiyligi nimaga bog‘liq?

A) O‘qituvchiga

B) Davolanish jarayoniga

C) Jadvalga

D) Fan hajmiga

49. Emotsional qo‘llab-quvvatlash nimani kamaytiradi?

A) Bilim

B) Stress

C) Faollik

D) Motivatsiya

50. Inklyuziv ta’limda muvaffaqiyat mezoni nima?

A) Yuqori baho

B) Teng ishtirok

C) Tezlik

D) Nazorat

51. Gospital pedagogikada ta’lim jarayoni nimaga moslashtiriladi?

- A) O'qituvchi ish vaqtiga
- B) Maktab jadvaliga
- C) Bolaning sog'liq holatiga
- D) Fan dasturiga

To'g'ri javob: C

52. Uzoq muddat davolanayotgan bolalarda ta'limning asosiy vazifasi qaysi?

- A) Raqobatni kuchaytirish
- B) Baholarni oshirish
- C) Psixologik barqarorlikni ta'minlash
- D) Tezlashtirilgan o'qitish

To'g'ri javob: C

53. Gospital sharoitida individual yondashuv nimani anglatadi?

- A) Har bir bolani alohida baholash
- B) Ta'limni bolaning imkoniyatiga moslashtirish
- C) Dasturdan voz kechish
- D) Faqat mustaqil o'qitish

To'g'ri javob: B

54. O'qituvchining emotsional qo'llab-quvvatlovchi roli nimada namoyon bo'ladi?

- A) Jazolashda
- B) Tanqid qilishda
- C) Dalda berish va tushunishda
- D) Qat'iy nazoratda

To'g'ri javob: C

55. Gospital pedagogikada o'qituvchi qaysi sifatga ega bo'lishi zarur?

- A) Qattiqqo'llik
- B) Empatiya
- C) Raqobatchilik

D) Avtoritarlik

To'g'ri javob: B

56. Uzoq muddatli davolanish bolalarda qaysi holatni keltirib chiqarishi mumkin?

A) Ijtimoiy faollikning oshishi

B) Ijtimoiy ajralish

C) Mustaqillikning kuchayishi

D) Raqobat

To'g'ri javob: B

57. Inklyuziv ta'limda differensial topshiriqlar nimaga xizmat qiladi?

A) Nazoratni kuchaytirishga

B) O'quvchilarni ajratishga

C) Har xil imkoniyatlarni hisobga olishga

D) Darsni murakkablashtirishga

To'g'ri javob: C

58. Autistik spektr buzilishlariga ega bolalar uchun qaysi muhit muhim?

A) Shovqinli muhit

B) Oldindan rejalashtirilgan va barqaror muhit

C) Tez-tez o'zgaradigan muhit

D) Raqobatga asoslangan muhit

To'g'ri javob: B

59. Dinamik integratsiya modelida bola qayerda ta'lim olishi mumkin?

A) Faqat alohida sinfda

B) Faqat umumiy sinfda

C) Holatiga qarab turli shakllarda

D) Faqat uyda

To'g'ri javob: C

60. Sensor kamchiliklarga ega bolalar uchun ta'limda qaysi yondashuv muhim?

- A) Og‘zaki tushuntirish
- B) Vizual va texnik vositalardan foydalanish
- C) Tezkor baholash
- D) Standart topshiriqlar

To‘g‘ri javob: B

61. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun o‘quv materiallari qanday bo‘lishi kerak?

- A) Juda mayda
- B) Rang-barang, kontrastsiz
- C) Yirik va aniq
- D) Faqat og‘zaki

To‘g‘ri javob: C

62. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda qaysi aloqa turi muhim?

- A) Og‘zaki nutq
- B) Vizual muloqot
- C) Tezkor nutq
- D) Mustaqil yozma ish

To‘g‘ri javob: B

63. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun nima to‘siq bo‘lishi mumkin?

- A) Moslashtirilgan muhit
- B) To‘siqli infratuzilma
- C) Individual yondashuv
- D) Texnik vositalar

To‘g‘ri javob: B

64. Individual ta‘lim dasturi qaysi hujjatga asoslanadi?

- A) Standart o‘quv rejaga
- B) O‘qituvchi xohishiga
- C) Bolaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga

D) Baholash mezonlariga

To'g'ri javob: C

65. Gospital pedagogikada ota-onalar bilan hamkorlik nimani ta'minlaydi?

- A) Nazoratni kuchaytiradi
- B) Ta'limni murakkablashtiradi
- C) Bolaning psixologik farovonligini
- D) Dars yuklamasini oshiradi

To'g'ri javob: C

66. Gospital sharoitida dars o'tkazish joyi qayer bo'lishi mumkin?

- A) Faqat sinf xonasida
- B) Faqat onlayn
- C) Palata yoki maxsus xonada
- D) Faqat uyda

To'g'ri javob: C

67. Inklyuziv ta'limda kamsitish nimaga olib keladi?

- A) Rivojlanishga
- B) Motivatsiyaga
- C) Ijtimoiy ajralishga
- D) Faollikka

To'g'ri javob: C

68. Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning asosiy maqsadi nima?

- A) Nazorat
- B) Jazolash
- C) Rivojlanish va moslashuv
- D) Raqobat

To'g'ri javob: C

69. O'qituvchining ijobiy baholashi nimaga xizmat qiladi?

- A) Jazolashga

- B) Stressni oshirishga
- C) O'quvchini rag'batlantirishga
- D) Taqqoslashga

To'g'ri javob: C

70. Gospital pedagogikada ta'lim qaysi jarayon bilan uzviy bog'liq?

- A) Nazorat
- B) Davolanish
- C) Raqobat
- D) Tanlash

To'g'ri javob: B

71. Inklyuziv ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nimani bildiradi?

- A) Dasturga qat'iy rioya
- B) O'quvchining shaxsini markazga qo'yish
- C) Nazoratni kuchaytirish
- D) Ajratib o'qitish

To'g'ri javob: B

72. Autistik spektr buzilishlariga ega bolalarda nimani hisobga olish muhim?

- A) Faqat bilim darajasini
- B) Sensor sezgirlikni
- C) Raqobatni
- D) Tezkorlikni

To'g'ri javob: B

73. Inklyuziv ta'limda moslashtirilgan baholash nimani ta'minlaydi?

- A) Tengsizlikni
- B) Jazoni
- C) Adolatli baholashni
- D) Nazoratni

To'g'ri javob: C

74. Gospital pedagogikada o‘qituvchi qaysi rolni bajaradi?

- A) Faqat nazoratchi
- B) Psixologik va pedagogik tayanch
- C) Faqat baholovchi
- D) Boshqaruvchi

To‘g‘ri javob: B

75. Uzoq muddat davolanayotgan bolalarda ta’lim nimani saqlab qoladi?

- A) Raqobatni
- B) Hayotga qiziqishni
- C) Ajralishni
- D) Stressni

To‘g‘ri javob: B

76. Inklyuziv muhit nimani anglatadi?

- A) Ajratilgan ta’lim
- B) Faqat maxsus sinf
- C) Barcha uchun qulay muhit
- D) Qat’iy nazorat

To‘g‘ri javob: C

77. Gospital pedagogikada texnologiyalar nimaga xizmat qiladi?

- A) Ajratishga
- B) Izolyatsiyaga
- C) Ta’lim uzluksizligiga
- D) Jazolashga

To‘g‘ri javob: C

78. Individual yondashuvning asosiy afzalligi nimada?

- A) Tezlik
- B) Raqobat
- C) O‘quvchining imkoniyatini ochish

D) Nazorat

To'g'ri javob: C

79. Emotsional qo'llab-quvvatlash qaysi holatni kamaytiradi?

A) Motivatsiya

B) Stress

C) Faollik

D) Qiziqish

To'g'ri javob: B

80. Inklyuziv ta'limda pedagogik moslashuv nimani bildiradi?

A) Dasturdan voz kechish

B) Ta'limni o'quvchiga moslash

C) Baholashni bekor qilish

D) Nazoratni kuchaytirish

To'g'ri javob: B

81. Gospital pedagogikada o'qituvchining asosiy ustuvor vazifasi qaysi?

A) O'quv rejasini to'liq bajarish

B) Intizomni qat'iy saqlash

C) Bolaning sog'ligi va ruhiy holatini hisobga olib ta'lim berish

D) Baholashni kuchaytirish

To'g'ri javob: C

82. Uzoq muddatli davolanayotgan bolalarda ko'proq qaysi holat kuzatiladi?

A) Ijtimoiy faollikning oshishi

B) Psixologik zo'riqish

C) Raqobatbardoshlik

D) Mustaqillikning kuchayishi

To'g'ri javob: B

83. Gospital pedagogikada dars mazmuni qanday bo'lishi kerak?

A) Qat'iy standartlashtirilgan

- B) Juda murakkab
- C) Moslashuvchan va soddalashtirilgan
- D) Faqat nazariy

To'g'ri javob: C

84. O'qituvchining empatik yondashuvi nimaga yordam beradi?

- A) Nazoratni kuchaytirishga
- B) Bolada ishonch hissini shakllantirishga
- C) Baholashni osonlashtirishga
- D) Dars tezligini oshirishga

To'g'ri javob: B

85. Gospital pedagogikada baholash qanday bo'lishi maqsadga muvofiq?

- A) Solishtiruvchi
- B) Jazolovchi
- C) Qo'llab-quvvatlovchi
- D) Reyting asosida

To'g'ri javob: C

86. Inklyuziv ta'limda pedagogik yordamning uzluksizligi nimani ta'minlaydi?

- A) Raqobatni
- B) Ta'limdagi barqarorlikni
- C) Nazoratni
- D) Ajratishni

To'g'ri javob: B

87. Gospital sharoitida ta'lim qaysi tamoyilga asoslanadi?

- A) Majburiylik
- B) Moslashuvchanlik
- C) Qat'iy jadval
- D) Standartlashtirish

To'g'ri javob: B

88. O'qituvchining emotsional barqarorligi nima uchun muhim?

- A) Nazorat qilish uchun
- B) Bolaga ijobiy psixologik ta'sir ko'rsatish uchun
- C) Baholashni tezlashtirish uchun
- D) Dars yukini oshirish uchun

To'g'ri javob: B

89. Gospital pedagogikada ta'lim qaysi jarayon bilan uyg'unlashadi?

- A) Nazorat jarayoni bilan
- B) Davolash va reabilitatsiya jarayoni bilan
- C) Raqobat jarayoni bilan
- D) Testlash jarayoni bilan

To'g'ri javob: B

90. O'qituvchi bolaning muvaffaqiyatini qanday baholashi lozim?

- A) Boshqalar bilan taqqoslab
- B) Minimal talab asosida
- C) Shaxsiy rivojlanish dinamikasiga qarab
- D) Reyting bo'yicha

To'g'ri javob: C

91. Gospital pedagogikada individual ta'limning asosiy maqsadi nima?

- A) Dars soatini qisqartirish
- B) O'quvchining imkoniyatlarini maksimal rivojlantirish
- C) Dasturdan voz kechish
- D) Nazoratni kamaytirish

To'g'ri javob: B

92. Uzoq muddat davolanayotgan bolalar uchun ta'lim nimani saqlab qoladi?

- A) Raqobatni
- B) Hayotiy faollik va kelajak umidini

- C) Ajralishni
- D) Qaramlikni

To'g'ri javob: B

93. Gospital pedagogikada o'qituvchi kimlar bilan hamkorlik qiladi?

- A) Faqat o'quvchi bilan
- B) Faqat shifokor bilan
- C) O'quvchi, ota-ona va tibbiyot xodimlari bilan
- D) Faqat ma'muriyat bilan

To'g'ri javob: C

94. Inklyuziv ta'limda bolaning huquqlari nimani kafolatlaydi?

- A) Ajratilgan ta'limni
- B) Teng va adolatli ta'limni
- C) Faqat maxsus maktabni
- D) Raqobatni

To'g'ri javob: B

95. Gospital pedagogikada pedagogning shaxsiy namunasi nimaga ta'sir qiladi?

- A) Faqat intizomga
- B) Bolaning motivatsiyasiga
- C) Dars jadvaliga
- D) Baholash tizimiga

To'g'ri javob: B

96. O'qituvchi tomonidan berilgan ijobiy fikr nimani kuchaytiradi?

- A) Stressni
- B) O'ziga ishonchni
- C) Qaramlikni
- D) Passivlikni

To'g'ri javob: B

97. Gospital pedagogikada ta'limning moslashuvchanligi nimani bildiradi?

- A) Darsni bekor qilishni
- B) Ta'limni bolaning holatiga moslashtirishni
- C) Nazoratdan voz kechishni
- D) Dasturdan chetga chiqishni

To'g'ri javob: B

98. O'qituvchining ijtimoiy-pedagogik roli nimada?

- A) Nazorat qilishda
- B) Jazolashda
- C) Bolani jamiyat bilan bog'lashda
- D) Reyting tuzishda

To'g'ri javob: C

99. Gospital sharoitida ta'lim jarayoni qanday bo'lishi lozim?

- A) Qattiq tartibli
- B) Bolaning ehtiyojiga mos va insonparvar
- C) Faqat onlayn
- D) Faqat mustaqil

To'g'ri javob: B

100. Gospital pedagogikaning yakuniy maqsadi qaysi?

- A) Baholarni oshirish
- B) Dastur tugatish
- C) Bolaning sog'lom rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi
- D) Nazoratni kuchaytirish

To'g'ri javob: C

GLOSSARIY

Adaptatsiya – organizmning tashqi va ichki muhitning o‘zgaruvchan sharoitlariga moslashish jarayoni bo‘lib, sezgi organlariga ta’sir etuvchi omillar natijasida analizatorlar sezgirligining o‘zgarishi bilan ifodalanadi.

Anomal bolalar – jismoniy yoki aqliy rivojlanishida me’yoriy rivojlanishdan chetga chiqishlar mavjud bo‘lgan, maxsus ta’lim va pedagogik yondashuvga muhtoj bolalar.

Asteniya – umumiy holsizlik, tez charchash, emotsional beqarorlik, kayfiyatning tez-tez o‘zgarishi va uyqu buzilishlari bilan kechuvchi holat.

Affektiv buzilishlar – shaxsning hissiy holatida namoyon bo‘ladigan, kayfiyat, emotsiya va affektlar barqarorligining buzilishi bilan xarakterlanuvchi ruhiy holatlar.

Analizatorlarning o‘zaro aloqalari – sensor tizimlar faoliyatining birligi bo‘lib, bir analizator faoliyatining boshqalar bilan o‘zaro ta’siri natijasida idrok jarayonining yaxlitligi ta’minlanadi.

Brayl tizimi – ko‘zi ojiz shaxslar uchun mo‘ljallangan relef-nuqta asosidagi o‘qish va yozish alifbosi.

Bilishga qiziqish – shaxsning faoliyat jarayonida atrof-muhitdagi predmet va hodisalarga nisbatan faol munosabatidan kelib chiqadigan bilim olishga intilish holati.

Bola (bolalar) – o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan shaxslar.

Gipodinamiya – harakat faolligining yetarli darajada bo‘lmasligi natijasida yuzaga keladigan jismoniy holat.

Diqqat – ongning muayyan ob’ektga yo‘naltirilishi va unda jamlanishini ta’minlovchi ruhiy faoliyat shakli.

Daktil alifbosi – eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan muloqotda qo‘llaniladigan barmoq harakatlariga asoslangan yordamchi nutq tizimi.

Defektologiya – rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘rganish, ta’lim va tarbiyalash masalalarini qamrab oluvchi fan sohasi bo‘lib, tiflopedagogika, surdopedagogika, oligofrenopedagogika va logopediyani o‘z ichiga oladi.

Jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bola – nogironlik darajasiga yetmagan, biroq jismoniy, aqliy, sezgi yoki ruhiy rivojlanishida cheklovlarga ega bo'lgan bola.

Zaif ko'ruvchilar uchun kitoblar – yirik shrift, kontrast ranglar va maxsus grafik belgilar asosida tayyorlangan o'quv adabiyotlari.

Ijtimoiy adaptatsiya – shaxsning yangi ijtimoiy muhit sharoitlariga faol moslashuvi va ushbu jarayon natijasida yuzaga keladigan holat.

Ijtimoiy-maishiy yo'naltirish mashg'ulotlari – kundalik hayot faoliyati uchun zarur bo'lgan ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar.

Integratsiyalangan ta'lim – jismoniy yoki ruhiy nuqsonlarga ega bolalarni ularning ehtiyojlariga mos holda umumta'lim muassasalariga jalb etgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish shakli.

Inklyuziv ta'lim – imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda umumta'lim muassasalarida ta'lim olishini ta'minlovchi ta'lim tizimi.

Inklyuziv ta'lim modeli va texnologiyalari – uzluksiz ta'lim sharoitida imkoniyati cheklangan bolalarning tengdoshlari bilan o'zaro muloqotini ta'minlovchi shakl va usullar majmuasi.

Ijtimoiy rehabilitatsiya – tibbiy, pedagogik, kasbiy va ijtimoiy tadbirlar orqali shaxsning jamiyatdagi faol hayotini tiklashga qaratilgan kompleks jarayon.

Imkoniyati cheklangan bolaning ijtimoiy adaptatsiyasi – murakkab hayotiy sharoitlarda bolaning jamiyat qoidalari va me'yorlariga moslashuvi hamda muammolarni bartaraf etish jarayoni.

Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarning ijtimoiy-mehnat rehabilitatsiyasi – ko'rish nuqsonlari oqibatlarini kamaytirish va shaxsni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etishga qaratilgan tadbirlar tizimi.

Ko'rlar uchun kitoblar – Brayl alifbosi asosida bo'rttirma-nuqta harflar bilan yozilgan o'quv va badiiy adabiyotlar.

Kompensator jarayonlar – buzilgan funksiyalarni sog‘lom organlar yoki tizimlar faoliyati hisobiga qoplash mexanizmlari.

Korreksiya – pedagogik usullar orqali ruhiy va jismoniy rivojlanishdagi kamchiliklarni to‘liq yoki qisman bartaraf etish jarayoni.

Korreksion mashg‘ulotlar – rivojlanishdagi nuqsonlarni tuzatishga yo‘naltirilgan maxsus pedagogik mashg‘ulotlar.

Ko‘nikmalar – bilim va tajriba asosida harakatlarni tez, aniq va ongli bajarishga tayyorgarlik holati.

Qo‘zg‘aluvchanlik – organizm to‘qimalarining tashqi ta’sirlarga javob berish xususiyati.

Qo‘zg‘alish chegarasi – his-hayajon paydo bo‘lishiga olib keluvchi minimal ta’sir kuchi.

Qo‘zg‘atish – tashqi yoki ichki omillarning organizm holatini o‘zgartiruvchi ta’siri.

Labdan o‘qish – nutqni ko‘rish analizatori orqali qabul qilishga asoslangan muloqot usuli.

Maxsus metodika – rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan ta’lim-tarbiyaviy va korreksion ishlar metodikasi.

Maxsus pedagogika – rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash qonuniyatlarini o‘rganadigan fan.

Maxsus ta’lim – nuqsonli bolalarning rivojlanishidagi kamchiliklarni tuzatish va to‘ldirishga qaratilgan ta’lim tizimi.

Maxsus ta’lim ehtiyojlari – bolaning ruhiy va jismoniy holati bilan bog‘liq holda maxsus sharoitlarda o‘qitish zarurati.

Mestriling – nogiron bolalarning tengdoshlari bilan darsdan tashqari faoliyatlarda muloqotini tashkil etish shakli.

Murakkab nuqsonlar – bir shaxsda ikki yoki undan ortiq jismoniy yoki ruhiy kamchiliklarning birgalikda mavjudligi.

Moslashuv reaksiyasi – organizmning tashqi muhit o‘zgarishlariga reflektor javobi.

Nogironlik – organizm funksiyalarining barqaror buzilishi natijasida faoliyat imkoniyatlarining cheklanishi.

Nogiron bola – qonuniy tartibda nogiron deb e'tirof etilgan, ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj bola.

Reabilitatsiya – shaxsning buzilgan funksiyalarini tiklash yoki o'rnini qoplashga qaratilgan kompleks tadbirlar tizimi.

Sensor tarbiya – sezgi organlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik usullar majmui.

Tiflopedagog – ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar bilan ishlovchi maxsus tayyorgarlikka ega pedagog.

Tolerantlik – boshqalarga nisbatan bag'rikenglik va hurmat asosidagi munosabat.

Etiologiya – kasalliklar va patologik holatlarning kelib chiqish sabablari to'g'risidagi ta'limot.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.: O‘zbekiston, 30. 04. 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.-T.: 23.09.2020
3. O‘zbekiston Respublikasi “Nogironlar huquqini ijtimoiy himoyalash to‘g‘risida”gi Qonun -1991 yil
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” farmoni;
5. 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”farmoni;
6. 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi;
7. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-villarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” farmonlari;
8. 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori;
10. “Inklyuziv ta’lim: psixologik yondashuvlar orqali barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Denov-2025.
11. F.U.Qodirova, X.Sh.Yunusova. Inklyuziv va maxsus ta’limning filologik asoslari. Chirchiq, 2022.
12. R.Shomaxmudova “Inklyuziv ta’limning nazariy va amaliy asoslari”, - Toshkent-2007-yil

13. R.Shomaxmudova, A.Berdieva “Jismoniy rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalar bilan inklyuziv va maxsus ta’lim tizimida olib boriladigan korreksion pedagogik ishlar” Toshkent-2007-yil
14. F. U. Qodirova, D.A.Pulatova “Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot” darslik, Chirchiq-2022-y
15. Ture Ionson —"Inklyuziv ta’lim” -Toshkent- “Opereyshen Mersi” 2003-yil.
16. “Ta’lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalari” mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent-YuNESKO-2005-yil.
17. U. Y. Fayzievaning kordinatorligida amalga oshirilayotgan “Inklyuziv ta’limorqali bolaga do‘stona munosabat o‘rnatish” loyihasi-xalqaro YUNISEF tashkiloti.
18. Bolalar va yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash – farovon va taraqqiy etib boruvchi jamiyat asosi. Xalqaro forum materiallari. – Toshkent: RSSAD, 2013.
19. Shomaxmudova R.Sh. “INKLYUZIV TA’LIM (Xalqaro va O‘zbekistondagi tajribalar)”. T.: 2010
20. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis. (Al-Jomye’ as- Sahih). – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1997. 1-k. – B. 560.

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim,
fan va
innovatsiyalar vazirligi

№ 9734-8469-f732-4a30-4974-1354-2018
Hujjat yaratilgan sana: 2026-05-03
Ariza raqami: 281695994

Hujjat berilgan: MAXMUDOV SHOKIR
KAMOLOVICH
JShShIR: 30311761940027

**Oliy ta'lim tashkilotlari talabalari uchun tayyorlangan
o'quv adabiyotini ekspertizadan o'tkazganlik natijasi bo'yicha
MA'LUMOTNOMA**

Muallif haqida ma'lumot

Muallif F.I.O.	Ilmiy darajasi	Lavozimi
MAXMUDOV SHOKIR KAMOLOVICH	Fan nomzodi (PhD)	Dotsent

Hammualif (lar) haqida ma'lumot

Hammualif F.I.O.	Ilmiy darajasi	Lavozimi
SHAXIMARDONOVA BAXTIGUL XO'SHBAQOVNA	Ilmiy darajasiz	Assistent, o'qituvchi
TURDIYEVA IZZATOY SADIQOVNA	Ilmiy darajasiz	Assistent, o'qituvchi

O'quv adabiyoti haqidagi ma'lumot

O'quv adabiyoti nomi:	Inklyuziv ta'lim. Gospital pedagogika
O'quv adabiyoti turi:	O'quv qo'llanma
Fan bloki:	Majburiy fan
Ta'lim yo'nalishi (mutaxassislik) kodi, nomi:	Pedagogika

Ekspertiza xulosasi:	Mazkur o'quv adabiyoti nashr qilishga tavsiya etildi.
-----------------------------	---

Mazkur hujjat Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 15 sentyabrdagi 728-son qaroriga muvofiq Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida shakllantirilgan elektron hujjatning nusxasi bo'lib, davlat organlari tomonidan ushbu hujjatni qabul qilishni rad etishlari qat'iyon taqiqlanadi. Hujjat haqiqiylikini repo.gov.uz veb-saytida hujjatning noyob raqamini kiritib yoki mobil telefon yordamida QR- kodni skaner qilish orqali tekshirish mumkin.

1537

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

SH.K.MAXMUDOV, B.X. SHAXIMARDONOVA,
I.S.TURDIYEVA

Barcha pedagogika ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun
INKLYUZIV TA’LIM. GOSPITAL PEDAGOGIKA
O‘quv qo‘llanma

“Innovative Publication”
nashriyoti

Mas’ul muharrir:

Hojiyeva Sayyora

Muharrir:

Karimov Jasurbek

1537

Bosishga ruxsat etildi 19.05.2026
Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. “Times” garniturasini.
Raqamli bosma. Adadi 30 nusxa. Buyurtma № 42
Andijon. Samo ko‘chasi 32-uy
innovativepublication01@gmail.com